

Kaisa Huttunen

**”Kapitalistin ase in kapitalismia vastaan”
SUOMALAISEN RADIKAA LIN
KULUTTAJALIIKEHDINNÄN VAIHEITA**

Helsingin Yliopisto
Taloustieteen laitos
Selvityksiä nro 31
Kuluttajaekonomia
Helsinki 2005

”Kapitalistin ase in kapitalismia vastaan”
SUOMALAISEN RADIKAALIN
KULUTTAJALIIKEHDINNÄN VAIHEITA

Kaisa Huttunen
Pro gradu -tutkielma
Kuluttajaekonomia
Taloustieteen laitos
Helsingin yliopisto
kevät 2005

HELSINGIN YLIOPISTO – HELSINGFORS UNIVERSITET

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion maatalous-metsätieteellinen tiedekunta		Laitos – Institution taloustieteen laitos	
Tekijä – Författare Kaisa Huttunen			
Työn nimi – Arbetets titel “Kapitalistin aseina kapitalismia vastaan”. Suomalaisen radikaalin kuluttajaliikkeen vaiheita			
Oppiaine – Läroämne kuluttajaekonomia			
Työn laji – Arbetets art pro gradu -työ		Aika – Datum 10.5.2005	
		Sivumäärä – Sidoantal 128	
Tiivistelmä – Referat <p>Työssä kuvataan radikaalia kuluttajaliikettä sekä sen vaiheita Suomessa 1800-luvun lopulta tähän päivään saakka. Tarkastelu keskittyy kuluttajakysymyksiä käsitteisiin proaktiivisiin liikkeisiin. Tällaisia liikkeitä ovat olleet mm. edistysmielinen osuuskauppaliike, 1960- ja 1970-luvun opiskelijaliikkeet, 1970- ja 1980-luvun vaihtoehto- ja ympäristöliikkeet sekä nykypäivän liikkeet, jotka kohdistuvat eläinten oikeuksien puolustamiseen tai globalisaation vastustamiseen. Kuvauksen tarkoituksena on tehdä ymmärrettäväksi nykypäivän vaihtoehtoista kulutusta ja siihen johtanutta historiallista kehitystä. Tutkimusmenetelmät nousevat mentaliteettihistoriasta, kollektiivisen toiminnan historiasta, liiketutkimusperinteestä ja käsitehistoriasta.</p> <p>Keskeisiä käsitteitä ovat poliittinen kuluttajuus ja poliittinen kulutuskäyttäytyminen. Poliittisessa kuluttajuudessa kulutus ymmärretään poliittiseksi asiaksi ja kuluttajana oleminen (kuluttajuus) politiikan harjoittamisen alueeksi. Poliittinen kuluttajuus liittyy maailmankatsomukseen tai tiedostettuun maailmankuvaan ja on ideologista. Siihen liittyvät erottelut hyvästä ja pahasta, oikeasta ja väärästä. Se, mitä pidetään poliittisena asiana, on aina ajassa muuttuvaa. Poliittista kuluttajuutta voidaan harjoittaa monella tavalla: toimimalla liikkeissä, mieltä osoittamalla, elämäntapavalinnoilla, uusia vaihtoehtoja luomalla tai kulutusvalinnoilla. Poliittisella kulutuskäyttäytymisellä tarkoitetaan viimeksi mainittua, siis kulutusvalintaa, joka tapahtuu poliittisen vakaumuksen johdantelemana tai elämäntapavalinnoista syistä. Tällaista on esimerkiksi boikotoiminen tai jonkun hyödykeryhmän, esimerkiksi luomutuotteiden, suosiminen.</p> <p>Proaktiivisille liikkeille on ollut yhteistä kriittinen suhtautuminen kapitalistiseen talousjärjestelmään ja ”tarpeettomaan kulutukseen”. Talousjärjestelmän epäkohtia on pyritty korjaamaan mm. valistuksella ja luomalla vaihtoehtoisen kaupankäynnin muotoja ja vaihtoehtoisia tuotteita.</p> <p>Ensisijainen tutkimusongelma on proaktiivisten liikkeiden toiminnan vaikutukset kuluttajien maailmankuvien, mentaliteettien ja maailmankatsomusten muutokseen: se, kuinka liikkeet ovat määrittelleet kulutusta ja kulutuskysymyksiä ja kuinka nämä määrittelyt ovat muuttuneet ja levinneet ympäröivään yhteiskuntaan.</p>			
Avainsanat – Nyckelord kuluttajaliike – kuluttajapolitiikka – kansalaisliikkeet – osuustoiminta – vaihtoehtoliikkeet			
Säilytyspaikka – Förvaringställe			
Muita tietoja			

Tiedekunta/Osasto — Fakultet/Sektion — Faculty		Laitos — Institution — Department	
Faculty of Agriculture and Forestry		Department of Economics and Management	
Tekijä — Författare — Author Kaisa Huttunen			
Työn nimi — Arbetets titel — Title "With capitalist measures against capitalism ". Phases of Finnish radical consumer movements			
Oppiaine — Läroämne — Subject Consumer Economics			
Työn laji — Arbetets art — Level master's thesis	Aika — Datum — Month and year 10.5.2005	Sivumäärä — Sidoantal — Number of pages 128	
Tiivistelmä — Referat — Abstract <p>This master's thesis describes the radical consumer movements and their phases in Finland from the late 19th century until today. This work concentrates on the proactive movements that focus on the consumer issues. The movements of this kind include e.g. progressive consumer co-operatives (E-movement) , student movements of the 1960's and 1970's, the alternative and ecological movements of the 1970's and 1980's as well as today's movements that concentrates on defending animal rights or fighting against globalization. The purpose of this study is to describe comprehensively the historical development that has lead to the recent alternative consumption. The research methodology derives from the history of mentality, history of collective actions, movement research tradition as well as the history of conceptions.</p> <p>Political consumerism and political consumer behavior are the key concepts of this study. In political consumerism the consumption is understood as a political issue and being a consumer (consumerism) as an area of political behavior. The political consumerism relates to philosophy of life and conception of the world and it is ideological. It includes the categorizations of good and bad, right and wrong. The conception of anything that is considers as political is subject to change over time. The political consumerism can be practiced in several ways: acting in movements, demonstrating, life style choices, and creating new alternatives or with consumer's choices. The concept of consumer behavior relates to the previous, the choices that follow the political beliefs or the consumer's perception of life. Boycotting or preferring e.g. organic products can be mentioned as examples of this kind of behavior.</p> <p>The common aspect for the proactive movements is critical attitude towards capitalism and "unnecessary consumption". These movements aim at fighting against the discontents of the economy with sharing information, creating alternative ways of trading and promoting alternative product lines.</p> <p>The primary research problem aims at answering how the proactive movements have influenced the change of consumer's mentality, philosophy of life and conception of the world. It also discusses how these movements have impacted the developments of consumption overall, the problematic of consumerism and how these definitions have expanded in the surrounding society.</p>			
Avainsanat — Nyckelord — Keywords consumer movement – consumer policy – movements – co-operation – alternative life style movement			
Säilytyspaikka — Förvaringsställe — Where deposited			
Muita tietoja — Övriga uppgifter — Further information			

SISÄLLYSLUETTELO

1	JOHDANTO	4
2	MITEN VAIHTOEHTOISTA KULUTUSTA ON TUTKITTU?.....	7
2.1	Taloustieteiden lähestymistavat vaihtoehtoisen kulutuksen tutkimiseen	7
2.1.1	Taloustieteen suvereeni kuluttaja	7
2.1.2	Markkinoinnin ja kuluttajaekonomian vaihtoehtoinen kuluttaja.....	10
2.2	Yhteiskunnallisten liikkeiden tutkimus	13
2.2.1	Liikkeiden sosiologiset makroselitykset	14
2.2.2	Liikkeiden poliittiset makroselitykset.....	16
2.2.3	Liikkeet kollektiivisena toimintana	18
2.3	Kuluttajakansalaisuus, elämänpolitiikka ja uusi politiikka.....	23
3	TUTKIMUSTEHTÄVÄ.....	27
3.1	Historiantutkimus ymmärryksen kasvattajana	27
3.2	Tutkimusongelma, menetelmät ja viitekehys	29
3.3	Aineisto, rakenne ja tutkijapositio.....	33
4	RADIKAALIN KULUTTAJALIIKEHDINNÄN ENSIMMÄINEN VAIHE.....	36
4.1	Poliittinen tilanne vuosisadan vaihteessa.....	37
4.2	Kuluttajan ja kaupan ongelmat.....	42
4.3	Osuuskauppaliikkeen synty ja E-liikkeen vaiheet Suomessa	45
4.3.1	Osuuskauppaliikehdinnän vaiheet ennen jakaantumista.....	45
4.3.2	E-liikkeen vaiheet jakaantumisen jälkeen.....	50
4.4	E-liikkeen valistustoiminta ja toiminta kuluttajien etujärjestönä.....	57
5	RADIKAALIN KULUTTAJALIIKEHDINNÄN TOINEN VAIHE.....	63
5.1	Suomi ja maailmanpoliittinen tilanne toisen maailmansodan jälkeen	64
5.2	Yhtenäiskulttuurin rakentamisesta nuorisokulttuurin eriytymiseen.....	66
5.3	Liikehdinnän vaiheet pääpiirteittäin	69
5.3.1	1960-luvun nuorison arvokapina.....	69
5.3.2	Vasemmistolaisuus valtaa alaa 1970-luvulle tultaessa	73
5.3.3	1980-luvulle tultaessa liikehdintä alkaa "vihertää"	83
5.4	Liikehdinnän valistustoiminta ja toiminta vaihtoehtojen luomisessa.....	86
6	RADIKAALIN KULUTTAJALIIKEHDINNÄN KOLMAS VAIHE?	92
6.1	Toimintaympäristön muutos	93
6.2	Poliittinen ilmapiiri 1990-luvun Suomessa.....	95
6.3	Uuden liikehdinnän vaiheita	98

7	JOHTOPÄÄTÖKSET	104
	LÄHDELUETTELO.....	109
	Liite 1 US-Marketissa maaliskuussa iloiset Amerikka-päivät	128

1 JOHDANTO

Vaihtoehtoinen kulutus on viime vuosina kiinnostanut runsaasti sekä toimittajia että tutkijoita. Vaihtoehtoisina pidetään kuluttajia, jotka valitsevat Reilun kaupan banaaneja tai luomuruokaa, kieltäytyvät syömästä eläinperäisiä tuotteita, boikotoivat McDonald'sia, dyykkaavat ruokansa roskiksesta, kuokkivat linnan juhlissa tai vapauttavat turkiseläimiä häkeistään. Vaikuttamiskeinojen hyväksyttävyyys tai tuomittavuus näyttää kulkevan julkisessa keskustelussa melko lailla edellisessä järjestyksessä.

Markkinointi ja kulutustutkimus lähestyvät vaihtoehtoista kulutusta usein eettisen ja vihreän kulutuksen kontekstissa. Yleensä näissä tutkimuksissa keskitytään tarkastelemaan yksittäisten henkilöiden kulutusvalintoja ja tarkastelun taustalla on uusklassisen taloustieteen näkemys kuluttajasta taloudellisesti rationaalisena yksilönä. Yksinkertaisimmillaan tutkimuksissa on voitu ajatella, että ihmisen tietoisuus esimerkiksi ympäristöongelmista johtaa vaihtoehtoiseen kulutusvalintaan.

Vaihtoehtoisia kuluttajia on tarkasteltu myös yhteiskunnallisten liikkeiden jäseninä. Tällaisten liikkeiden tutkimus on ollut varsin vireää viime vuosina (esim. Juppi, Peltokoski & Pyykkönen 2003; Konttinen & Peltokoski 2004; Peltokoski 2003). Myös tiedotusvälineet ovat olleet erityisen kiinnostuneita globalisaatiota vastustavista ja eläinten oikeuksia puolustavista ryhmittymistä. Kansanliiketutkimus tuo vaihtoehtoisen kulutuksen tutkimukseen kulutuksen yhteisöllisen puolen, sillä siinä otetaan huomioon ihmisen vuorovaikutus muiden ihmisten, fyysisen ja sosiaalisen ympäristön sekä

historian kanssa. Sen kautta kulutus voidaan nähdä enemmänkin ryhmälle yhteisenä asiana. Tutkimusperinne ammentaa vaikutteita sosiologiasta ja politiikkatieteistä.

Vaihtoehtoinen kuluttajuus liittyy myös keskusteluihin ”uudesta politiikasta”, ”elämänpolitiikasta” ja ”kuluttajakansalaisuudesta”. Keskusteluissa viitataan usein siihen, että länsimaiset ihmiset ovat alkaneet vaikuttaa poliittisiin asioihin yhä enemmän kulutusvalintojensa kautta. Vaikka nuorten äänestysinto on laskenut, aktiiviset nuoret liittyvät kansalaisliikkeisiin ja elämäntapayhdistyksiin ja pyrkivät tätä kautta vaikuttamaan yhteisiin asioihin sekä markkinoilla että julkisuudessa.

Perehdyin vaihtoehtoiseen kuluttajakäyttäytymiseen proseminarityössäni syksyllä 2002, jossa tarkastelin kuluttajaboikottien tutkimusperinnettä. Samoihin aikoihin kuluttajaboikotit olivat median erityisen kiinnostuksen kohteena Yhdysvaltojen Irakin sodan vastaisen ostoboikotoinnin vuoksi. Yhdysvaltojen harjoittamaa politiikkaa vastaan on kuitenkin boikotoitu ennenkin, esimerkiksi opiskelijaliikehdinnän aikana Vietnamin sodan yhteydessä. 1990-luvulta lähtien boikotit ovat usein suuntautuneet sosiaalisia tai ympäristönormeja rikkovia suuryrityksiä vastaan. Tuotannon ympäristövaikutuksiin ja kehitysmaakysymyksiin kiinnittivät huomiota kuitenkin jo 1960- ja 1970-luvun opiskelija- ja ympäristöliikkeet.

Boikottiliikkeet liitetään usein myös globalisaatiota vastustaviin ryhmittymiin ja tätä kautta antikapitalistiseen tai kulutuskriittiseen toimintaan. Ei siis pelkästään tyydytä kritisoimaan jotain yrityksen tai valtion väärinkäytöstä vaan kritiikki suuntautuu koko länsimaiseen maailmankuvaan ja elämäntapaan. Tämäkään ei ole uutta. Esimerkiksi kapitalismia vastustavia tai sen epäkohtia kritisoivia ryhmittymiä on ollut Suomessa jo kapitalistisen tuotantotavan muotoutumisen ajoilta lähtien työväenliikkeen piirissä. Tutkiessani boikotteja huomasin, että niin kutsutussa edistysmielisessä osuuskauppaliikkeessä, opiskelijaliikkeessä sekä ympäristöliikkeen piirissä on käsitelty hyvin samankaltaisia asioita kuin nykypäivän vaihtoehtoisissa liikkeissä.

Pohtiessani kuluttajaboikottien luonnetta aloin kiinnostua yhä enemmän historiasta. Mielestäni historiantutkimuksen avulla voidaan paremmin ymmärtää nykypäivän vaihtoehtoista kulutusta ja siihen johtanutta polkua. Jorma Kalelan määritelmä historioitsijan tehtävästä kiteyttää hyvin myös omia ajatuksiani.

Historioitsijan lähtökohtana on siis nykyhetken ihmisen asema yhteiskunnassa ja hänen tehtävänä on selvittää siihen johtanut kehitys; tehdä nykyisyys ymmärrettäväksi menneisyyden valossa ja siten auttaa ihmistä vapautumaan nykyisyyden kahleista. Historiantutkijan on pystyttävä yleistämään tutkimuksensa kohteena olevasta ilmiöstä jotain sellaista historiallista kokemusta, jotain sellaisia säännönmukaisuuksia, joilla on käyttöä kanssaihmisille. Tehtävänä on osoittaa, mitä yhteistä menneisyyden ja nykyhetken yhteiskunnalla on ja mitä tästä yhtäläisyydestä voi oppia. Mutta hän ei saa tehdä ihmisestä menneisyyden vankia, vaan hänen on myös osoitettava, miten nuo kaksi yhteiskuntaa poikkeavat toisistaan ja mitkä menneisyyden ratkaisumallit eivät siten sovellu nykypäivään.” (Kalela 1976, 23 – 24.)

Luvussa 2.1 tarkastelen taloustieteiden, markkinoinnin ja kuluttajaekonomian perinteistä tapaa tutkia vaihtoehtoista kulutusta yksilön perspektiivistä, ja mitä ongelmia tähän liittyy. Sen jälkeen siirryn tarkastelemaan yhteiskunnallisten liikkeiden tutkimusperinteitä ja näkemyksiä. Luvussa 2.3 tarkastelen sitä, mitä uutta keskustelu kuluttajakansalaisuudesta on tuonut vaihtoehtoisen kulutuksen ymmärtämiseen. Luvussa 3.1 pyrin hahmottelemaan sitä, mitä hyötyä historiantutkimus yhdessä liiketutkimuksen kanssa tarjoaa vaihtoehtoisen kulutuksen ymmärtämiseksi. Luvussa 3.2 esitän tutkimusongelman ja tutkimusmenetelmät. Luvussa 3.3 selvitän käyttämäni tutkimusaineistoa, omaa suhdettani tutkimukseen sekä tarkemmin empiirisen osan rakennetta, joka perustuu analysoimaani aineistoon. Luvut 4, 5 ja 6 käsittelevät radikaalin kuluttajaliikehdinnän vaiheita. Johtopäätökset esitän luvussa 7.

2 MITEN VAIHTOEHTOISTA KULUTUSTA ON TUTKITTU?

2.1 Taloustieteiden lähestymistavat vaihtoehtoisen kulutuksen tutkimiseen

2.1.1 Taloustieteen suvereeni kuluttaja

Taloustieteissä kuluttaja on nähty pääasiallisesti valitsijana (Heinonen & Panzar 1998, 12). Yksinkertaisimmillaan taloustieteellisissä teorioissa on oletettu, että kuluttajat tekevät valintansa pelkästään hinnan perusteella. Esimerkiksi markkinoiden kysyntäkäyrän alas laskeva muoto on johdettu edellä mainitusta näkemyksestä. Pekkarisen ja Sutelan (1996, 58) mukaan ”kysyntäkäyrä osoittaa, kuinka paljon tiettyä hyödykettä ollaan halukkaita ostamaan kullakin mahdollisella hinnalla. On ilmeistä, että useimpia hyödykkeitä halutaan ostaa sitä enemmän, mitä alhaisempia niiden hinnat ovat. Arkikokemus osoittaa, että hinnan laskiessa kysytty määrä kasvaa.” Myöhemmin kuluttajan valintaperuste on laajennettu koskemaan tuotteiden muitakin piirteitä, kuten makua, väriä ja muita laadullisia ominaisuuksia. Näistä valintaperusteista on usein käytetty termiä preferenssit.

Valitseminen onkin kulutusyhteiskunnan keskeinen idea: sekä sen symboli että sen ydinarvo. Yleensä suurta valinnanvaraa arvostetaan suppeaa enemmän. Valinnan mahdollisuuden nähdään myös olevan hyvä asia talouden kannalta, ja se käsitetään tekijäksi kilpailun, tehokkuuden ja kasvun taustalla. Kun ihmisellä on vapaus valita, hankkia ja kuluttaa, hänellä on myös mahdollisuus vapauteen, valtaan ja onnellisuuteen. Siksi valintaan perustuvaa taloudellista järjestelmää, markkinataloutta pidetään yleensä parempana järjestelmänä kuin järjestelmää ilman valintaa, suunnitelmataloutta. Kuluttajakapitalismin nähdäänkin olevan ylivoimainen järjestelmä, sillä se tarjoaa runsaasti valinnanvaraa kaikille. (Gabriel & Lang 1995, 7 – 31; Israel 1973, 79 – 87.)

Valinnanvaran lisäksi taloustieteen kuluttajaihanteen perusedellytyksenä on ollut täydellinen informaatio. Ajatellaan, että kuluttajan suvereniteetti, riippumattomuus ja

vaikutusvalta toteutuvat informaation avulla. Tämän vuoksi on ajateltu, että esimerkiksi kuluttajaorganisaatioiden tärkein tehtävä hintakysymysten lisäksi on tarjota kuluttajille puolueetonta tietoa (Heinonen & Panzar 1998, 12).

Aluksi suvereenisuus kohdentui pelkästään tuoteominaisuuksiin, kuten hintaan ja laatuun. Sittemmin kuluttajan vaikutusalue on laajennettu koskemaan myös tuotteen ulkopuolisia asioita, jotka voivat liittyä yrityksen ympäristöpolitiikkaan tai sosiaaliseen vastuullisuuteen. Tällainen näkemys suvereenista kuluttajasta korostaa sitä, että kuluttajat ikään kuin äänestävät, millaisia tuotteita markkinoilla tuotetaan ja myydään. (esim. Smith 1990, 3 – 9.)

Kuluttajan vastuuta ympäristöstä pidetäänkin nykyisin merkittävänä. Ihmiset nähdään eräänlaisina kuningaskuluttajina, joiden valinnoilla on suuri merkitys markkinoiden vihertymiseen. Ajatellaan, että kuluttajat voivat halutessaan ratkaista, mitä yritykset valmistavat ja kaupat myyvät. Kysynnän nähdään usein olevan se voima, joka muokkaa tarjontaa ympäristöystävälliseen ja eettiseen suuntaan. Tällaista taloustieteistä perittyä näkemystä kuluttajasta kriittisenä ja aktiivisena henkilönä on myös käytetty perusteluna markkinoiden vapauttamiselle ja vapaakaupan edistämiseksi (Heinonen & Pantzar 1998, 11 – 12; ks. myös Ilmonen 1993, 110 – 116).

Esimerkiksi ulkomaankauppaministerinä toiminut Kimmo Sasi (2001) pitää vapaita markkinoita kuluttajien suvereenisuuden toteutumisen kannalta parhaana mahdollisena tilana, sillä hänen mielestään ”jokainen voi omilla valinnoillaan suosia Reilun kaupan banaaneja tai eteläafrikkalaista punaviiniä. Avoimen maailmantalouden kuluttajavalta antaa kuluttajalle oikeuden äänestää asioista jokaisen ostoksen yhteydessä.” Sasi ei ole kuitenkaan ottanut huomioon, että Reilun kaupan tuotteet ovat erittäin huono esimerkki vapaakaupan autuudesta. Reilun kaupan tuotteiden hinnat eivät määräydy vapaasti. Kaikilla kuluttajilla ei myöskään ole varaa ostaa arvomaailmansa mukaisesti.

Näkemys suvereenista kuningaskuluttajasta on monella tapaa ongelmallinen. Ensinnäkin *valinta on aina eriarvoista*. Avain valintaan on ihmisillä, joilla on rahaa. Niillä joilla sitä ei ole, ei myöskään ole mahdollisuutta osallistua tähän niin sanottuun äänestämiseen. Toiseksi *valinta ilman täydellistä informaatiota ei ole todellista valintaa*. (Gabriel & Lang 1995, 27 – 31.) Kuinka paljon informaatiota tarvitaan,

millaista ja keneltä? Informaatiota voi olla liian paljon tai liian vähän, mitään optimaalista määrää sille ei ole. Informaatiolähteet ovat myös erilaisia. Tietoutta voi saada esimerkiksi erilaisten medioiden välittämänä, ystäviltä tai vaikka tieteellisistä artikkeleista. Kuitenkaan näiden tuottama tietous ei mitenkään yksiselitteisesti ole objektiivista tai arvovapaata, ei edes tieteen. Siihen, mitä tutkitaan, liittyvät aina sekä yhteiskunnan että tutkijan omat arvostukset.

Gabrielin ja Langin (1995, 37) mielestä näkemys kuluttajan suvereenisuudesta onkin mahdoton, sillä tällaisilla kuluttajilla olisi suunnattomasti valinnanvaraa, valtava määrä informaatiota ja rajaton määrä rahaa. Lisäksi heidän tulisi olla immuuneja houkutuksille. Taloustieteen suvereniteetti-oppiin liittyvä kolmas ongelma liittyy mielestäni nykypäivänä yhä enemmän myös siihen, että ajatellaan yrityksille olevan mahdollista tarjota kuluttajille tietoa tuotteiden ympäristövaikutuksista tai eettisyydestä. Tuotanto- ja jakeluketjut ovat kuitenkin nykyään niin pitkiä, *ettei kauppiakaan ole mahdollista selvittää ja tarkastaa sitä, missä ja minkälaisissa olosuhteissa tuotteet ja niiden komponentit ovat valmistettu.*

Neljäs ongelma liittyy *valinnanvaran jatkuvaan kasvuun*. Käytännössä tuotteiden valinnanvara on sekä faktaa että fantasiaa. Tuotteiden määrä on kasvanut valtavasti, mutta toisaalta kuluttajat ovat joutuneet maksamaan valinnanvarasta kalliin hinnan. Pienet lähikaupat ovat korvautuneet suurilla automarketeilla ja samalla henkilökohtainen palvelu on vaihtunut itsepalveluksi. Suurissa kauppakomplekseissa asiointi vie aikaa ja energiaa, ja alennusten perässä juokseminen voi tulla kalliiksi ainakin ajassa mitattuna. (Gabriel & Lang 1995, 27 – 31.) Lisäksi ihmisten yhä kasvava tietoisuus kulutuksen kielteisistä vaikutuksista ja kauppojen valtavat valikoimat ovat tehneet jokapäiväisten ostosten tekemisestä yhä monimutkaisempaa (esim. Moisander 2001). Valinnanvaran kasvu on myös liioiteltua siinä mielessä, että valinta keskenään samanlaisten vaihtoehtojen välillä on valintaa vain hyvin marginaalisessa mielessä (Gabriel & Lang 1995, 27 – 31; Israel 1973, 85). Voimme valita kulutustavaroiden välillä, mutta kulutuksesta kieltäytyminen tai kulutuksen vähentäminen on nyky-yhteiskunnassa hyvin vaikeata. Meidät on ikään kuin pakotettu kuluttajiksi.

2.1.2 Markkinoinnin ja kuluttajaekonomian vaihtoehtoinen kuluttaja

Tiedotusvälineet ovat viime vuosina käsitelleet paljon vihreää ja eettistä kulutusta, ja samalla markkinoinnin ja kulutustutkimuksen kiinnostus näitä ilmiöitä kohtaan on kasvanut. Vihreän kulutuksen tutkimus on pääasiassa kohdistunut yksilöiden kulutusvalintoihin ja taustaoletuksena on ollut, että valinnat perustuvat rationaaliseen ajatteluun.

Taloudellisesti rationaalinen käyttäytyminen määritellään uusklassisessa taloustieteessä subjektiivisesti koetun hyödyn maksimoimiseksi (esim. Pekkarinen & Sutela 1996, 35). Näin oman edun tavoittelu nähdään ainoana taloudellisten valintojen motiivina ja taloudellisen rationaalisuuden määrittäjänä. Näkemys ei siis ota huomioon kuluttajan valintojen taustalla olevia sosiaalisia normeja, oikeudenmukaisuuden periaatteita tai muita ihanteita, kuten esimerkiksi sitä, että myös yhteinen hyvä voi motivoida valintaa ja oman hyvinvoinnin voi kokea riippuvan myös muiden hyvinvoinnista. (ks. Uusitalo 1991, 27.) Vihreän kulutuksen tutkimuksessa onkin jouduttu laventamaan uusklassisen taloustieteen määritelmää rationaalisesta käyttäytymisestä. Esimerkiksi Liisa Uusitalo (1986, 2) määrittelee rationaalisen kulutuskäyttäytymisen näin: ”lievemmän määritelmän mukaisesti rationaalinen käyttäytyminen edellyttää, että yksilö toimii omien uskomustensa ja tavoitteidensa mukaisesti.” Määritelmä korostaa sitä, että kuluttaja käyttäytyy johdonmukaisesti.

Vihreän kulutuskäyttäytymisen tutkimuksessa on usein sovellettu erilaisia asenneteorioita ja -malleja. Yksinkertaisimmillaan mallit ovat niin sanottuja lineaarisia asennemalleja. Niiden mukaan tieto ympäristöongelmista johtaa suoraviivaisesti ympäristömyönteiseen asenteeseen, mikä puolestaan johtaa ”ympäristötuotteen” valintaan. Jos näin olisi, tiedotus ja valistus ympäristöongelmista ratkaisisivat ympäristöongelmat. Kaikki asennemallit eivät kuitenkaan ole näin yksinkertaisia. Nykyään uskotaan, että tietoisuus ympäristöongelmista vaikuttaa ympäristömyönteiseen asenteeseen. Tämä ei välttämättä konkretisoidu ympäristömyönteiseksi käyttäytymiseksi vaan usein pelkäsi käyttäytymisaikomukseksi. (esim. Uusitalo 1986; ks. myös Fishbein & Ajzen 1975, 11 – 16.)

Liisa Uusitalon (1986) tutkimus ”Suomalaiset ja ympäristö. Tutkimus taloudellisen käyttäytymisen rationaalisuudesta” on hyvä esimerkki edellä kuvatusta asenneteoriasta, jota on sovellettu vihreän kulutuksen tutkimiseen. Uusitalo tutki suomalaisten suhtautumista ympäristöön ja sitä, ovatko tieto, asenteet ja ympäristöystävällinen käyttäytyminen sopusoinnussa keskenään. Hän tuli tulokseen, jonka mukaan asenteet ja tiedot eivät suoraan johda vihreään kulutuskäyttäytymiseen, vaan siihen vaikuttavat myös monet muut tekijät. Vaikka asennetutkimusten mukaan kuluttajat ovat jo pitemmän aikaa arvostaneet kestävän kehityksen mukaisia tuotteita (Moisander 1996; Uusitalo 1986), asenteilla ja tietoisuudella on vain vähän tekemistä ympäristön kannalta vastuullisen käyttäytymisen kanssa.

Vihreän valinnan tekemisen vaikeutena on yleensä se, että ympäristön huomioon ottaminen kulutusvalinnoissa tulee kalliiksi. Puhdasta ympäristöä ei ole hinnoiteltu eikä siksi ympäristön pilaaminen näy hyödykkeiden tuotantokustannuksissa. Vihreä hyödyke voi olla jopa kalliimpi kuin tavallinen hyödyke, koska ympäristöasioiden huomioon ottaminen tulee usein kalliiksi tuottajille. Rationaalisesti toimivan kuluttajan on tämän vuoksi edullisempaa toimia vapaamatkustajana: valita ekologisesti kestävämpi tai eettisesti vastuuttomampi toimintavaihtoehto ja antaa muiden huolehtia asioista. Vapaamatkustaminen ei kuitenkaan tarkoita sitä, ettei näistä yhteishyödykkeistä välitettäisi, vaan maksuhaluttomuus johtuu usein siitä, että kuluttajat pelkäävät ettei oma toiminta johdakaan ympäristön tilan parantumiseen. Vapaamatkustamista tapahtuu siis voimattomuuden ja merkityksettömyyden tunteen vuoksi sekä ennen kaikkea epäluulosta muiden ihmisten osallistumista kohtaan. Myös sosiaalisten normien heikkous lisää vapaamatkustamista. (Moisander 1996, 2001, 67 – 68; Uusitalo 1986, 1991, 42 – 43.)

Johanna Moisander (2001, 15 – 25) on kritisoinut väitöskirjassaan perinteisen markkinointitutkimuksen ja kuluttajatutkimuksen keinoja tutkia vihreää kuluttajaa. Hänestä vihreää kuluttajaa ei voida erottaa kulttuurisesta, taloudellisesta ja historiallisesta yhteydestä. Moisanderin mielestä sosiaalista maailmaa ei voi tutkia niin kuin tutkittaisiin luonnonympäristön syy-seuraus -suhteita. Hänen mielestään vihreä kulutus on ideologista kulutusta, jota ei voida jakaa pieniin komponentteihin. Ideologisen tuotteen sisältämät merkitykset ja arvot ovat liian abstrakteja. Lisäksi

sosiaalinen elämä on nykyään niin pirstoutunutta ja muuttuvaa, että syy-seuraus - malleja on mahdotonta tehdä järkeviksi.

Moisanderin (2001, 77 – 83) mielestä ongelmallista on myös se, että käsitteitä ”vihreä ja eettinen kulutus” on käytetty merkitsemään hyvin erilaisia asioita. Onko silloin tällöin Reilun kaupan kahvin valitseminen eettistä kulutusta? Tai onko kulutuksesta tinkiminen vihreää kulutusta? Onko sellainen kuluttaja aktivisti, joka ”riehuu” mielenosoituksissa? Mielestäni tuotannon ja kaupan puolella on sama ongelma. Onko ympäristökauppa sellainen, joka ottaa valikoimiinsa energiatehokkaita lamppuja, lajittelee roskansa ja tekee kerran vuodessa ympäristöraportin? Vai onko aito ympäristökauppa sellainen, joka myy pelkästään luomutuotteita? Ongelmana on se, että vihreän kulutuksen moraalisäännöille tai periaatteille ei ole olemassa mitään yksiselitteistä perustaa. Ei ole myöskään mitään kriteeriä sille, mikä on eettinen tai vihreä tuote. On mahdotonta objektiivisesti määritellä tarpeeton jäte, liiallinen energiankulutus tai ympäristökauppa. Käsitettä vihreä kulutus tai vihreä tuote käytetään yleensä sen enempää määrittelemättä tai rajaamatta, ja näin se voi tarkoittaa melkein mitä vain. (emt. 2001, 79 – 80.)

Useimmat tutkijat ja kuluttajat ottavat itsestäänselvyytensä sen, että arjen pienillä teoilla on todellakin vaikutusta. He uskovat, että yksittäisten kuluttajien eettiset ja ekologiset tuotevalinnat ennen pitkää automaattisesti kumuloituvat kestäväksi ja oikeudenmukaiseksi kehitykseksi. Kuitenkin kulutuksen määrälliset muutokset olisivat paljon tärkeämpiä kuin laadulliset. Se, mitä kuluttaa tai minkä tuotteen valitsee, ei ratkaise ympäristöongelmia. Tärkeämpää on se, miten ja kuinka paljon kuluttaa ja millaisen elämäntavan valitsee. Mahdollisuus valita on olennainen elämämme tärkeissä kysymyksissä, sellaisissa miten me haluamme toimia ja elää. (ks. esim. Gabriel & Lang 1995, 46; Martell 1994, 186; Moisander 2001.) Vihreä kuluttaminen voi siis luoda illuusion, että ympäristöongelmat voitaisiin ratkaista olemassa olevilla materialistisilla elämäntavoilla ilman, että elämäntavat ja elämäntäytännöt muuttuisivat. Lisäksi vihreä kuluttaminen voi luoda sellaisen mielikuvan, että kuluttamalla voidaan parantaa ympäristön tilaa. Voidaan kuvitella, että mitä enemmän kulutetaan eettisesti tai vihreästi, sitä enemmän säästetään luontoa.

2.2 Yhteiskunnallisten liikkeiden tutkimus

Tässä luvussa tarkastelen sitä, kuinka yhteiskunnallisia liikkeitä on tutkittu. Yhteiskunnallisten liikkeiden tutkimusperinteet ovat tärkeitä, sillä niiden avulla voimme saada tietoa siitä, millaisia yhteiskunnalliset liikkeet ovat; miksi ne ovat syntyneet, miten ne ovat muodostuneet, miten ne toimivat ja kuinka liikehdintä on muuttunut ajassa ja miksi. Lisäksi saamme tietää, miten yhteiskunnalliset liikkeet ovat muuttaneet maailmaa; politiikkaa, kulttuuria tai itse kollektiivisen toiminnan tapoja. Liiketutkimuksessa tehdään usein jako uusien ja vanhojen liikkeiden välillä. Uusilla liikkeillä viitataan noin 35 – 40 viime vuoden aikana kehittyneisiin liikehdinnän muotoihin, joissa keskeisinä toimijoina ovat olleet opiskelijat ja koulutettuun keskiluokkaan kuuluvat ihmiset. Esimerkiksi ympäristöliike, opiskelijaliike, elämäntapaliikkeet, rauhanliikkeet ja ydinvoiman vastainen liike ovat tällaisia uusia liikkeitä. (esim. Konttinen 1999, 9.) Vanhoilla liikkeillä puolestaan viitataan usein työväenliikkeen kaltaisiin liikkeisiin; liikkeisiin, jotka ovat ajan saatossa institutionalisoituneet valtion politiikkaan.

Yhteiskunnallisia liikkeitä on tutkittu erityisesti sosiologiassa ja politiikkatieteissä. Sosiologisia selityksiä liikkeiden alkuperälle on kahdenlaisia. Strukturalistiset eli rakennetta korostavat näkemykset selittävät liikkeiden syntyä taloudellisten tai sosiaalisten rakenteiden muutoksella. Kulttuuriset näkemykset keskittyvät puolestaan liikkeiden syntyä selittäessään kulttuurin ja arvojen muutokseen. Poliittikatieteiden selityksissä taas korostetaan yleensä poliittisten instituutioiden luonnetta kansalaisliikehdintää selittävinä tekijöinä. (Martell 1994, 108 – 119.) Kutsun kaikkia edellisiä selityksiä makroselityksiksi, sillä ne ovat kiinnostuneita erityisesti yhteiskunnan suurista poliittisten, sosiaalisten tai taloudellisten rakenteiden muutoksista yhteiskunnallista liikehdintää selittäessään. Lisäksi yhteiskuntatieteissä on tutkittu myös liikkeen toimintaa itsessään, sen päämääriä, keinoja ja organisoitumista. Kutsun tätä suuntausta liikkeiden toimintaselitykseksi.

Liikkeidentutkimuksen eri koulukunnat eivät kuitenkaan ole toisiaan poissulkevia, vaan usein tutkimuksissa käytetään eri selitysten yhdistelmiä. Lisäksi teorioiden luokittelumahdollisuuksia on muitakin kuin se, jota käytän, mutta mielestäni edellä

esitetty jako on selkein. Seuraavissa alaluvuissa kuvaan pelkistetysti selitysten keskeisiä ajatuksia, tosin jaot voivat edellisistä syistä olla osittain päällekkäisiä.

2.2.1 Liikkeiden sosiologiset makroselitykset

Karl Marx kytki ensimmäisenä liikkeiden synnyn yhteiskunnan sosiaaliseen rakenteeseen. Hänen näkemyksensä mukaan ihmiset osallistuvat poliittiseen toimintaan historiallisesti määräytyneistä syistä. Kapitalismin edetessä työläiset tulevat tietoisiksi itsestään luokkana ja alkavat taistella sortoa vastaan. Lopputuloksena on vallankumous. (Tarrow 1999, 11.) Marx onkin innoittanut monia sosiologeja tutkimaan juuri yhteiskuntaluokkia. Kuitenkin luokkayhteiskunnan murenemisen jälkeen marxismien selitysvaikutus ei enää riittänyt uusien liikkeiden selittämiseen. 1970-luvulla strukturalistiset luokkaselitykset alkoivatkin korvautua kulttuurisilla näkemyksillä. (esim. Konttinen 1999, 18; Tarrow 1999, 17.)

Ronald Inglehart (1990) on selittänyt uusien yhteiskunnallisten liikkeiden syntyä sillä, että länsimaissa on siirrytty materiaalisista arvoista postmaterialististen arvojen yhteiskuntaan. Hänen näkemyksensä mukaan länsimaissa kulttuureissa on kohonneen elintason myötä siirrytty henkisiin arvoihin, jotka kunnioittavat luontoa ja muita ihmisiä. Ajatus perustuu Abraham Maslowin hierarkkiseen tarvejärjestykseen eli siihen, että ylempät ihmistarpeet vaativat pohjalle alempien tarpeiden tyydytyksen. Tällä Inglehart pyrkii selittämään sitä, että erityisesti nuoret ja koulutettu keskiluokka ovat uusien liikkeiden kannattajia. Ajattelutavasta seuraa kuitenkin se, että taloudellisen laman tai muiden vaikeuksien vuoksi arvot voivat muuttua takaisin materialistisiksi (ks. Gardner & Stern 1996, 66).

Uudenlaisen yhteiskunnallisen liikehdinnän syynä on myös nähty siirtymä teollisuusyhteiskunnasta jälkiteolliseen yhteiskuntaan, jolle on tyypillistä kaupunkilainen elämä, massatuotanto, sosiaalinen ja fyysinen liikkuvuus sekä valinnanvaran lisääntyminen. Tämän muutoksen seurauksena on tapahtunut murros luokkapohjaisesta, tuotantosuhteisiin perustuvasta poliittisesta organisoitumisesta kohti

luonteeltaan yksilöllistyviä ja keskiluokkaisia poliittisen liikehdinnän muotoja. Kun vanhat institutionaaliset tukiverkostot - pysyvä työpaikka, ydinperhe, seurakunta - ovat purkautuneet, uudet liikkeet ovat tarjonneet ihmisille uudenlaisia yhteisöllisiä turvaympäristöjä. (Ilmonen 1998, 28 – 30; Peltonen 2001, 148 – 151.)

Uusien liikkeiden suosiota on selitetty sillä, että uudenlaisiin ryhmiin liittyminen vähentää yksilöllisiä identiteettiongelmia. Uusi aika pakottaa ihmisiä yksilöllistymään ja luomaan uusia elämänprojekteja. Yksilöllistyminen ja samalla uusi yksilön valintaan perustuva yhteisöllistyminen tapahtuu yhä enemmän kulutuksen ja median välittämänä. Nämä luovat imagoja ja mielikuvia hyvistä samastumiskohteista. (Ilmonen 1998, 20 – 21; Gabriel & Lang 1995, 85 – 86.) Esimerkiksi boikottiliikkeiden on sanottu olevan sekä sosiaalisia identiteettejä että poliittisia reformeja tuottavia liikkeitä. Kyse on paljolti elämäntapavalinnoista, jotka liittyvät myös siihen, mitä syö ja miten pukeutuu. (Klein 2000; ks. myös Ilmonen 1998, 28 – 30.)

Uudet yhteiskunnalliset liikkeet eivät siis ole vain tehokkaita organisatoris-poliittisia välineitä päämäärän tavoittamiseksi, vaan ne rakentavat myös identiteettiään poliittisina kysymyksinä. Ne ovat politisoineet uusia elämänalueita kuten ympäristön, sukupuolen, seksuaalisuuden tai elämäntavan. Julkiseen käsittelyyn nostetaan sellaisia kysymyksiä kuin elämän laatu, elämän säilyminen, eläinten oikeudet, erilaisuuden hyväksyminen tai suora kansalaisosallistuminen. (Ilmonen 1998, 18; Konttinen 1999, 21 – 22.)

Käsitykset uusien ja vanhojen liikkeiden eroista ovat kuitenkin korostuneet usein sen vuoksi, että tarkasteluissa ei ole vakioitu liikkeiden kehitysvaihetta. Vertailuja on tehty sellaisten vanhojen ja uusien liikkeiden välillä, joista edelliset ovat jo taantumavaiheessa. Jos liikkeiden vertailussa otetaan huomioon niiden kehitysvaihe, voidaan havaita, että erot uusien ja vanhojen liikkeiden välillä eivät olekaan niin suuria kuin usein kuvitellaan. Vanhat liikkeet ovat myös syntyessään politisoineet sellaisia asioita, joita on aikaisemmin pidetty epäpoliittisina ja näin luoneet uusia merkityksiä. Ne ovat myös olleet alkuvaiheessaan identiteettiliikkeitä siinä missä uudet liikkeet ovat nyt, sillä esimerkiksi työväenliike on tuottanut identiteettejä työläisille. Vanhat liikkeet ovat usein historian saatossa kiinnittyneet valtioon ja sen politiikkakoneistoon. Ne ovat olleet mukana luomassa valtiota sellaiseksi kuin se nyt on eli rakentamassa hyvinvointivaltiota. Uusissa liikkeissä ainakin vielä on uutta se, että ne eivät esitä

kokonaisvaltaisia poliittisia ohjelmia eivätkä näin ollen vaadi kuin osittaisuudistuksia. (Ilmonen 1998, 27 – 37; Imonen & Siisiäinen 1998, 12.)

2.2.2 Liikkeiden poliittiset makroselitykset

Charles Tilly (1978) yhdisti kirjassaan "From mobilization to Revolution" sosiaalisten liikkeiden syntymisen kansallisvaltioiden syntyyn ja sitä seuranneisiin suuriin rakenteellisiin muutoksiin. Valtioiden muodostumisen, kapitalismin leviämisen, kaupungistumisen ja teollistumisen voidaankin katsoa kaikkien vaikuttaneen esimerkiksi työväenliikkeen muodostumiseen. Tilly oli siis ennen kaikkea kiinnostunut juuri liikkeiden syntyä mahdollistavista poliittisista makrorakenteista. Hänen mielestään liikkeiden syntyyn vaikuttaa myös se, miten ihmiset kokevat mahdollisuudet ja uhat suhteutettuina toiminnan päämääriin sekä miten valtaapitävät suhtautuvat liikehdintään.

Myös Sydney Tarrowin (1999, 20 – 24) mielestä poliittisten mahdollisuuksien ja esteiden rakenteiden muuttuminen luo kannustimen liikkeiden synnylle. Hän puhuu poliittisista mahdollisuusrakenteista. *Poliittisen mahdollisuusrakenteen* ulottuvuuksia ovat Tarrowin mukaan parantuneet osallistumismahdollisuudet, äänestäjäkunnan liikkuvuutena ilmenevä poliittinen epävarmuus, mahdollisten liittolaisten saamisen todennäköisyys sekä yhteiskunnallisen eliitin jakautuminen. Hänestä liikkeen synty on yhteydessä liikkeen itsensä ulkopuolisiin poliittisiin makrorakenteisiin eikä esimerkiksi epätydyttävien sosiaalisiin tai taloudellisiin olosuhteisiin. Pelkästään äärimmäinen kurjuus tai sorto ei siis voi synnyttää liikettä. Kuitenkaan liikkeen menestys ei ole kiinni vain poliittisista mahdollisuuksista, sillä ulkoiset mahdollisuudet eivät itsessään tuota kestäväää sosiaalista liikettä. Menestyäkseen liikkeen täytyy valita sopivat keinot päämäärän saavuttamiseksi sekä kehystää eli ilmaista ongelma dynaamisesti ja tätä kautta luoda solidaarisuutta ihmisten välille.

Kaj Ilmonen (1998, 18 – 23) puhuukin mahdollisuusrakenteen sijasta liikkeiden toimintatilasta. *Toimintatila* sisältää Tarrowin mahdollisuusrakenteen neljän ulottuvuuden lisäksi julkisuuden. Uudet liikkeet osaavat käyttää julkisuutta hyvin

hyväkseen. Liike voi julkisuuden kautta kaventaa tai kasvattaa toimintatilaansa kehystämällä. *Kehystämällä* tarkoitetaan sitä, että jokin asia leimataan epäoikeudenmukaiseksi tai korjausta vaativaksi. Samalla joku tai jokin leimataan syylliseksi tai vastuulliseksi korjausta vaativaan asiantilaan. Kehystämisen avulla liike myös tekee itsensä tarpeelliseksi, perustelee olemassaolonsa eli syyn liikkeen toimintaan. Kehystämisen kautta saavutetaan myös solidaarisuutta. Kehystämiseen liittyy siis se, että muotoillaan sorto tai epäkohta selvästi ja määritellään "me" ja "he". Liike ei ainoastaan itse toimi kehystäjänä, vaan nykyään myös media toimii asioiden ja ristiriidan määrittelijänä. (Tarrow 1999, 21 – 22.)

Julkisuus näytteli tärkeää roolia jo 1960-luvun opiskelijaliikkeissä, joiden samanaikainen kehittyminen eri maissa ja maanosissa edellytti television kaltaisen kanavan olemassaoloa. Silti vasta parin viime vuosikymmenen ajan mediajulkisuudesta on tullut liikkeiden tietoisesti hyödyntämä keino rekrytoida jäseniä, pitää yllä liikkeen toimintamahdollisuuksia toiminnan hiljaisen vaiheen aikana ja kytkeä liike poliittisten suhdanteiden vaihteluihin. (Siisiäinen 1998, 228 – 229.) Liikkeiden julkisuuteen pääsyä on helpottanut myös eräänlainen pyyteettömyys. Valtaa käyttävien organisaatioiden vastapainoksi mediat asettuvat helposti tukemaan tavallisia kansalaisia edustavia toimijoita. (Väliaverron 1996, 92 – 93.)

Ilmosen tai Tarrow'n poliittista mahdollisuusrakennetta tai toimintatilaa ei kannata käsittää mitenkään kaavamaiseksi tai selkeärajaiseksi ilmiöksi. Ihmiset tekevät aina tulkintoja tilanteen luomista mahdollisuuksista ja esteistä, ja toimivat sen mukaisesti. Mahdollisuusrakenne ja liike ovat aina vuorovaikutuksessa keskenään. Liike voi itsessäänkin luoda itselleen lisää poliittisia mahdollisuuksia toimintansa kautta. Se voi kasvaa niin voimakkaaksi ja vaikutusvaltaiseksi, että se saa toiminnallaan aikaan haluamiaan muutoksia. Kun uudistukset on tehty, liike saattaa taantua. Poliittiset mahdollisuudet voivat myös aina kadota, esimerkiksi jos säädetään lakeja, jotka estävät liikkeen toiminnan. (Ilmonen & Siisiäinen 1998, 11 – 12.)

2.2.3 Liikkeet kollektiivisena toimintana

Liikkeen toimintaa kuvaavat teorit hylkäävät liikkeiden syntyä selittävien makroselitysten deterministisen luonteen ja keskittyvät liikkeissä itsessään olevaan valtaan tai liikkeiden toimintastrategioihin. Toimintaselityksissä ei siis olla niinkään kiinnostuneita liikkeiden rakenteellisista tai poliittisista ehdoista, vaan kuvataan itse liikkeen toimintaa. Näin tarkastelutapa asettuu mikrotasolle. (Martell 1994, 108 – 119.)

Kaj Ilmosen (1998, 15 – 16) mukaan liikettä ei voida ajatella jotenkin valmiina selvärajaisena sosiaalisena muodostelmana. Tässä mielessä yhteiskunnallisen liikkeen käsitettä voidaan pitää pikemminkin analyyttisenä kuin johonkin todellisuudessa jo olevaan viittaavana kategoriana. Analyyttisenä käsitteenä *liike* viittaa sellaisiin kollektiivisiin toiminnan muotoihin, jotka pyrkivät edistämään tai jarruttamaan sosiaalista muutosta. Tärkeitä ovat siis liikkeen yhteiset tavoitteet ja päämäärät. Toimiessaan liikkeellä on myös kohtalaisen yhtenäiset käsitykset siitä, miten tavoitteisiin päästään eli käsitykset yhteisistä keinoista. Liike herättää ja pitää yllä solidaarisuuden tuntoja juuri näiden yhteisten päämäärien ja keinojen avulla. Lisäksi liikkeet ovat sikäli organisoituneita, että niillä on ajallista jatkuvuutta. Tarrowin mukaan (1999, 4 – 6) liikkeet kannattaakin nähdä aina suhteessa niiden päämääriin, sillä ihmiset eivät riskeeraa henkiään tai uhraa aikaansa toimintaan, jollei heillä ole todella hyvää syytä tehdä niin. Näin kollektiivinen toiminta eroaakin kollektiivisesta käyttäytymisestä, joiksi voidaan lukea esimerkiksi spontaanit joukkoreaktiot.

Liikkeen päämäärät

Siisiäisen (1998, 222) mukaan sekä vuosisadan alun työväenliikettä, 1960-luvun opiskelijaliikettä ja suureksi osaksi 1970–80 -luvun ekologista liikettä voidaan pitää proaktiivisina liikkeinä. *Proaktiivisilla liikkeillä* tarkoitetaan yhteiskuntakriittisiä liikkeitä, jotka asettavat tavoitteensa tulevaisuuden näkökulmasta. Tällaiset liikkeet pyrkivät luomaan uudenlaisen yhteiskuntatilan, joka eroaa vallitsevasta yhteiskuntasysteemistä. *Reaktiivisille liikkeille* taas on luonteenomaista vastustaa muutosta puolustamalla menneisyyden arvoja tai etuoikeuksia.

Eri ihmiset näkevät yhteiskunnalliset ongelmat ja niiden perussyöt erilaisilla. Varsinkin suhtautuminen modernisaatioon jakaa nykypäivän kuluttajia eri leireihin. Konttisen (1998, 189) määritelmän mukaan ”modernisaatiolla tarkoitetaan sellaisia kehitystendenssejä kuten teollistuminen, talouskasvu, modernin välineellisen tieteen merkityksen korostaminen, teknologisoituminen sekä valtion vahvistuminen. Modernisaatio- tai edistysusko tarkoittaa luottamusta yhteiskunnan modernisoitumisen perustekijöihin. Modernisaatiokritiikki on modernistista eli edistysuskoista silloin, kun se hyväksyy modernisaation perustendenssit ja kohdistuu modernisoitumisen lieveilmiöihin asettamatta modernisaation ydintekijöitä kyseenalaisiksi. Antimodernistista se on puolestaan silloin, kun arvostelu kohdistuu perustavasti itse modernisaation ydintekijöihin.”

Esimerkiksi suurin osa suomalaisista kuluttajista ei kyseenalaista hyödykemarkkinoiden, talouskasvun tai ”edistyksen” tärkeyttä. He pikemminkin kritisoivat kapitalististen markkinoiden lieveilmiöitä, kuten yksittäisen yrityksen lapsityövoiman käyttöä tekemällä (satunnaisesti) vihreitä ja eettisiä valintoja kauppoissa. He uskovat voivansa äänestää, millaisia tuotteita tuotetaan ja myydään markkinoilla. (ks. esim. Ilmonen 1993, 110 – 116; Moisander 2001, 158 – 174; Saaristo 1994, 114.)

Osa nykypäivän kuluttajista ei kuitenkaan luota siihen, että arkiset tuotevalinnat ennen pitkää johtaisivat automaattisesti kestävään ja oikeudenmukaiseen kehitykseen. He uskovat, että yhteiskuntajärjestelmän rakenteita tulee muuttaa. Nämä kansalaiset voivat näyttäytyä julkisuudessa huippukokouksien vastaisissa mielenosoituksissa, kuokkimassa Linnan juhlissa, kansalaisjärjestöjen asiantuntijoina tai vaikkapa uuden kasvisravintolan vetäjänä. Useat heistä voivat mieltää taloudellisen globalisaation ja uusliberalismin syypäiksi muun muassa kehitysmaiden ongelmiin, ympäristön pilaantumiseen, sotiin sekä kotimaiseen työttömyyteen (esim. Airaksinen 2003). Jotkut heistä ovat niin sanottuja *reformisteja*, eli uskovat että olemassa olevaa järjestelmää voi parantaa pala palalta muuttamalla asenteita, arvoja ja elämäntapoja tai luomalla uudenlaisia vaihtoehtoja. Jotkut heistä ovat puolestaan *radikaaleja* tai *fundamentalisteja*, jotka uskovat vain nopean teollisen järjestelmän muutoksen täysin erilaiseen talous- ja sosiaalijärjestelmään pelastavan maailman. (ks. Myllyntaus 1994, 17 – 20.)

Liikkeen keinot

Siisiäisen mukaan (1998, 221) kollektiivisen toiminnan keinovalikoimat ovat ankkuroituneet kansallisiin traditioihin ja muuttuvat siksi suhteellisen hitaasti. Kollektiivisen toiminnan keinojen hyväksyttävyyttä määrääytyykin juuri kulttuurisesti ja näin toiminnan hyväksyttävyyttä ja ei-hyväksyttävyyttä liittyvät kansalliseen perintöön. Esimerkiksi pohjoismainen ja suomalainen mielenosoittaminen poikkeavat suuresti väkivaltaisista mielenosoituskulttuureista. Suomalaisille mielenosoituksille on ollut ominaista kurinalaisuus ja rauhallisuus, mutta viime vuosina keinovalikoima on muuttunut. Yhteiskunnallisten liikkeiden kenttä sisältää nykyään niin erilaisia ryhmiä ja organisaatioita, että suhtautuminen eri keinojen hyväksyttävyyteen on näillä liikkeillä hyvin monenkirjavaa. (esim. Konttinen 1999, 135 – 136; Siisiäinen 1998, 219 – 241.)

Tarrowin (1999, 30 – 42) mukaan keinovalikoimat sisältävät ensinnäkin sen, mitä ihmiset tekevät osallistuessaan liikkeen toimintaan. Toiseksi sen, mitä he tietävät siitä, mitä heidän tulisi tehdä. Kolmanneksi sen, mitä muut ihmiset odottavat heidän tekevän. Uudet keinovalikoimat eivät ole koskaan tuulesta temmattuja eivätkä vanhat kollektiivisen toiminnan keinot koskaan katoa. Vanhat keinot voivat kuitenkin tulla konventionaaliseksi institutionalisoituksaan, kuten esimerkiksi lakoille on käynyt.

Kollektiivisen toiminnan keinot voivat levitessään luoda poliittisia mahdollisuuksia myös tuleville liikkeille ja jopa vastapuolelle. Yhteenotot varhaisten kapinoitsijoiden ja yhteiskunnallisen eliitin välillä voivat paljastaa eliitin heikkoudet ja haastajien vahvuudet. Näin ollen yhteenotot voivat houkutella myös muita toimijoita osallistumaan liikehdintään. Eliitti voi myös omaksua toimintamuotoja omaan käyttöönsä. Lakkoon voivat mennä esimerkiksi EU:n virkamiehet ja mieltä voivat osoittaa myös hyväosaiset. Keinot siis voivat sekä sulautua valtioon että muuttaa valtiota. (ks. Tarrow 1999, 7 – 24.)

Ilmosen mukaan (1998, 36) vanhat yhteiskunnalliset liikkeet ovat ajan saatossa järjestäytyneet ja kiinnittyneet valtioon ja sitä kautta oppineet myös valtion toimintatapoja omiin käytäntöihinsä. Siksi vanhat liikkeet ovat joskus muuttuneet toimintaihanteidensa vastakohtiksi: hierarkkiseksi, byrokraattiseksi ja jäykiksi koneistoiksi. Uusille liikkeille on taas tyypillistä edustuksellisen demokratian suomien keinojen ymmärtäminen vain yhtenä vaikuttamisen väylänä - vieläpä väylänä, jonka

kautta vaikuttaminen ei yksin ole tehokasta päämäärän saavuttamiseksi. Uusille liikkeille on juuri siksi niin ominaista pyrkimys suoraan toimintaan. (Konttinen 1999, 133.)

Suoralla toiminnalla viitataan perinteisestä poliittisesta vaikuttamisesta kuten äänestämisestä eroaviin kollektiivisen toiminnan muotoihin. Suora vaikuttaminen voidaan jakaa kolmeen laajaan osa-alueeseen: vaikuttaminen itsensä toteuttamisen ja esimerkin kautta, yleisön huomion kiinnittäminen ajettaviin kysymyksiin eli poliittisluontoinen vaikuttaminen julkisuuden avulla sekä epätoivottujen päätösten tai muun toiminnan estäminen fyysisillä pakottavilla toimenpiteillä. (ks. esim. Konttinen 1999, 133 – 134.)

Boikotit ovat hyvä esimerkki väkivallattomasta suorasta toiminnasta. Väkivallattoman toiminnan käyttäminen perustuu usein ideologiseen näkemykseen, joka hylkää väkivallan oikeutuksen asioiden ajamisessa. Väkivallaton toiminta voi herättää myös paremmin yleisön sympatiaa asialle. Väkivallaton suora toiminta on usein symbolista, sitä kautta tavoitellaan yleisön huomiota. Juuri tämän vuoksi boikottikampanjat voivat olla menestyksekkäitä, vaikka niistä ei olisikaan suurta taloudellista haittaa kohteilleen. Symbolisella toiminnalla voidaan myös vaikuttaa esimerkiksi yrityksen imagoon tai muuttaa työntekijöiden käsityksiä yrityksestä ja sen palvelemisesta. (Smith 1990, 258 – 259; ks. myös Friedman 1999.)

Kuluttajaboikotit voivat kohdistua joko tuotteeseen, yritykseen kokonaisuudessaan tai jonkin tietyn valtion yrityksiin. Laajuudeltaan ne voivat olla joko paikallisia tai globaaleja. Primaari boikotti kohdistuu suoraan kohteeseen, sekundaarinen kohteeseen vain välillisesti. Voidaan esimerkiksi boikotoida suoraan Nikeä tai sitten yrityksiä, jotka pitävät Niken tuotteita valikoimissaan. (Friedman 1999, 8 – 16; Klein 2000, 425 – 426.) Rahalla "äänestämällä" voidaan vaikuttaa suoraan yrityksen talouteen. Välillisesti taas voidaan hankaloittaa kohteen toimintaa muuttamalla sen toimintaympäristöä esimerkiksi vaikuttamalla yleiseen mielipiteeseen, kuluttajiin, henkilöstöön, lainsäädäntöön, päättäjiin sekä osakkeenomistajiin. (Friedman 1999, 213 – 124; Smith 1990, 190.) Boikotin vastakohtana on niin sanottu negatiivinen boikotti (eng. buycott), jossa keskitytään siihen mitä ostetaan eikä siihen mitä ei osteta. Kuluttajat suosivat tällöin tiettyjen maiden, yritysten tai tietyillä säännöillä tai tuotantotavalla tuotettuja

tuotteita. Tarkoituksena on kannustaa myönteisenä koettua toimintaa. (Friedman 1999, 10 – 12, 201 – 121.) Esimerkiksi luomun, Reilun kaupan tuotteiden tai vaikkapa Joutsenlippu-merkin suosiminen on tällaista toimintaa.

Liikkeen organisoituminen

Yhteiskunnallisten liikkeiden muodostumista on tutkittu esimerkiksi verkostonäkökulman avulla. Verkostonäkökulma korostaa liikkeen voimavarojen ja ihmisten välisen vuorovaikutuksen tutkimisen tärkeyttä ja näin kytkee liikkeiden muodostumisen ryhmien muodostumiseen yleensä. Aikaisemmin verkostotutkimus esiintyi tiukasti rakenteellisen kansanliiketutkimuksen yhteydessä, koska oli havaittu, että usein liikkeisiin liitettiin luokka-aseman mukaisesti. Myöhemmin huomattiin, että vain jotkut samankaltaisessa sosiaalisessa tai rakenteellisessa asemassa olevista yksilöistä liittyvät yhteen mutta toiset eivät. Vastauksia tähän ei löytynyt yksilöiden psykologisista ominaisuuksista vaan ihmisten vuorovaikutusrakenteista. Huomattiin, että ystävyysuhteet ja erilaiset muut organisaatiopohjaiset siteet vaikuttivat ryhmänmuodostukseen. Verkostonäkökulma korostaa siis sitä, että liikkeessä toimiminen ja siihen liittyminen liittyvät jokapäiväiseen arkielämään ja henkilökohtaisiin vuorovaikutussuhteisiin. (Alapuro 1998.)

Tarrowin (1999, 36 – 53) mukaan tieverkoston kehittyminen sekä painettujen viestintävälineiden leviäminen olivat vanhojen liikkeiden järjestäytymisen perusedellytyksiä. Säännöllisen vuorovaikutuksen lisääntyminen yhdisti keskustoja ja periferioita, mikä mahdollisti ihmisten toisiinsa sekä toistensa asioihin tutustumisen. Ihmisten välisen seurustelun lisääntyminen sekä tiedon ja ideoiden leviäminen vaikuttivat siis molemmat liikkeiden syntyyn. Nykyään liikkeiden organisoituminen perustuu puolestaan usein sähköisiin tiedonvälitysmenetelmiin.

Uusi tieto- ja viestintäteknikka on vaikuttanut monella tavalla kansalaisliikkeiden toimintaan ja myös niiden vallan nousuun. Internetin ja tekstiviestien avulla eri kansalaisryhmät verkostoituvat paitsi keskenään, myös niiden ulkopuolella toimivien mutta asioihin vaikuttamaan pyrkivien yksittäisten kansalaisten kanssa ja voivat näin saada suuriakin massoja yhtä aikaa liikkeelle. (Linturi 1999, 56 – 58.) Erilaisten liikkeiden ja yhdistysten kotisivuilta voi hankkia tietoa tai näkemyksiä ja erilaiset

keskustelupalstat tarjoavat tukea omille ajatuksille. Internetin kautta aatetoveruus voi syntyä riippumatta välimatkoista.

Uusi tekniikka on myös mahdollistanut halvan ja nopean alueellisen ja kulttuurien välisen vuorovaikutuksen ja näin uudet liikkeet voivat organisoida nopeasti myös valtioiden rajoja ylittäviä kampanjoita. Liike valtioiden rajoja ylittävänä ilmiönä ei kuitenkaan ole mikään uusi asia. Samantapaisia kansainvälisiä yhteistyöverkostoja on ollut aikaisemminkin. Myös vanhat liikkeet ovat kommunikoineet keskenään yli valtiorajojen, vaihtaneet ideoita ja ideologioita, löytäneet samankaltaisia vihollisia ja organisoituneet samankaltaisesti. (Tarrow 1999, 184 – 186.)

Seuraavassa luvussa tarkastelen sitä, miten vaihtoehtoinen kuluttajuus on liitetty keskusteluihin ”uudesta politiikasta”, ”elämänpolitiikasta” ja ”kuluttajakansalaisuudesta”. Sasin (ks. s. 8) näkemys suvereenista kuluttajasta juhlisti pelkästään kuluttajan vapautta. Kansalaisuuskeskusteluissa yleensä korostetaan vapauden lisäksi myös kansalaisvastuuta.

2.3 Kuluttajakansalaisuus, elämänpolitiikka ja uusi politiikka

Kansalaisuuskeskustelu on noussut viime vuosina mielenkiinnon kohteeksi edustuksellisen demokratian suosion laskiessa. Puolueisiin kohdistuvassa luottamuspulassa on kyse viime vuosikymmeniin paikantuvasta käänteestä, jonka yhtenä ulottuvuutena on käsitys puolueiden ajautumisesta liian kauas tavallisten ihmisten arjen ongelmista (Hellsten ja Martikainen 2001, 15; ks. myös Pekonen 2004). Varsinkin nuorten äänestysinnon lasku on huolettanut monia poliitikkoja ja kansalaisia. Optimistisimmat ajattelijat eivät kuitenkaan vielä ole hätääntyneet, sillä aktiiviset nuoret liittyvät kansalaisliikkeisiin ja elämäntapayhdistyksiin ja pyrkivät tätä kautta vaikuttamaan yhteisiin asioihin.

Perinteinen talousteorioiden kuluttaja toimii aina persoonattomilla markkinoilla ilman syyllisyyttä, vastuuta tai moraalisia velvoitteita. Mutta valitseminen kansalaisena johtaa

siihen, että kuluttajakansalainen joutuu ottamaan huomioon myös valintansa vaikutukset, merkitykset sekä moraaliset arvot. (Gabriel & Lang 1995, 173 – 174.) Ulrich Beckin (1999, 131) mukaan esimerkiksi boikotoinnissa on kysymys siitä, että "kansalainen tajuaa ostotoimensa suoraksi äänestyslipuksi, jota hän voi käyttää aina ja kaikkialla. Boikotointi yhdistää näin aktiivisen kuluttajayhteiskunnan suoraan demokratiaan – ja tekee sen maailmanlaajuisesti."

Konttinen (1999, 13) on määritellyt kansalaisyhteiskunnan alueeksi, jossa aktiivisesti luodaan ja harjoitetaan kansalaisuutta sen poliittisissa merkityksissä. Poliittinen vaikuttaminen ei siis rajoitu vain poliittisiin puolueisiin ja niiden toimintaan vaan toteutuu kansalaisyhteiskunnassa kansalaisten ja kansalaisryhmien itsensä tuottamana. Markkinoilla kuluttajakansalainen voi viestiä ostopäätöksensä avulla talouselämälle eettisestä tietoisuudestaan tai sitten välinpitämättömyydestään. Vaaleissa äänestämällä hän voi vaikuttaa poliittisten päätöksentekijöiden valintaan. Kansalaisyhteiskunnassa hän voi osallistua aktiivisesti keskusteluihin, kirjoitella mielipidepalstoille tai osallistua boikottikampanjoihin. Kansalaisyhteiskunta voi olla joko valtion oikeutuksen lähde tai sen muutosvoima. Kansalaistoiminnan tavoitteena on vaikuttaa instituutioihin ja normeihin, jotka pitävät yllä vallitsevaa yhteiskunnallista järjestystä. Usein kuitenkin toiminnan tavoitteena on muuttaa olosuhteita tai käytäntöjä. Tätä varten kansalaisaktivistit esittävät kritiikkiä valtioiden ja yritysten toimintaa kohtaan. (Peltonen & Åkerman 2001.)

Sosiologi Anthony Giddens (1991, 215) on lanseerannut käsitteen elämänpolitiikka kuvaamaan yksilöiden valintojen politisoitumista. Valinnanvaran lisääntymisen vuoksi myös valintojen pakko on kasvanut. Riippumatta siitä miten tietoisesti ihmiset tekevät valintoja, valinnan pakko osuu kohdalle jatkuvasti. Valitsematta jättäminenkin on valinta, eikä vapautta vastuusta. (Littunen & Lähde 2001, 232 – 134.) Enää edes arkipäiväiset asiat eivät ole merkityksettömiä, vaan päätöksiä tehtäessä kuluttajien täytyy ottaa huomioon monia asioita. Päivittäisen ruoan valinta voi esimerkiksi vaikuttaa omaan terveyteen. Liikalihavuus aiheuttaa sydän- ja verisuonitauteja, joiden hoitaminen rasittaa kansantaloutta. Ruokaa valittaessa esimerkiksi ruuan alkuperä vaikuttaa moneen asiaan: tuetko esimerkiksi ostoksen yhteydessä lähiruokaa, kotimaisia valmistajia, sotaa käyvää valtiota tai lapsityövoiman käyttöä kehitysmaissa. Giddensin mielestä kansalaisten tulisi ottaa valinnoissaan enemmän huomioon myös vastuun

kysymyksiä. Hänen mottonsa onkin ”ei oikeuksia ilman velvollisuuksia” (Giddens 1998, 65).

Ihminen joutuu tekemään yhä enemmän myös omaa elämää tai identiteettivalintojaan koskevia päätöksiä ja samalla ottamaan vastuun omasta elämästään ja valinnoistaan (Giddens 1991). Enää ei synnytä papiksi, torppariksi tai duunariksi eikä äänestetä yhteiskunnallisen luokan mukaisesti. Perinteiset yhteiskuntaluokat ovat hävinneet ja ihmiset ovat keskiluokkaistuneet. Silti perinteinen vasemmisto/oikeisto erottelu elää yhä poliittisissa puolueissa ja ihmisten mielissä (ks. esim. Hellsten ja Martikainen 2001, 32). Tämänhetkiset yhteiskunnalliset kysymykset, kuten ympäristöongelmat ja globaalin talouden tuottama eriarvoisuus, ovat Giddensin (1994) mukaan kuitenkin tämän vasemmisto-/oikeisto -erottelun ”tuolla puolen”. Perinteinen vasemmiston emansipatorinen politiikka laajensi oikeuksia ja valinnanvapautta uusille ihmisryhmille. Nyt kuitenkin kaivataan maailmanlaajuisia pelisääntöjä ja lakeja, jotka rajoittavat oikeuksia ja ottavat huomioon esimerkiksi ympäristövastuun (em. 1994; Beck 1990).

Elämänpolitiikka tai niin sanottu uusi politiikka on siis valinnan ja elämäntavan politiikkaa sellaisissa asioissa, jossa ihmiset tiedostavat, että yksilölliset valinnat kytkeytyvät globaaleihin kehityskuluihin. Ympäristöongelmat ovat globaaleja ja tuovat esiin modernien järjestelmien puutteellisuuksia. Elämänpolitiikan avulla nykypäivän kuluttajat rajoittavat tätä valinnanvapauttaan yrittämällä toimia vastuullisesti. Esimerkiksi vegetarismi on poliittinen valinta, jolla pyritään vaikuttamaan yhteiskunnallisiin käytäntöihin ja rakenteisiin.

Vastuullisuus ja eettisyys edellyttävät kuitenkin aina jonkinlaista valinnanvapautta, sillä muutenhan kyse olisi pakosta. Mutta vapautta rajoittavat rahan, informaation ja asenteiden lisäksi myös ihmisten elämäntilanteet, yhteisössä jaetut arvostukset, käytännöt ja erilaiset merkitysjärjestelmät kuten lait ja uskomukset. Ihmiset ovatkin paikallistuneet maailmaan monin tavoin: olemalla jonkun lapsia, jonkun maan kansalaisia, jonkun kulttuurin jäseniä. Lisäksi kuluttajan eettiseen liikkumavaraan vaikuttaa yksilön oma tulkinta liikkumavarastaan. (ks. Littunen & Lähde 2001, 232 – 234.) Mielestäni onkin ongelmallista ajatella, että ihminen voisi yhtäkkiä muuttua vastuulliseksi kuluttajaksi pelkän informaation tai viranomaisten

käyttäytymissuositusten voimasta. Uskon, että käyttäytymismallit pikemminkin omaksutaan sosiaalistumisprosessissa joko perheeltä tai muilta viiteryhmiltä.

Seuraavassa luvussa siirryn tarkastelemaan tutkimustehtävää. Aluksi selvitän sitä, mitä lisäarvoa historiantutkimus voisi tarjota vaihtoehtoisen kulutuksen ymmärtämiseksi. Pyrin samalla selvittämään, mitä tarkoitan käsitteillä maailmankuva, mentaliteetti, maailmankatsomus ja ideologia.

3 TUTKIMUSTEHTÄVÄ

3.1. Historiantutkimus ymmärryksen kasvattajana

Tutkimalla menneisyyden yhteiskunnallisia liikkeitä, jotka ovat käsitelleet kulutukseen liittyviä ongelmia, ymmärrämme mielestäni paremmin myös nykypäivän vaihtoehtoista ja vihreää kulutusta. Historiantutkimuksen avulla voimme selvittää tähän päivään johtanutta kehitystä sekä makrotasolla että myös mikrotasolla. Tillyn (1978, 232) mielestä historiankirjoittajat valitettavan usein kuitenkin mieltävät liikkeiden historian vain osaksi poliittista ja taloudellista historiaa ottamatta huomioon sitä, että kollektiivinen toiminta kietoutuu omalla erityisellä tavallaan yleiseen poliittiseen ja taloudelliseen historiaan. Kollektiivinen toiminta muuttaa esimerkiksi yhteiskunnan valtarakenteita, tuotannon organisointia tai kollektiivisia toimintatapoja itseään. Kollektiivinen toiminta seuraa siis omaa kurssiaan. Kollektiivisen toiminnan historia on osa mentaliteettien historiaa, jonka kohteena ovat ennen kaikkea ihmisten elämä ja kokemukset, sekä maailmankuvien, maailmankatsomusten ja ideologioiden muutokset.

Maailmankuvaa, maailmankatsomusta tai ideologiaa käytetään usein arkikielessä toistensa synonyymeina ja niitä onkin vaikea erottaa toisistaan. *Maailmankuvan* voi suurpiirteisesti määritellä ihmisen kokonaiskäsitteeksi maailmasta. Siihen perustuvat yksilön tai yhteisön elämää ohjaavat arvot ja tavoitteet. Maailmankuva on aina saman kulttuurin jäsenille ainakin jossain määrin yhteinen. Voidaan ajatella, että suomalaisten ihmisten maailmankuvat ovat lähellä toisiaan ja eroavat esimerkiksi intialaisten maailmankuvasta. Kaikkien kulttuurin jäsenten ei tarvitse edes olla täysin tietoisia maailmankuvastaan, vaikka se ohjaisikin käyttäytymistä. (Puhakka 1977, 50.) Maailmankuva on luontoa, ihmistä ja yhteiskuntaa koskevien oletusten ja tietojen systemaattinen kokonaisuus. Maailmankuvaan kuuluvat siten käsitykset ajasta ja avaruudesta, luonnosta ja ihmisten suhteesta siihen, ihmisestä itsestään ja hänen suhteestaan toisiin sekä yhteiskuntarakenteesta, valtiosta ja historian kulkua määrittelevistä tekijöistä. Maailmankuvan merkitys ihmisille on yhtenäistä ja ohjeellinen. (Manninen 1977, 16 – 17.)

Maailmankuvan omaksuminen ei siis niinkään edellytä luojaltaan tai omaksujaltaan aktiivisuutta, mutta *maailmankatsomus* edellyttää aktiivisuutta ja pyrkimystä todellisuuskäsityksen systematisointiin (Manninen 1977, 25). Ihmisen maailmankatsomus syntyy siis pohdinnan kautta. Maailmankatsomus on lisäksi laajempi käsite kuin maailmankuva. Se sisältää maailmankuvan lisäksi käsitykset siitä, miten maailmaa koskevaa tietoa hankitaan ja perustellaan sekä elämäntutkimuksen tai poliittisen vakaumuksen eli käsitykset hyvästä ja pahasta, oikeasta ja väärästä ja ihmisen tehtävästä maailmassa. (Niiniluoto 1984, 87.)

Maailmankatsomuksen voi ymmärtää joko yksilökohtaiseksi tai usealle yksilölle yhteiseksi. Yksilön maailmankatsomus voi olla hyvinkin omalaatuinen, mikä johtuu osittain yksilön luonteen tai temperamentin kaltaisista seikoista. Jos taas maailmankatsomus ymmärretään useille yksilöille yhteiseksi, sen sisältö on aivan sama kuin ideologian käsitteellä. *Ideologia* on aina useille ihmisille yhteinen ja yksilöitä on sen julki lausuttuaan tarkasteltava ryhmänsä edustajana, ei yksilökeskeisesti. Ideologia sisältää tulkinnan jonkin laajan ihmisjoukon historiallisesta ja yhteiskunnallisesta paikasta, eduista, tehtävistä ja kutsumuksista ja motivoi tätä kautta luokkien, ryhmien ja yksilöiden toimintaa. (Manninen 1977, 23 – 35.) Ihmiset voivat jakaa samankaltaisen maailmankatsomuksen mutta tuskin aivan samanlaista, koska maailmankatsomus on ikään kuin tulkinta ideologiasta ja ideologia on monitulkintainen. Esimerkiksi monella uskovaishallinnalla on kristillinen maailmankatsomus, mutta tulkinnat kristinuskon sisällöstä voivat erota huomattavastikin.

Maailmankuvan tiedostamatonta ulottuvuutta voidaan nimittää myös *menteliteetiksi* ja tietoista ulottuvuutta maailmankatsomukseksi. Mentaliteetti on käsitteenä sukua myös ideologialle. Maailmankuva tai mentaliteetti, maailmankatsomus ja ideologia eivät ole toisiaan poissulkevia käsitteitä vaan ne ovat aina vuorovaikutuksessa keskenään. Niitä ei todellisuudessa pysty erottamaan toisistaan, mutta erojen ymmärtäminen on tärkeä tutkimuksen apuväline. (ks. Hyrkkänen 2002, 110 – 111.)

Maailmankuva tai -katsomus voi olla myös tietylle luokalle tai ryhmälle ominainen. Uskon, että radikaalien liikkeiden aktiivijäsenillä on usein ”tavallisista kansalaisista” eroavia näkemyksiä maailmasta. He eroavat siten maailmankatsomukseltaan ja -kuvaltaan keskivertosuomalaisesta. Näkemykseni mukaan liikkeiden aktivistit pyrkivät

muuttamaan myös muiden ihmisten maailmankatsomuksia, saamaan muut ihmiset ”tiedostamaan asioita”. Tätä kautta he voivat saada tukea ajatuksilleen. He voivat myös, nostamalla asioita yhteiskunnalliseen keskusteluun vaikuttaa, pikku hiljaa ihmisten maailmankuvien eli mentaliteettien muutokseen, vaikka ihmiset eivät tätä tiedostaisikaan. Liikkeillä voi siis olla osaltaan vaikutuksia koko yhteiskunnan mentaliteetin asteittaiseen muuttumiseen. Esimerkiksi alkuaikoinaan radikaalien ympäristöliikkeiden toiminta on mielestäni vähitellen johtanut suomalaisten maailmankuvien ”vihertymiseen”. Asennetutkimukset todistavat, että suhtautuminen ympäristöasioihin on muuttunut paljolti viime vuosikymmenten aikana (esim. Autio & Wilska 2003; Autio & Heinonen 2004; Heiskanen & Timonen 1996; Moisander 1996; Uusitalo 1986). Vihreydestä on tulossa normaalia arkipäivää myös ihmisten puheissa (ks. esim. Moisander 2001). Tällä en tarkoita sitä, että vihreämpi maailmankuva välttämättä näkyisi ihmisten todellisissa kulutusvalinnoissa.

Sen lisäksi, että mentaliteetit muuttuvat vähitellen, myös nopeat mentaliteetin muutokset ovat mahdollisia. Mentaliteetit voivat kokea vallankumouksia tai muita hyppäyksellisiä muutoksia. Nämä hyppäykset voivat johtua monesta eri tekijästä. Tällainen vaihe Suomen lähihistoriassa monella tavalla ollut on esimerkiksi 1960-luku. (ks. Kortti 2003, 175.)

Tarkennan seuraavaksi tutkimusongelmaa, tutkimusmenetelmiä sekä teoreettista viitekehystä. Lisäksi selvitän tutkimuksen rakennetta, tutkimusaineistoa ja tutkijapositioni.

3.2 Tutkimusongelma, menetelmät ja viitekehys

Tutkimusongelma

Tutkimuksen tarkoituksena on *selvittää ja kuvata* radikaalia kuluttajaliikehdintää ja sen vaiheita Suomessa 1800-luvun lopusta tähän päivään saakka. Kuvauksen tarkoituksena on tehdä ymmärrettäväksi tähän päivään johtanut kehitys sekä selvittää, mitä uutta ja mitä vanhaa on tämän päivän vaihtoehdoliikehdinnässä menneisyyden radikaalin

kuluttajaliik ehdinnän kanssa. Lisäksi tarkastelen työssäni, miten liikehdintöjen piirissä on suhtauduttu ja asennoiduttu kulutukseen ja kuluttajakysymyksiin eri aikoina, ja kuinka nämä suhtautumistavat ovat muuttuneet ja levinneet ympäröivään yhteiskuntaan.

Tarkastelu keskittyy kuluttajakysymyksiä käsitelleisiin proaktiivisiin liikkeisiin. Proaktiivisuudella tarkoitan sitä, että liikkeet ovat alkuaikoinaan pyrkineet muuttamaan maailmaa radikaalilla tavalla (ks. Siisiäinen 1998, 222). Tällaisiksi liikkeiksi katson niin kutsutun edistysmielisen osuuskauppaliikkeen, 1960- ja 1970-luvun opiskelijaliikkeen, 1970 – 1980-luvun ekologiset liikkeet sekä suhteellisen uudet yhteiskunnalliset liikkeet, jotka kohdistuvat esimerkiksi eläinten oikeuksien puolustamiseen tai taloudellisen globalisaation vastustamiseen. Näille kaikille on ollut yhteistä se, että ne ovat tarkastelleet erilaisia kulutusta koskevia kysymyksiä tai käyttäneet kulutusvalintaa poliittisena vaikuttamisvälineenä (esim. boikotointia). Lisäksi nämä liikkeet ovat poliittiselta aatemaailmaltaan olleet usein joko vasemmalla tai ”vihertäviä”.

Mainitsemani proaktiiviset liikkeet eivät ole E-liikettä lukuun ottamatta olleet perinteisessä mielessä kuluttajaliikkeitä, mutta ne ovat kuitenkin ottaneet voimakkaasti kantaa kulutusta koskeviin kysymyksiin. Siksi ne kytkeytyvät merkittäväällä tavalla radikaalin kuluttajaliik ehdinnän vaiheisiin. Puhunkin kuluttajaliik ehdinnästä enkä kuluttajaliikkeistä, sillä haluan korostaa sitä, että kulutuskysymyksiä on käsitelty useissa proaktiivisissa liikkeissä eikä mikään yksittäinen liike ole ominut niitä itselleen. Yhteistä proaktiivisiin liikkeisiin osallistuneille ¹ on se, että he ovat ymmärtäneet kulutuksen poliittiseksi asiaksi ja kuluttajana olemisen (kuluttajuuden) politiikan harjoittamisen alueeksi.

Käytän termiä poliittinen kuluttajuus kuvaamaan edellisen kaltaista kuluttajan roolia. ² Poliittinen kuluttajuus liittyy maailmankatsomukseen tai tiedostettuun maailmankuvaan ja on ideologista. Siihen liittyvät erottelut hyvästä ja pahasta, oikeasta ja väärästä. Se, mitä pidetään poliittisena asiana, on aina ajassa muuttuvaa. Poliittista kuluttajuutta

¹ Ymmärrän liikkeen Kaj Ilmosen (1998, 15 – 16) tapaan analyttisenä käsitteenä. Tätä kautta liikkeiden toimintaan osallistuneet eivät tarvitse ”jäsenkirjaa” vaan, riittää se oma kokemus ja tunne, että on liikkeessä mukana. Varsinkin 1960-luvulta lähtien on syntynyt lukuisia ns. yhdenasian liikkeitä, ja usein yksittäiset ihmiset ovat osallistuneet useiden eri liikkeiden toimintaan.

² Esimerkiksi Gabriel ja Lang (1995) ovat tunnistanee t erilaisia kuluttajan rooleja, kuluttajuuksia. Kuluttaja voidaan nähdä valitsijana, millaiseksi taloustieteet ovat sen usein määritelleet. Lisäksi kuluttaja voidaan nähdä kommunikoivana kuluttajana, löytöretkeilijänä, identiteetin rakentajana, hedonistina, uhrina, kapinallisena, aktivistina tai kansalaisena.

voidaan harjoittaa monella tavalla: toimimalla liikkeissä, mieltä osoittamalla, elämäntapavalinnoilla, uusia vaihtoehtoja luomalla tai kulutusvalinnoilla. Poliittisella kulutuskäyttäytymisellä tarkoitan viimeksi mainittua, siis kulutusvalintaa, joka tapahtuu poliittisen vakaumuksen johdattamana tai elämänkatsomuksellisista syistä. Tällaista on esimerkiksi boikotoiminen tai jonkun hyödykeryhmän tai kaupparyhmittymän suosiminen.

Aineiston luentatapa ja teoreettinen viitekehys

Tutkimusmenetelmäni nousevat mentaliteettihistoriasta,³ historiallisesta maailmankuvatutkimuksesta, kollektiivisen toiminnan historiasta sekä käsitehistoriasta. Menetelmät ovat hyvin lähellä toisiaan. Markku Hyrkkäsen (2002, 73) mukaan ”mitään yksiselitteistä mentaliteetin eikä siten mentaliteettihistoriankaan määritelmää ole olemassa. Sama pätee maailmankuvaan ja historialliseen maailmankuvatutkimukseen. Kukaan ei siis tiedä, mitä mentaliteetti ja maailmankuva todella tarkoittavat. Jokaisen on valittava (tai pikemminkin luotava) omiin tarkoituksiinsa sopiva määritelmä ja sitten käytettävä sitä arkailematta ja omalla vastuullaan omassa tutkimuksessaan.”

Tarkastelen työssäni sekä kuluttajaliik ehdintään osallistuneiden kuluttajien että ”keskivertokuluttajien” maailmankatsomuksia ja mentaliteetteja. Tutkin sitä, miten proaktiivisten liikkeiden piirissä on suhtauduttu ja asennoiduttu kulutukseen ja kuluttajuuteen eri aikoina, ja kuinka suhtautumistavat ovat ajan saatossa muuttuneet ja levinneet ympäröivään yhteiskuntaan. Katson, että kollektiivisen toiminnan historia on osa mentaliteettien historiaa, jonka kohteena ovat ennen kaikkea ihmisten elämät ja kokemukset, sekä maailmankuvien, maailmankatsomusten ja ideologioiden muutokset.⁴ (ks. esim. Tillyn 1978, 232).

Käytän tutkimuksessani osittain myös käsitehistorian menetelmiä siltä osin kun pohdin, mitä sisältöjä ja merkityksiä sanat ”kulutus” tai ”kuluttajuus” ovat saaneet eri aikoina. Käsitehistoria tutkii käsitteiden käyttöä, sitä, miten käsitteiden käyttäjät ovat niitä käyttämällä samalla myös määritelleet niitä. Käsitetutkimuksessa tutkitaan myös sitä,

³ Esimerkiksi kulutustutkijoista Visa Heinonen (1998) on tutkinut suomalaisen kulutusyhteiskunnan syntyhistoriaa mentaliteetin näkökulmasta. Samoin Jukka Kortti (2003) on väitöskirjassaan tutkinut 1960-luvun kulutusyhteiskunnan mentaalista murrosta.

⁴ Luvussa 3.1 tarkastelin yksityiskohtaisemmin, mitä tarkoitan maailmankuvalla, maailmankatsomuksella ja mentaliteetilla tämän tutkimuksen yhteydessä.

miten käsitteiden käyttäjät ovat ymmärtäneet asioita. Käsitehistoria on siis hyvin lähellä mentaliteettihistoriaa. Käsitehistoria on Hyrkkäsen (2002, 117) mukaan ”kokemisen historiaa, jonka tavoitteena on käsittää se, miten ihmiset ovat kokeneet olemisensa ja toimintansa: käsitteiden muutokset viittaavat kokemusten muutoksiin, ja käsitehistoriallinen metodi taas johtaa erittelemään käsitteiden sisältämää kokemusta”.

Mentaliteettihistoria, kollektiivisen toiminnan historia ja käsitehistoria voidaan itsessään mieltää tutkimusvälineiksi, koska aineiston tarkastelussa pyritään kiinnittämään huomiota erilaisiin asioihin kuin perinteisessä historian tutkimuksessa. Niiden avulla voidaan tavoittaa historiasta jotain olennaista, joka on aikaisemmin sivuutettu ja laiminlyöty.⁵ (Hyrkkänen 2002, 98.) Näin ollen tutkimukseni teoreettinen viitekehys, liiketeoriat ja mentaliteettien historia, toimivat samalla myös tutkimuksen tulkintateorioina. Keskityn liikehdintävaiheiden kuvaamisessa seuraavankaltaisiin asioihin:

Liikehdintävaiheiden mahdollisuusrakenteet ja toimintatilat:

- parantuneet osallistumismahdollisuudet,
- äänestäjäkunnan liikkuvuutena ilmenevä poliittinen epävarmuus,
- mahdollisten liittolaisten saamisen todennäköisyys
- yhteiskunnallisen eliitin ristiriidat
- julkisuuden hyväksikäyttö

Liikehdintävaiheiden päämäärät ja ideologiat/maailmankatsomukset:

- minkä ongelman/ongelmien ympärille liikkeet ovat syntyneet,
- miten liikkeet ovat ajatelleet ratkaisevansa ongelman,
- onko päämääristä oltu liikkeen sisällä samaa mieltä?

Ongelmien kehystäminen:

- mikä on ydinongelma, jota vastaan on taisteltu,
- ketkä tai mitkä ovat syyllisiä ongelmiin, ketkä ovat ”me” ja he”?

Liikkeiden keinot:

- mitä keinoja on käytetty,
- onko keinoista oltu samaa mieltä liikehdinnän sisällä,
- miten keinot ovat muuttuneet,
- miten keinoihin on suhtauduttu eri aikoina,
- miten keinot ovat levinneet yhteiskunnassa,

⁵ Markku Hyrkkänen (2002, 98) on kuvannut mentaliteettien ymmärtämisen merkitystä osuvasti esimerkiksi mainosmaailmasta. Jotkut mainosmiehet ovat erinomaisia kuluttajien mentaliteetin asiantuntijoita. Onnistuneissa mainoskampanjoissa mainonnan suunnittelijat ovat pystyneet koskettamaan ihmisten mieltä. Epäonnistuneissa kampanjoissa puolestaan ei ole tarpeeksi hyödynnetty kuluttajien mentaliteetin tuntemusta. Joskus mainoskampanjoissa on epäonnistuttu sen vuoksi, että on yritetty siirtää mainoskampanja samanlaisena hyvin erilaisesta kulttuurista toiseen, eikä ole huomioitu mentaalaisia kulttuurieroja.

- mitä mahdollisuuksia vanhat keinot ovat luoneet uusille liikkeille?

Liikkeiden organisoituminen:

- miten epäkohdista on tiedotettu,
- mitä kautta tietoa on levinnyt,
- mistä uudet maailmankatsomukset/ideologiat ovat saapuneet Suomeen,
- liikehdinnän kansainvälisyys?

Liikkeiden vaikutukset?

- millaisia vaikutuksia liikkeiden toiminnoilla on ollut suomalaisten kuluttajien maailmankuvien, mentaliteettien tai maailmankatsomusten muutoksiin,
- miten liikkeet ovat muuttaneet ympäröivää yhteiskuntaa,
- miten liikkeet ovat politisoineet kulutuksen eli miten ja koska kulutuksesta tuli poliittinen asia ja miten hyödykevalinnasta tuli politiikkaa?

3.3 Aineisto, rakenne ja tutkijapositio

Aineisto

Aineiston hankinta on käytännössä tapahtunut siten, että syksyllä 2002 perehdyin nykypäivän yhteiskunnallisia liikkeitä koskevaan tutkimuskirjallisuuteen boikottien kartoittamisen yhteydessä. Sen jälkeen lähdin etsimään varhaisempaa yhteiskunnallista liikehdintää koskevasta kirjallisuudesta samankaltaisia teemoja kuin nykypäivän liikehdinnässä esiintyy. Tarkastelin esimerkiksi ylikansallisten yritysten vastustusta, boikotointia tai negatiivista boikotointia, sodan vastustusta, ympäristö-, eläinoikeus-, kehitysmaakysymyksiä. Löysin näitä teemoja varsinkin edistysmielistä osuuskauppaliikettä, opiskelijaliikettä sekä ympäristöliikettä koskevasta tutkimuskirjallisuudesta.

Seuraavassa vaiheessa lähdin tarkastelemaan edellä mainittuja liikkeitä syvemmin. Tutustuin niiden itsensä tuottamiin aineistoihin kuten valistuskirjallisuuteen, liikkeiden jäsenten elämäkertoihin ja muistelmiin sekä nykypäivän liikkeiden kotisivuihin. Lisäksi pyrin lisäämään ymmärtämystäni tutustumalla muun muassa aikakausia käsitteleviin tai aikalaisiin romaaneihin ja musiikkiin. Seurasin myös erilaisista medioista aihepiiriin liittyviä ohjelmia ja keskusteluita sekä tutustuin Helsingin Kaupunginmuseon keräämään HOK-Elanto -kyselyn tuottamaan aineistoon.

Aineiston hankintaa ovat ohjanneet myös keskustelut henkilöiden kanssa, jotka ovat jollain tavalla olleet mukana proaktiivisten kuluttajaliikkeiden toiminnassa. Esimerkiksi isäni on työskennellyt edistysmielisen osuuskauppaliikkeen parissa jo muutaman vuosikymmenen ajan, ja tuntee sekä sen historiaa että siellä vaikuttaneita henkilöitä hyvin. Vanhempani ja heidän ystävänsä ovat osallistuneet myös opiskelijaliikehdintään aktiivisesti. Olen lisäksi käynyt keskusteluja ystäväni kanssa, joka on toiminut 1990-luvulla vaihtoehtoliikkeiden tiedottajana ja toimii vielä tänäkin päivänä aktiivisesti toimittajana ”samalla rintamalla”. (ks. tutkijapositio)

Tutkimukseni aineistoissa olevien systemaattisten harhojen paljastajana toimii niin kutsuttu triangulaatio.⁶ *Triangulaatio* tarkoittaa erilaisten aineistojen, tutkijoiden, teorioiden, tutkimusmenetelmien, analyysien tai tieteenalojen yhdistämistä samassa tutkimuksessa. Tässä tutkimuksessa olen käyttänyt aineistona sekä tutkimuskirjallisuutta että aikalaistekstejä. (esim. Hirsjärvi & Hurme 2001, 39, 189; Janesick 2000, 391; ks. Heinonen 1998 25.)

Kuvauksen rakenne

Olen jakanut radikaalin kuluttajaliikehdinnän empiirisen aineiston analysoinnin perusteella kolmeen vaiheeseen tai niin sanottuun aaltoon. Seuraavissa pääluvuissa kuvaan erikseen jokaisen liikehdintäaallon taustatilannetta, vaiheita ja toimintaa sekä niiden vaikutuksia.

Katson, että radikaalin kuluttajaliikehdinnän ensimmäinen aalto alkoi Suomessa 1800-luvun loppupuolella kulutusosuustoiminnan piirissä (ks. myös Heinonen & Panzar 1998, 6 – 7). Samalla alkoi radikaalin *kuluttajaliikehdinnän ensimmäinen vaihe*, jossa korostettiin ja ajettiin suomalaisten kuluttajien oikeuksia.

Toinen radikaalin kuluttajaliikehdinnän vaihe alkoi tulkintani mukaan 1960-luvulla opiskelijaliikehdinnän ja myöhemmin ympäristöliikehdinnän piirissä. Myös E-liikkeen aatteellinen siipi KK osallistui liikehdintään. Tällöin alettiin kiinnittää yhä enemmän huomiota kuluttajien velvollisuuksiin kehitysmaiden ja tulevien sukupolvien ihmisiä

⁶ Norman Denzin (1978) on erottanut toisistaan neljä erilaista triangulaatiota: 1. Tutkimusaineistoon liittyvä triangulaatio: erilaisten aineistojen käyttö, 2. Tutkijoiden määrään liittyvä triangulaatio: käytetään useita tutkijoita tutkimaan ilmiötä, 3. Teoriaan liittyvä triangulaatio: tulkitaan aineistoa erilaisin teorioin, 4. Metodologinen triangulaatio: käytetään erilaisia tutkimusmenetelmiä samassa tutkimuksessa

kohtaan. Tämän vaiheen uusia toimijoita olivat erilaiset rauhan-, elämäntapa-, ympäristö- ja kehityskaakymysten ympärillä toimineet ryhmittymät. 1960-luvun jälkeen syntyneitä liikkeitä kutsutaan usein elämäntapaliikkeiksi, vaihtoehtoliikkeiksi tai yhden asian liikkeiksi. Ne eivät ole olleet perinteisessä mielessä kuluttajaliikkeitä, mutta ne ovat kuitenkin ottaneet kantaa kulutusta koskeviin kysymyksiin tai käyttäneet kulutusvalintaa poliittisena vaikuttamisvälineenä.

1990-luvulla alkanut liikehdintä niin sanottujen uus-uusien liikkeiden piirissä eroaa mielestäni edellisistä vaiheista. Näihin liikkeisiin katson kuuluvan esimerkiksi uuden radikaalin eläinoikeusliikehdinnän sekä globalisaatiota vastustavat ryhmittymät. Varsinkin uudet radikaalit keinot sekä globaalit toimintamuodot erottavat aikakauden edellisistä kuluttajaliikehdinnän vaiheista. Lisäksi eläinoikeusliikkeet ovat laajentaneet oikeuskysymykset koskemaan myös eläimiä. Nähtäväksi jää, alkaako tästä *kuluttajaliikehdinnän kolmas vaihe*.

Tutkijapositio

Tunsin tutkimuskenttäni jonkin verran jo ennen tutkimuksen aloittamista juuri sen vuoksi, että sukulaiset ja tuttavat ovat aktiivisesti osallistuneet yhteiskunnallisiin liikkeisiin. En itsekään koe eläväni mitenkään poliittisen kuluttajuuden ”ulkopuolella”, vaan olen oman henkilöhistoriani ja aikakauteni tulos. En kuitenkaan ole aktiivisesti mukana missään järjestö- tai yhdistystoiminnassa. 1970-luvulla syntyneenä ja henkilöhistoriani vuoksi koen kuitenkin olevani ”kuluttajaliikehdinnän toisen aallon lapsi”. Myös E-liike on minulle läheinen, sillä siihen liittyy paljon muistoja. Kun olin lapsi, perheeni teki poliittisista syistä kaikki suurimmat ostokset Hakaniemen Elannosta. Lisäksi tunnen sympatiaa myös aivan uutta liikehdintää kohtaan. Tämän vuoksi katselin aineistoa varmasti tahtomattakin tiettyjen ennakkokäsitysten kautta.

Erityisesti naistutkimuksessa on tutkijan ja tutkittavan suhdetta sekä tutkijan taustojen vaikutusta tutkimukseen tutkittu paljon. Tutkijan oman roolin pohtimisen on katsottu olevan usein hyödyllistä muun muassa sen vuoksi, että se on lisännyt tutkimuksen läpinäkyvyyttä. Sen sijaan, että tutkija ”sammuttaisi itsensä”, tutkijan tulisikin tiedostaa omat subjektiiviset vaikutuksensa ja pyrkiä tätä kautta kontrolloimaan niitä. Omat lähtökohdat huomioiva tutkija voi näin jopa päästä lähemmäs ”totuutta” kuin subjektinsa kieltävä ”arvovapaaksi” itsensä kuvitteleva tutkija. (Kalela 2000, 50 – 52.)

4 RADIKAALIN KULUTTAJALIIKEHDINNÄN ENSIMMÄINEN VAIHE

Osuustoiminta syntyi Suomeen 1800-luvun loppupuolella ratkaisemaan sekä talonpoikien että maaseudun ja kaupunkien ”vähäväkisten” sosiaalipoliittisia ja taloudellisia ongelmia. Alusta lähtien osuustoiminta jakaantui kahteen haaraan: tuottajien osuustoimintaan ja kuluttajien osuustoimintaan. (mm. Bergholm 1985, 16; Suonoja 1966, 7 – 11.)

Tuotanto-osuustoimintaa harjoittivat Suomessa pääasiallisesti itsenäiset maanviljelijät, jotka liittymällä yhteen hankkivat yhteisesti tarvittavat koneet ja kuljetusvälineet maataloustuotteiden jakelua ja jalostusta varten. Innostus kulutusosuustoimintaa kohtaan virisi puolestaan etupäässä työväestön ja maaseudun tilattoman väestön keskuudessa: kaupungeissa asuvilla ihmisillä oli ongelmia elintarvikkeiden saatavuudessa ja maaseudun väkeä rasitti erityisesti velkakauppa. Kuluttajat liittyivät yhteen ja perustivat omia kauppiaan näiden epäkohtien korjaamiseksi. Talonpojilla, tilattomalla väellä ja työväellä oli kuitenkin yhteisiä vihollisia: yksityiskauppiat ja teollisuusporvaristo, joiden valta-asema oli kasvanut liberalistisen talous- ja elinkeinopolitiikan myötä 1800-luvun puolivälistä saakka. Tämän vuoksi maaseudun asukkaat ja työväki liittyivät osuustoimintaperiaatteiden¹ mukaisesti yhteen puolustamaan asemiaan ja oikeuksiaan osuustoiminnan avulla. (Alapuro 1980, 66 – 70; Alapuro & Stenius 1987, 30 – 31; Henttinen 1999, 56 – 60; Inkinen 2000, 81 – 82; Kallenautio 1992, 16 – 17.)

Suomessa osuustoiminnan harjoittajat jakautuivat vuonna 1916 kahtia. Tästä lähtien Suomessa toimi usean vuosikymmenen ajan kaksi suurta kilpailevaa ryhmittymää harjoittamassa osuusliiketoimintaa: niin sanottu puolueeton osuuskauppaliike SOK² ja niin sanottu edistysmielinen osuuskauppaliike, myöhemmin E-liike³.

¹ Osuustoimintaperiaatteiden mukaan osuuskaupan jäseneksi on voinut liittyä kuka tahansa ”uskontoon, politiikkaan tai kieleen katsomatta”. Pääomat toimintaan on kerätty jäseniltä. Yritystoiminnan tarkoituksena ei ole ollut yrittäjävoiton kerääminen vaan ainoastaan toiminnan järjestäminen. Syntynyt ylijäämä on käytetty tarpeellisiin investointeihin ja pääomakorkeiden maksamiseen. Mahdollinen muu liiketoiminnasta syntynyt ylijäämä on palautettu ostojen suhteessa jäsenille. Päätöksentekojärjestelmä osuustoiminnassa on ollut demokraattinen: jokaisella jäsenellä on ollut vain yksi ääni eli ”valta ei ole jaettu pääomien, vaan pääluvun mukaan”. (Herranen 1994, 21; Inkinen 2000, 56 – 60; Suonoja & Vepsä 1967, 326 – 328; ks. myös Toivonen 1927, 54; 1933, 37.)

² SOK:n ympärille ryhmittyneitä kauppiaan kutsutaan nykyään S-ryhmäksi.

³ Tarkoitetaan E-liikkeellä sitä kokonaisuutta, jonka muodostivat kulutusosuuskuntien Keskusliittoon ja OTK:hon ryhmittyneet osuusliikkeet, KK ja OTK sekä osuusliikkeiden jäsenet. Myös Elanto kuului E-liikkeeseen.

Tässä tutkimuksessa keskityn tarkastelemaan E-liikkeen toimintaa sen vuoksi, että vaikka molemmat ovat harjoittaneet sekä kulutus- että tuotanto-osuustoimintaa, E-liike oli alun perin erityisesti kulutusosuustoiminnan puolestapuhuja. Lisäksi E-liike oli alkuaikoinaan proaktiivisempi liike kun SOK, sillä läheiset suhteet työväenliikkeen kanssa tekivät siitä aatemaailmaltaan radikaalimman. Niin kutsuttu puolueeton osuuskauppaliike keskittyi aluksi enemmän tuotanto-osuustoimintaan ja tuottajien ja talonpoikien etuja puolustamalla enemmän reaktiiviseen toimintaan. Lisäksi E-liike on toiminut johdonmukaisesti kuluttajien etujärjestönä suhteessa valtiovaltaan ja elinkeinoelämään.⁴ (ks. erityisesti Helenius 1981; myös Kallenautio 1992, 267.)

Luvussa 4.1 selvitän poliittista tilannetta, joka vallitsi 1800- ja 1900-luvun vaihteen Suomessa. Sen jälkeen siirryn tarkastelemaan niitä ongelmia, joita ihmiset tuona aikana kohtasivat elintarvikkeiden hankinnassa ja kaupankäynnissä. Luvussa 4.3 kuvaan osuuskauppaliikkeen syntyä sekä E-liikkeen historiaa sen alkuvaiheista 1970-luvulle saakka. Tarkoitukseni on samalla selventää sen kytköksiä puoluepolitiikkaan sekä yhteiskunnan muutoksiin. Luvussa 4.4 selvitän E-liikkeen toimia kuluttajien oikeuksien ajajana ennen ja jälkeen toista maailmansotaa.

4.1 Poliittinen tilanne vuosisadan vaiheessa

1800-luvun puolivälin tienoilla alkanut kapitalistinen murros ravisutteli monin tavoin suomalaista yhteiskuntarakennetta, muutti ihmisten elinolosuhteita ja loi uudenlaisia ongelmia. Suomessa kapitalistinen murros tapahtui yhtä aikaa sekä teollisuudessa että maataloudessa, jonka seurauksena maaseudun väestön olosuhteet kurjistuivat ja uusi työväenluokka syntyi teollisuuden ympärille (esim. Alapuro 1980). Perinteisten

Edistysmielinen osuuskauppaliike omaksui E-tunnuksen vasta vuonna 1963. (ks. esim. Ilmonen 1984, 2 – 3). Vuonna 1983 E-osuusliikkeet ja OTK Elantoa lukuun ottamatta fuusioituivat E-osuuskunta Ekaksi, josta tuli myöhemmin Osuuskunta Eka-yhtymä. Tämä puolestaan joutui yrityssaneerauksen kohteeksi vuonna 1993, josta jäljelle jäänyt vähittäiskauppatoiminta siirtyi Tradeka-yhtymälle

⁴ Vaikka SOK ja E-liike ovat molemmat taistelleet yhdessä yksityisen liikemaailman toimintatapoja vastaan, niin tuottajien ja kuluttajaväestön väliset ristiriidat ovat useaan otteeseen varsinkin pula-aikoina käyty juuri näiden osuustoimintaryhmittymien välillä. Myös maataloustukiaiset ovat kiristäneet liikkeiden välejä. (mm. Heinonen 1998, 80; Henttinen 1999, 149 – 169.)

yhteiskuntaluokkien asemien murtuminen yhdessä ulkoisten tapahtumien kanssa johti yhteiskuntaryhmien välien kiristymiseen, mikä lopulta kärjistyi kansalaissodaksi.⁵

Maataloudessa tapahtunut karjatalouden kehittyminen oli vähitellen luonut paineita peltoalan lisäämiseen ja puutavaran kysyntä oli nostanut metsien arvoa. Tämän johdosta talolliset alkoivat kiristää torppareiden vuokraehtoja, lakkauttaa torppia ja häätää alustalaisia mökeistään. Vuosisadan vaihteen maaseudun keskeiset vastakohtaisuudet olivatkin tilallisten ja tilattomien välisiä. (Alapuro 1980; Alapuro & Stenius 1987, 30 – 31; Heinonen 1998, 45 – 49; Karisto, Takala & Haapala 1998, 167; ks. myös Peltonen 1992.)

1800-luvun loppupuolella syntyi myös uusi teollisuustyöväenluokka aluksi nousevan sahateollisuuden ympärille. Kapitalistista kehitystä oli vauhditettu liberalistisella talous- ja elinkeinopolitiikalla, jonka toimesta markkinoita oli asteittain vapautettu. Vähitellen sekä teollisuuden harjoittamiselta että työvoiman liikkuvuudelta oli poistettu lainsäädännölliset esteet.⁶ Vanhan ammattikuntalaitoksen purkamisen ja uuden elinkeinovapauden myötä työväki pääsi nyt liikkumaan vapaasti ilman ammattikunta- ja palkollissäännöksiä tai vaivaishuolto- ja irtolaisasetuksia. Tämä uusi tilanne loi kuitenkin uudenlaisia ongelmia. ”Vapaa työläinen” oli aikaisempaan verrattuna turvaton, sillä aikaisemmin työmiehen oikeudet ja velvollisuudet olivat olleet tarkoin määräytyt. Nyt työläisten oikeuksia ei valvonut enää kukaan. (Alapuro 1980; Alapuro & Stenius 1987, 30 – 31; Karisto, Takala & Haapala 1998, 167.)

Kapitalistisen kehityksen myötä myös sääty-yhteiskunnan luokka-asetat muuttuivat. Säätyläistö sosiaalisena ryhmänä oli ollut pitkään 1800-luvulla pikemminkin sosiaalinen kerrostuma kuin tuotantovälineiden omistuksen perusteella syntynyt luokka. Sen tunnuspiirteitä oli ollut yhteinen elämäntyyli, rajoitukset kanssakäymisissä säätyläistön ulkopuolella sekä yhteinen sivistys, joka kiteytyi ruotsin kielessä. Vuosisadan lopulla vaurastunut talonpoikaisto alkoi kuitenkin syrjäyttää aateli- ja säätyläisomistusta, ja vanhojen kartanonherrojen ja vauraimpien talonpoikien välinen ero alkoi vähitellen kaventua. (Alapuro 1980, 66 – 70.) Kapitalistinen murros oli synnyttänyt myös uuden

⁵ Suomessa 1900-luvun alun luokkavastakohtaisuuksien juuret juontuvat jo 1700-luvun jälkipuoliskolle, kun talonpoikien asema vahvistui ns. isojaon myötä (Alapuro 1980, 45).

⁶ Esim. sahateollisuuden harjoittaminen tuli luvanvaraiseksi vuonna 1861, osakeyhtiömuoto tuli mahdolliseksi 1864 ja elinkeinovapaus astui voimaan vuonna 1879.

ryhmän, teollisuusporvariston, jonka asema perustui usein pelkästään pääomaan. Teollisuuden nousu loi tuhkimotarinoita kun pääomat alkoivat kasaantua harvojen yrittäjien käsiin. (esim. Karisto ym. 1998, 16.)

1800-luvun puolivälistä lähtien eliitin välejä oli kaivertanut myös kielikysymys. Suomessa varakas aatelis- ja porvarissääty olivat ruotsinkielisiä. Niin sanottu fennomaaninen liike pyrki saattamaan suomenkielisen kulttuurin johtoasemaan yhteiskunnassa. Fennomaniassa liittyivät yhteen vaurastuva suomenkielinen talonpoikaisto sekä papisto, jonka asema vuosisadan lopulla oli jatkuvasti heikentynyt. Suomalainen vapaa talonpoika oli fennomaanien ihannoinnin kohteena.⁷ (mm. Alapuro 1980, 66 – 70; Heinonen 1998, 127 – 128; Karisto ym. 1998, 243 – 248.) Lisäksi 1890-luvulla kärjistynyt Venäjä-kysymys aiheutti lisää ristiriitaisuuksia eliitin välille.⁸ (ks. esim. Alapuro & Stenius 1987, 37; Liikanen 1995, 328.)

Juuri vuosisadan vaihteessa sivistyneistö suorastaan kilpaili yhteistyöstä nousevan sosialidemokraattisen liikkeen kanssa saadakseen heistä liittolaisen Venäjän politiikalleen. Sosiaalipoliittiset uudistukset otettiin tällöin keskeisiksi puheenaiheiksi. Myös kansan valistustoimintaa alettiin harjoittaa yhä enenevässä määrin kansan isänmaallisuuden nostattamiseksi.⁹ (Alapuro & Stenius, 1987, 38; Henttinen 1999, 32 – 35; Karisto ym. 1998, 261 – 262.)

Tavallista kansaa eivät kuitenkaan kieli- tai venäjäkysymykset koskettaneet. Heidän ongelmansa liittyivät arkisempiin asioihin. Tilannetta kuvaa hyvin Väinö Linna kirjassaan Täällä Pohjantähden alla. Siinä papinrouva kyselee kyläläisiltä heidän suhtautumisesta isänmaahansa.

⁷ Kielikysymyksen lisäksi taloudellinen vastakkaisuus oli pohjana fennomaanisen talonpoikaiston ja liberalistisen porvariston välillä. Liberalistisen talouspolitiikan läpimurto vuosisadan puolivälistä lähtien oli jouduttanut maan teollistumista ja kapitalistisen tuotantotavan leviämistä. Talonpoikaisten fennomanian edustajat näkivät suuntauksen uhkana ja suhtautuivat uudistuksiin konservatiivisesti. (esim. Alapuro 1980, 66 – 70; Alapuro & Stenius 1987, 37.)

⁸ Vuoden 1899 helmikuun manifesti oli jakanut eliitin myöntövyyslinjaan ja vasarintalinjan kannattajiin, niin sanottuihin perustuslaillisiin. Myöntövyöden kannalla olivat vanhasuomalaiset kun taas vastarintaan asettuivat nuorsuomalaiset ja ruotsalaiset. Vanhasuomalaiset olivat suomalaisesta puolueesta, fennomaniasta, syntynyt reformistista linjaa kannattava puolue, joka halusi säilyttää läheiset välit Venäjään ruotsinkielisten vaikutteiden syrjäyttämiseksi. Toinen fennomaniasta irtautunut puoli, nuoret radikaalit nuorsuomalaiset, vaativat puolestaan radikaalimpaa toimintaa. (esim. Alapuro & Stenius 1987, 37; Liikanen 1995, 328.)

⁹ Esim. maanjakohuhuja oli liikkunut keväästä 1891 lähtien Suomen maaseudulla. Silloin sivistyneistö ei kuitenkaan tehnyt mitään huhun korjaamiseksi. Helmikuun manifestin jälkeen maanjakohuhut levisivät jälleen, mutta nyt sivistyneistö alkoi toteuttaa laajamittaista toimintaa niiden lakkauttamiseksi. (esim. Alapuro & Stenius, 1987, 38; Henttinen 1999, 32 – 35.)

- Onko kansa isänmaallista?
- Jaa... En minä osaa sanoo...
- Vihaavatko he ryssiä?
- No... ei sunkan isommin... Täällä ei niitä niin paljon...Mitä joku kuohari taikka reppuryssä joskus...Mutta ei niitten kanssa sen kummempia...Jaa no yhtä ne sentään antoivat selkään.
- Miksi?
- No se oli semmonen asia... Myi jauhoksi hakattua tiilikivee torakanmyrkkynä. Sen ne hakkasivat, kun se tuli muutaman ajan perästä uudestansa. Ja senkin vaan sillä kun se naureskeli... Sano vaan että miksi sinä et otta se lutu kiinni ja panna se myrkky lutu suuhun... Siittä ne sitten vähän sitä kurmoottivat... Mutta ei täällä sen pahemmin. (Linna 1959, 114.)

Työväenkysymys, torpparikysymys ja maattoman väen ongelmiin suhtautuminen ja niiden ratkaisuehdotelmat vaihtelivat voimakkaasti. *Liberalismi, reformismi ja sosialismi olivat, tässä aikajärjestyksessä, ne kolme sosiaali- ja talouspoliittista aatesuuntaa, jotka alkoivat suomalaisessa yhteiskuntapoliittisessa keskustelussa selvästi erottua toisistaan.* (Karisto, Takala, Haapala 1988, 137 – 140; Karisto ym. 1998, 243 – 248.)

Liberaaleille tärkein ongelmista oli työväenkysymys, työväen ja pääoman välisen suhteen järjestäminen. Lievimmässä muodossaan ongelmien ratkaiseminen oli hyväntekeväisyysajattelua. Toinen suuntaus perustui kasvatukseen ja valistukseen: tulisi opettaa ”vapaa työläinen” huolehtimaan itsestään ja perheestään koulutuksen, kansanvalistuksen ja oma-aputoiminnan avulla. Liberaalit olivatkin jo 1800-luvun puolivälistä lähtien vastustaneet valtion harjoittamaa elinkeinoelämän holhousa ja kannattaneet yksityistä yritteliäisyyttä. He olivat onnistuneet muun muassa elinkeinovapautuksen suhteen. Kuten edellä on jo todettu, odotukset vapaan kilpailun ja teollistumisen siunauksellisista vaikutuksista osoittautuivat kuitenkin monessa suhteessa katteettomiksi. Liberalismi joutui tämän vuoksi vähitellen vetäytymään uudistushenkisemmän reformismin tieltä. (Alapuro & Stenius 1987, 30 – 31; Henttinen 1999, 56; Karisto ym. 1988, 137 – 140; 1998, 243 – 248; Turunen 1987, 197.)

Jo 1870-luvulta lähtien oli niin sanottujen reformistien piiristä alkanut ilmaantua vastalauseita äärimmäiselle liberalismille. Reformistit vaativat, että valtion oli ryhdyttävä suojelemaan turvattomia ihmisiä teollistumisen ja kilpailun haittavaikutuksilta. Tällaisia kannanottoja esiintyi varsinkin fennomaanien sekä aluksi

myös työväenliikkeen keskuudessa.¹⁰ Uudessa tilanteessa kävi mahdolliseksi säätää esimerkiksi ensimmäiset työsuojelulait, lapsi- ja naistyövoiman käytön rajoitukset. (Alapuro & Stenius 1987, 30 – 31; Karisto ym. 1988, 137 – 140; 1998, 243 – 248.)

Reformistista politiikkaa harjoitettiin myös pelkästään omia etuja tavoitellen. Koska talonpojat kokivat suurteollisuuden kasvun ja toimet omia toimintaedellytyksiään uhkaaviksi vaaratekijöiksi, he alkoivat vaatia valtion rajoituksia. Sosiaalipoliittisten uudistusten tarve pohjautui paljolti myös työväen ja alemman keskiluokan organisoitumisesta syntyneeseen pelkoon. Toivottiin, että valtiovallan harjoittama tehokas sosiaalipoliittikka ja uudistukset pysäyttäisivät sosialismin leviämisen sekä takaisivat yhteiskuntarauhan säilymisen. Näin ollen sosiaalireformismiin sisältyi sekä sosiaalista parannusajattelua että yhteiskunnallista konservatismia. (Alapuro & Stenius 1987, 30 – 31; Henttinen 1999, 56 – 60; Herranen 2004, 35 – 36; Karisto ym. 1988, 137 – 140; 1998, 243 – 248.)

1900-luvun ensimmäisinä vuosina elintasoerot alkoivat entistä selvemmin saada myös luokka-asemasta lähteviä tulkintoja, kun Suomen maatalous- ja teollisuusköyhälistö alkoivat kanavoida tyytymättömyyttään työväenpuolueen suojissa. Sosialistiset aatteet tulivat Suomeen toden teolla vasta vuosisadan vaihteessa, erityisesti sen jälkeen kun työväenliike vuonna 1903 Forssan kokouksessa omaksui sosialistisen luokkataisteluohtelman ja hylkäsi näin entiset reformistiset korostukset. Viimeistään vuoden 1905 jälkeen myös eliitti alkoi tiivistää rivejään. Sosialistisen suuntauksen radikaalimmat edustajat eivät uskoneet, että reformistiset uudistukset ratkaisivat sosiaalipoliittisia ongelmia. Heidän mielestään hyvinvoinnin kannalta oli keskeisempää yhteiskunnan taloudellinen perusta: tuotantovälineiden omistussuhteet ja yhteiskuntaluokkien väliset voimasuhteet. Suomalaisessa työväenliikkeessä tämä niin sanottu kautskylainen vallankumouslinja säilytti valtansa aina kansalaissotaan saakka. Kuitenkin jo ennen kansalaissotaa toteutetut sosiaalipoliittiset uudistukset olivat synnyttäneet myös niin sanottuja revisionistisia virtauksia sosialistien keskuuteen, jotka voimistuivat varsinkin kansalaissodan jälkeen. Tällöin jyrkästä luokkataisteluohtelusta luovuttiin reformistisemmän ajattelun hyväksi. (esim. Alapuro 1980, 73 – 77; Alapuro

¹⁰ Sosiaalireformistisen aatteen vaikutukset heijastuivat myös yhteiskuntatieteisiin ja Suomessa syntyi tilastollisia tutkimuksia väestön elinoloista. Esim. Hannes Gebhard (1910) tutki suomalaisten asunto-olosuhteita maalaiskunnissa, Vera Hjelt (1912) tutki työväestön toimeentuloa ja Heikki Waris (1932, 1934) tutki Helsingin työväestön elinoloja.

& Stenius 1987, 38 – 43; Karisto ym. 1988, 137 – 140; 1998, 261 – 162; ks. myös Kettunen 1986.)

4.2 Kuluttajan ja kaupan ongelmat

1800-luvun lopulla ja vielä 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä kaupanala oli Suomessa hyvin kehittymätöntä¹¹ ja kaupankäyntiin liittyi monenlaisia ongelmia. Suurimmat näistä liittyivät elintarvikkeiden saatavuuteen, laatuun, maksuehtoihin ja hintoihin. Pulmallisina asioina nähtiin myös ulkomaalaisten yksityiskauppioiden valta-asema sekä se, että palvelua ei saanut suomen kielellä.

Maaseudulla ja kaupungeissa vallitsevat kaupankäyntitavat erosivat huomattavasti toisistaan, minkä vuoksi ihmiset olivat asuinpaikkansa perusteella hyvin eriarvoisessa asemassa. Maaseudulla harjoitettu kaupankäynti eli maakauppa oli pitkään kiellettyä ja maalaistuotteet oli vietävä kaupunkiin kaupattavaksi. Tällöin kauppa maaseudulla sai hevosia ja viljaa lukuun ottamatta tehdä vapaasti vain markkinoilla ja markkina-aikana. Vasta vuonna 1859 myymälöiden perustaminen maaseudulle sallittiin ja silloinkin niiden tuli olla vähintään 50 kilometrin päässä kaupungista.¹² Sitä ennen maaseudun väestön oli tehtävä ostoksensa kaupungeissa. Koska käytännössä laajan maaseudun valvominen oli hankalaa, salakauppa rehotti. Lisäksi niin sanotut laukkuryssät kiertelivät maaseudulla myymässä kankaita ja muuta tavaraa, joiden laadussa oli usein puutteita. Vasta vuonna 1868 säädöserot maa- ja kaupunkikaupan väliltä poistettiin. (Hentilä 1999, 26 – 29, 34.)

1860-luvulla Suomen taloudessa oli ollut useita kato- ja lamavuosia, ja hinnat olivat nousseet jyrkästi. Tästä johtuen useat talonpojat olivat joutuneet vaikeuksiin ja velkaantuneet pahasti. Talouden epävakaa tilanne jatkui 1890-luvulle saakka (ks. Hjerppe 1990, 24 – 26). Maaseudun väestöllä suurin kaupankäynnin ongelma oli

¹¹ Suomessa kaupanala oli pitkään hyvin säännösteltyä ja kaupankäyntiä harjoittivat vain ammattikunnan jäseniksi hyväksytyt porvarissäädyn kauppiaat. 1800-luvun puolivälissä Suomessa toimi vain noin 1100 kauppiasta. (Hentilä 1999, 26 – 29.)

¹² Vuonna 1861 maakauppojen perustaminen sallittiin jo noin yhden kilometrin päähän kaupungista (Hentilä 1999, 28).

velkakauppa. Maaseudun ihmiset joutuivat usein lainoittamaan kulutustaan ostamalla velaksi, koska heillä oli rahaa käytössään hyvin harvoin, yleensä silloin kun sato oli saatu myydyksi. Lisäksi huonot sadot kiusasivat viljelijäväestöä. Velallisiltaan kauppiaat vaativat erilaisia hyvityksiä, kohtuutonta korkoa ja huonon tavaran hyväksymistä. Velkoja takaisin perittäessä saattoivat suuretkin omaisuudet siirtyä varsin vähäisistä veloista velanantajille. Lisäksi velkakirjan käytössä ilmeni usein väärinkäyttöksiä, kuten seuraavasta esimerkistä ilmenee. (esim. Hentilä 1999, 100; Ilmonen 1984, 9; Inkinen 2000, 71 – 73.)

Ostokset ostettiin rätinkiin (velaksi). Kauppias piti yksin rätinkikirjaa. Hän sai itse tehdä siihen tarvittavat merkinnät. Muistan kuinka isävainaja kerran pauhasi kotona siitä. Oli maksanut kauppiaille velkansa, hän oli itse ostanut viikko aikaisemmin säkin jauhoa, vähän sokeria, kahvia ja vennään lehtiä. Nämä oli lueteltu rätinkikirjassa, jokainen erillään, ja niissä oli omat hintansa. Mutta kauppias olikin loppuun merkinnyt ynnä muuta: viisi markkaa. Isäni, joka oli vitsikäs, tuumi onpas se tuo ynnä muu kallista. (Näin teki osuuskauppaväki 1977, 19.)

Kaupunkilaisten suurin ongelma oli elintarvikkeiden saatavuus, sillä he olivat riippuvaisia maaseudun tuottajista. Väliaikaisestikin alentunut tarjonta heijastui välittömästi tavaroiden hintojen nousuna ja pahimpina pula-aikoina joitakin elintarvikkeita ei saatu lainkaan. (esim. Inkinen 2000, 72.) Lisäksi jakeluverkosto oli kehittymätön ja koko ravintohuolto perustui pitkälti maalaisten omiin tavarankuljetuksiin. Maalaiset kauppasivat elintarvikkeet joko toreilla suoraan kuluttajille tai kaupungin kauppiaille, jotka toimivat tavaran välittäjinä. Koska hyödykkeiden saatavuus ei ollut tasaista, säilöminen ja itse tuotettujen elintarvikkeiden varastointi talven varalle olivat kaupungeissakin pitkään yleinen tapa. (esim. Hentilä 1999, 100; Inkinen 2000, 72.) Väinö Tanner kuvaa muistelmissaan sitä, miten Helsingissä vielä 1980-luvulla elintarvikekauppa oli hyvin kehittymätöntä.

Tärkein puoli oli tietysti ruokatavarain jatkuvan saannin turvaaminen. Niiden suhteen elettiin vielä suureksi osaksi kaupalliikkeistä riippumattomina. Sikäli kuin perheillä oli tilaisuutta, hankittiin tavaraa varastoon suurempia määriä kerrallaan. Kotioloissa suoritettiin monenlaisia jalostustehtäviä, joissa nyt luotetaan tehtaihin ja liikkeisiin. Marjat ja sienet kerättiin itse ja ne keitettiin ja suolattiin kotona. Vanhemmissa taloissa saattoi tuvassa vielä olla oma leivinuuni. Taikka oli talossa yhteinen leivinuuni, jossa koko talon väki sai valmistaa leipänsä. (Tanner 1947, 63.)

Lisäksi kaupunkilaisten kuluttajien tyytymättömyyttä lisäsi se, että yksityiskauppiat olivat lähes aina joko ruotsalaisia tai venäläisiä (esim. Bergholm 1985, 14; Hentilä 1999, 43 – 46). Esimerkiksi Helsingissä virallinen kieli oli pitkään ruotsi. Virastot olivat kaikki ruotsalaisia ja suomea puhuttiin vain rahvaan keskuudessa.

Liike-elämäkin oli täydellisesti ruotsalaisen kansanaineksen käsissä. Joitakin vähäisiä ruokatavara-kauppoja lukuun ottamatta olivat kaupungin kaikki huomattavimmat liikkeet ruotsalaisia. Joitakin venäläisiä oli tosin niiden ohella. Ei sen vuoksi ollut ihme, jos myymälään astuessaan ja kysyessään suomen kielellä jotakin, voi saada vastaukseksi tylyn: ”tala svenska” (puhukaa ruotsia!). Ellei sitä kyennyt tekemään, sai lähteä pois asiaansa toimittamatta. (Tanner 1947, 210.)

Yleinen ongelma kuluttajaväen keskuudessa 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä oli kauppojen ja hyödykkeiden alkeellisuus. Toivomisen varaa oli varsinkin elintarvikkeiden laadussa ja kaupan hygieniaolosuhteissa. Lisäksi selkeän julkisen vallan kontrollin puutteen vuoksi myyntiin tulleen tavaran laatu vaihteli huomattavastikin. Tämän vuoksi sekä myyjä että ostaja joutuivat varmistamaan tavaran laadun usein maistamalla. (Hentilä 1999, 100; ks. myös Tanner 1947, 63.) Suoranainen elintarvikkeiden väärentäminenäkään ei ollut harvinaista. Esimerkiksi maidon laimentaminen vedellä oli vielä 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä yleistä. (Hentilä 1999, 112 – 116; ks. myös Inkinen 2000, 72; Toivonen 1927, 57.)

Myös hintojen määrittelyssä ja maksutavoissa oli runsaasti ongelmia. Yleisenä tapana oli käyttää niin sanottuja liukuvia hintoja. Hinnat ikään kuin neuvoteltiin kaupankäyntitilanteessa. Tämän johdosta tinkiminen oli hyvin yleistä. Kauppiaiden oletettiin hinnoittelevansa tuotteensa aina sen verran korkeammalle, että asiakkaiden suorastaan kuului tinkiä. Lisäksi tapana oli antaa ostajille niin sanottuja kaupanpäällisiä tai kaupanpäällisryppyjä. Nämä yhdessä liukuvien hintojen kanssa asettivat kuluttajat eriarvoiseen asemaan. Lisäksi kuluttajien edellytykset arvioida tavaroiden ja eri kauppiaiden hintatasoa jäivät kovin heikoksi. (Hentilä 1999, 94 – 95; Inkinen 2000, 71 – 73.)

Osuuskauppatoiminta syntyi juuri vastaamaan näihin aikalaisongelmiin: järjestäytymällä osuustoimintaperiaatteiden mukaisesti kuluttajat ottivat jakelun omiin käsiinsä. Näin he pystyivät turvaamaan päivittäisten hyödykkeiden saannin sekä

puolustamaan oikeuksiaan yksityiskaupan epäkohtia vastaan. Kaupankäynnissä noudatettiin julkilausuttua eettistä säännöstöä, jota voidaan pitää varhaisena kuluttajansuojeluna aikana, jolloin valtio ei sitä vielä harjoittanut. (mm. Inkinen 2000, 123 – 124.) Jorma Bergholm on kiteyttänyt tämän säännöstön seuraavanlaisesti:

Osuuskaupan seinällä oli usein kyltti, jossa luki: ”Hinnat tinkimättömät, velaksi ei myydä, älä sylje lattialle, tupakanpoltto kielletty, kaupanpäällisiä ei anneta.” Tähän seinäjulisteeseen sisältyi osuuskaupan ydinajatus: terveellinen ja hygieeninen toiminta, käteiskauppa, tasapuoliset ja oikeudenmukaiset hinnat kaikille.” (Bergholm, 1985, 16.)

4.3 Osuuskauppaliikkeen synty ja E-liikkeen vaiheet Suomessa

4.3.1 Osuuskauppaliikkehinnän vaiheet ennen jakaantumista

Osuustoimintaliikkeen synty

Osuustoimintaliike syntyi 1800-luvun puolivälissä teollisesti pitkälle kehittyneissä maissa, lähinnä Englannissa, Saksassa ja Ranskassa, jossa teollistumisen ja liberalismien seurauksena teollisuustyöntekijöiden, käsityöläisten ja pienviljelijöiden elinolot olivat suuresti huonontuneet.¹³ Näistä maista osuustoiminta-ajatukset kulkeutuivat Suomeen 1800-luvun puolivälistä lähtien suoraan tai Skandinavian maiden kautta. Välittäjinä toimivat Suomen sivistyneistön ja talouselämän johtohenkilöt, jotka olivat opinto- ja liikematkoillaan tutustuneet tähän uuteen yritystoiminnan muotoon. Lisäksi suomenkielisen lehdistön kehitys vauhditti tiedon kulkemista.¹⁴ Suomen sanomalehdistössä oli aina 1860-luvulta lähtien alkanut ilmestyä ulkomaiden osuustoimintaa ja sen eri käytännön muotoja kuvaavia kirjoituksia. Ne vilkastuivat tuntuvasti 1890-luvun alkuvuosina muuttuen entistä asiantuntevammaksi. (Herranen 2004, 15 – 30; Inkinen 2000, 74; Kallenautio 1992, 18 – 19; Mauranen 1987, 177.)

¹³ Usein sanotaan osuustoiminnan saaneen alkunsa Rochdalessa, Pohjois-Englannissa, paikallisten kankureiden toimesta. Heidän luomiaan peruseriaatteita pidetään nykyisenkin osuustoiminnan pohjana.

¹⁴ Suomenkielisiä lehtiä alkoi ilmestyä säännöllisesti vuodesta 1844 lähtien. Vuosisadan lopulla suomenkielisen lehdistön asema vahvistui olojen vapautumisen ja suomenkielisen sivistyneistön kasvamisen myötä. 1900-luvun alusta lähtien alkoivat ilmestyä myös selkeästi työvälle suunnatut lehdet. Sanomalehdistön puoluepolitisoitumisen huippukautena voidaankin pitää 1920-luvua. (Saukkonen 2004.)

Yksittäisistä henkilöistä, jotka vaikuttivat voimakkaasti osuustoimintaliikkeen vahvistumiseen Suomessa, on mainittava erityisesti Hannes Gebhard sekä Väinö Tanner. Gebhard¹⁵ ajoi ensisijaisesti maaseudun väen asioita ja tuotanto-osuustoimintaa kun taas Tanner¹⁶ oli työväenliikkeen ja kuluttajaosuustoiminnan puolestapuhuja.

Kuluttajaosuustoiminta alkoi juurtua Suomeen 1880-luvulla, aikana jolloin taloudellinen liberalismi eli huippukohtaansa. Ilmiötä edistäviä taustatekijöitä olivat teollistumisen alkamista seuranneet yhteiskunnallis-taloudelliset muutokset. Osuuskauppa-aatteen juurtumista vahvistivat myös 1860-luvun huonoista vuosista lähtien monen kuluttajan ja talollisen karvaat kokemukset velkaantumisesta yksityiskauppiaille. Taloudelliset seikat korostuivat 1880-luvulla taloudellisen laskukauden myötä. Nyt kuitenkin voimaan astunut elinkeinovapaus takasi kaikille mahdollisuuden ryhtyä ammatinharjoittajaksi tai yrittäjäksi.

1880- ja 1890-luvuilla kaupunkeihin ja maaseudulle perustettiin lukuisia esiosuuskauppoja, jotka olivat Rochdalen osuustoimintaperiaatteiden mukaisesti toimimaan pyrkiviä erilaisia osake- ja ravintoyhdistyksiä. Lisäksi tärkeä osuuskauppatoiminnan esiraivaajan rooli oli ostoyhteisöillä, joita harjoitettiin työväestön puolella työväenyhdistysten organisoimina. Näin toimien saatiin kotitalouksiin hankittua tarvittua tavaraa vähittäiskauppioiden tarjoamaa edullisemmin. Lopullisen lähtölaukauksen osuustoiminnan viriämiselle antoi osuustoimintaa kehittämään ryhtyneen Pellervo-seuran perustaminen vuonna 1899 sekä vuonna 1901 voimaan astunut osuustoimintalaki. (esim. Herranen 2004, 15 – 30; Inkinen 2000, 71 – 78; 81 – 82; Kallenautio 1992, 16 – 17; Mauranen 1987, 177.)

¹⁵ Hannes Gebhardia (1864 – 1933) on usein kutsuttu suomalaisen osuustoiminta-aatteen isäksi. Vanhasuomalainen Gebhard näki, että osuustoiminnalla voitaisiin kohottaa maaseudun väestön taloudellisia oloja ja samalla yhtenäistää kansaa, ja näin taistella venäläistämistä vastaan. Gebhardin aloitteesta perustettiin vuonna 1899 osuustoiminnallinen keskusjärjestö Pellervo-seura, jonka puheenjohtajana hän toimi vuosina 1899 – 1917. Lisäksi hän oli mukana vauhdittamassa vuoden 1901 osuustoimintalain säätämistä. (ks. esim. Alanen, 1964; Laakkonen & Laurinkari 1995, 71 – 73.)

¹⁶ Väinö Tanner (1881 – 1966) oli tutustunut kulutusosuustoimintaan toimiessaan vuosina 1902 – 1903 harjoittelijana Saksan osuuskauppaliikkeessä Hampurissa. Ennen osuusliikkeiden jakautumista hän toimi mm. SOK:n hallintaneuvoston jäsenenä sekä puheenjohtajana. Jakautumisen jälkeen hän toimi useita vuosia KK:n hallintaneuvoston puheenjohtajana ja Kansainvälisen Osuustoimintaliiton (ICA) presidenttinä. Osuustoimintamiehen uran lisäksi Tanner loi pitkän uran myös politiikassa toimimalla sosiaalidemokraattisen puolueen puheenjohtajana sekä maan eri hallituksissa pääministerinä, valtiovarainministerinä, kauppa- ja teollisuusministerinä, kansanhuoltoministerinä sekä ulkoministerinä. (Laakkonen & Laurinkari 1995, 71 – 73; ks. myös Utrio 1941.)

Aluksi kaupat toimivat itsenäisesti ilman minkäänlaista taustaorganisaatiota. Pian kuitenkin huomattiin, että osuuskauppojen tulisi tehdä yhteistyötä, sillä osuusliikkeitä oli usein perustettu ilman minkään näköistä kaupallista osaamista. Tämä oli johtanut useita liikkeitä konkurssiin. Nyt tarvittaisiin neuvoja uusien kauppojen perustasasioissa, toimintaa osuusliikeaатteen levittämiseksi sekä taustaorganisaatiota, joka mahdollistaisi paremmat neuvotteluasemat teollisuuden suuntaan. Tätä varten perustettiin vuonna 1904 Suomen Osuuskauppojen Keskusosuuskunta SOK, jossa mukana oli sekä työväen että viljelysväen osuusliikkeitä.¹⁷ (Bergholm 1985, 16; Inkinen 2000, 82 – 83; Kallenautio 1992, 22 – 23.)

Varhaisen osuustoiminnan suhde puoluepolitiikkaan

Porvarillisissa piireissä osuustoiminta-aатteen kannatus oli vuosisadan vaihteessa laajaa. Se soveltui niin liberalismiin kuin vanhasuomalaisen sosiaalireformisminkin oppien jatkoksi. Suomalainen puolue sekä Pellervo-seura Hannes Gebhardin johdolla olivat tähdentäneet erityisesti tuottajaosuuskuntien hyödyllisyyttä maanviljelijäväestön olojen parantamisessa. Kulutusosuustoiminta oli heille kuitenkin vieras ajatus, sillä Suomalainen puolue ja tätä kautta Pellervo-seuran kannattajat suhtautuivat penseästi kaupunkimaiseen elämäntapaan ja kulttuuriin. Lisäksi sosialismin voimistuminen työväenliikkeen radikalisoitumisen jälkeen lisäsi heidän kielteistä suhtautumistaan.¹⁸ Tuottajaosuustoiminta nähtiinkin Pellervo-seurassa keinona saada torpparit eroon sosiaalidemokraateista ja yhtymään maataloustuottajina maanviljelijöiden rintamaan. (Heinonen 1998, 154 – 155; Henttinen 1999, 39 – 42; Herranen 2004, 35 – 40; Suonoja 1966, 13 – 21.)

Liberalistit eivät pitäneet osuustoimintaa ideologisesti kovinkaan vaarallisena, sillä se nähtiin ennen muuta taloudellisena toimintana. Näin ollen se ei uhannut kapitalistista tuotantotapaa vaan päinvastoin ratkoisi kulutuksen ongelmia ja levittäisi rahataloutta nopeasti myös maaseudulle. Lisäksi se sopi yhteen liberalistien oman avun ideologian kanssa. (Henttinen 1999, 68; Ilmonen 1984, 10 – 12; Mauranen 1987, 187; Suonoja 1966, 351 – 356.) Yksityiskaupan piirissä puolestaan osuustoimintaan suhtauduttiin

¹⁷Aluksi SOK toimi puhtaana valistus- ja neuvontajärjestönä, mutta vuonna 1905 se aloitti tukkuliiketoiminnan ja vuonna 1914 tuotantotoiminnan. SOK:n syntyminen merkitsi ensimmäisen valtakunnallisesti kattavan vähittäiskaupan jakeluverkoston syntyä Suomeen. (Inkinen 2000, 82 – 83.)

¹⁸Gebhard ja Suomalainen puolue olivat kuitenkin arvostelleet liberalismia yhteisvastuun puutteesta ja siitä, että sen avulla kasattiin pääomia vain harvojen käsiin. Pellervolaiset puhuivatkin osuustoiminnasta ”kolmantena tienä” kapitalistisen ja sosialistisen yhteiskuntajärjestelmän välillä. (esim. Henttinen 1999.)

alun perin kielteisesti. Osuuskauppaliike oli uhkana yksityisille kauppiaille ja tehtailijoille, joiden voitot pienenisivät osuuskauppaliikkeen voimistumisen ja leviämisen myötä. Osuuskauppoja vastustavaa henkeä lietsottiin esimerkiksi levittämällä huhuja sekä osuuskaupan jäsenistä että niiden myymistä tavaroistakin (Ilmonen 1984, 10 – 12, 26; Suonoja 1966, 373 – 379.)

Työväenliike suhtautui varsinkin 1900-luvun vaihteessa osuustoimintaan epäilevästi: pelättiin, että osuustoiminta johtaisi työväen luokkatietoisuuden väärille urille. Näitä epäluuloja lisäsi se, että porvaristo suhtautui myötämielisesti osuustoimintaan ja levitti sen sanomaa. Vuoden 1903 SDP:n perustajakokouksessa Forssassa annettiin kuitenkin osuustoiminnalle tunnustus ja kannatus lukemalla se yhteiskuntaa uudistavaksi liikkeeksi. Samalla toivottiin, että osuusyhdistyksen tulisivat sekä henkisesti että aineellisesti kannattamaan työväenliikettä. Silti vielä pitkälle 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä osuustoiminnan yhteiskuntaa uudistavasta tarkoituksesta oltiin työväenliikkeen sisällä eri mieltä. (esim. Ilmonen 1984, 25; Kallenautio 1992, 25; Suonoja 1966, 338 – 356; Tanner 1948, 118 – 119, 253.)

Työväen radikalisoituessa 1900-luvun ensimmäisinä vuosina alkoi *osuustoimintaliikkeen sisälläkin* muodostua yhä selvemmin kolme erilaista näkemystä osuustoiminnan päämääristä: Talonpojat eli *porvarillisten* näkemysten edustajat eivät halunneet kytkeä toimintaa lainkaan työväenliikkeeseen tai sosialidemokraattiseen puolueeseen, vaan korostivat osuustoiminnan tehtävää ihmisten olosuhteiden parantamisessa.¹⁹ Niin kutsutut *sosialistisen suuntauksen kannattajat* suhtautuivat varauksellisesti koko osuustoimintaan, sillä he pelkäsivät sen heikentävän työläisten luokkataisteluhenkä. Osuustoiminnan nähtiin kuitenkin voivan tukea työväenliikettä aatteellisesti ja taloudellisesti sen päämäärässä saavuttaa sosialistinen yhteiskunta. Niin sanotut *osuustoimintasosialistit*²⁰ uskoivat, että osuustoiminta olisi itsessään ratkaisu

¹⁹ Vaikka porvarillisten näkemysten edustajat puhuivat ”kolmannesta tiestä” kapitalismin ja sosialismin välillä, niin heidän kapitalisminvastaisuutensa liittyi enemmänkin protektionismiin eli jo saavutettujen etujen puolustamiseen. Talonpojat olivat kokeneet teollistumisen ja kapitalistisen tuotantotavan leviämisen omaa asemaa uhkaavaksi vaaratekijöiksi. (esim. Alapuro 1980, 66 – 70; Alapuro & Stenius 1987, 37.) Myöhemmin kapitalismin vastaiset korostukset korvautuivat yksityisyrityksyyden korostuksilla (Henttinen 1999, 157).

²⁰ Esimerkiksi Onni Toivonen (1933, 13 – 14) muotoili osuustoimintasosialismin eron sosialismiin seuraavanlaisesti: ”Jos tuotannon ja kaupan järjestäminen siten, että kuluttajat voivat ostaa tarvikkeita maksamatta voittoa, on sosialismia, silloin osuuskauppakin on sosialismia. Mutta vaikka oltaisiinkin yhtä mieltä siitä, että sosialistit pitävät sanotun uudistuksen aikaansaamista yritystoiminnassa toivottavana, osuuskauppaliikkeet ei vielä siitä syystä tarvitse olla samaa kuin sosialismi. Sosialismin ohjelmaan sisältyy suuri määrä sellaisia valtiollisia ja poliittisia tehtäviä, joista osuuskauppaliike ei halua tietää mitään, koska se ei halua puuttua valtiollisiin ja poliittisiin asioihin.” (Toivonen 1933, 13 – 14.)

ihmisten ongelmiin. Tämän vuoksi mitään väkivaltaista vallankumousta ei tarvitsisi toteuttaa. He näkivät osuustoiminnan keinona yhteiskunnan liike-elämän sosialisointiin vähitellen sitä kautta kun osuustoiminta leviäisi eri tuotannonaloille. Sen vuoksi he korostivat osuusliikkeen itsenäisyyttä työväenpuolueeseen nähden, mutta katsoivat varsinkin ennen kansalaissotaa voivansa silti antaa tukensa työväenliikkeen luokkataistelulle porvareita vastaan.²¹ (Suonoja 1966, 13 – 14, 338 – 356; myös Imonen 1984, 29 – 30; Kallenautio 1992, 25; vrt. Henttinen 1999, 50 – 51; ks. myös Linna 1959, 247, 389; Rinne 1938.) Esimerkiksi Väinö Linna on teoksessaan Täällä Pohjantähden alla kuvannut osuustoimintasosialisti Silanderin näkemyksiä osuustoiminnasta seuraavanlaisesti:

Se on kapitalistin oma ase. Otetaan jakelu hallintaan, ja me voimme myydä aina halvemmalla kunnei tarvitte voittaa muuta kun kustannukset. Ja kun otetaan vielä se että kansa aatteen takia ostaa meiltä, niin yhtenä päivänä saalistaja toisensa jälkeen lyö kintaat tiskiinkin. Ei tarvita yhtään muuta. Siinä on maailmanvallankumousta tarpeeseen saakka. (Linna 1959, 424.)

Osuuskauppaliikkeen jakaantuminen kahtia

Tultaessa 1910-luvulle näkemuserot osuustoimintaliikkeen päämääristä alkoivat käydä sietämättömiksi, kun sosialistien ja porvarillisen katsantokannan väliseen perusristiriitaan alkoi yhä enenevässä määrin sekoittua myös maaseudun tuottajien ja kaupunkien kuluttajien välinen vastakkaisuus. Se syveni entisestään maailmansodan aikaansaaman hintojen nousun, elintarvikepulan ja säännöstelyn vuosina. Hintojen nousu merkitsi maanviljelijäväestön tulojen kasvua ja samalla kuluttajäväestön reaalityulojen vähentymistä. Lisäksi säännöstelyn ja rajahintojen vuoksi myös niin sanottu musta pörssi kukoisti. Poliittisten ja taloudellisten eturistiriitojen rinnalla pellervolaisten ja työväenosuuskuntien välejä kiristi myös kiista sen organisatorista muodosta ja sen harjoittaman valistustyön sisällöstä.²²

²¹ Osuuskauppaliikkeen hajoamisen jälkeen E-liikkeessä oli kaksi viimeksi mainittua suuntausta voimakkaimmin esillä, kun ensimmäinen näkemys oli SOK:n jäsenille tyypillisin. Vähitellen kuitenkin E-liikkeen sisällä sosialidemokraattien ajama reformistisempi linja voitti: enemmistölle tehtäväksi muodostui kapitalistisen talousjärjestelmän epäkohtien poistaminen tässä talousjärjestelmässä mukana olemisen kautta. (ks. esim. Imonen 1984, 76 – 89; Kallenautio 1992, 46 – 8.)

²² Pellervo-seura oli pyrkinyt vuodesta 1908 lähtien maan kaikkien osuuskuntien keskussiteeksi. Sen tavoitteena oli myös liittää SOK itseensä ja säilyttää se porvarillisen johdon alaisena. Työläisosuuskunnat eivät tätä hyväksyneet, sillä ne katsoivat seuran ajavan vain maanviljelijäväestön etuja kuluttajien etujen sijaan. Kiistely kärjistyi vaalitapakysymykseksi: työväki ei hyväksynyt sitä, että äänimäärä edustajakokouksissa jakautuisi kauppojen lukumäärän perusteella vaan kannattivat suhteellista edustustapaa, jotta otettaisiin huomioon kauppojen jäsenmäärät sekä jäsenkauppojen ostot SOK:sta. Epäsuhta johtui siitä, että Pellervolaisia osuusliikkeitä oli enemmän, mutta niiden jäsenmäärä oli pienempi. Pellervolaisten- ja työläisosuuskuntien välillä käytiin myös kiista SOK:n harjoittaman

Lopulta nämä ristiriidat johtivat osuuskauppaliikkeiden kahtia jakautumiseen Yleisen Osuuskauppaliiton edustajakokouksessa vuonna 1916. Pellervolaiset eli niin sanotut puolueettomat osuuskauppaliikkeet ryhmittivät SOK:n ja YOL:n ympärille. Niin kutsutut edistysmieliset osuuskaupat perustavat Kulutusosuuskuntien Keskusliitto KK:n taustaorganisaatiokseen ja Suomen osuustukkukauppa OTK:n hankintoja järjestämään.²³ (Heinonen 1998, 154 – 157; 2003a; Ilmonen 1984, 27 – 35; Inkinen 2000, 83 – 85; Kallenautio 1992, 26 – 28; Suonoja 1966, 21 – 43.)

Kahtiajakautuminen tapahtui juuri ennen kansalaissotaa paljolti kansalaissodan rintamalinjojen mukaisesti. Tästä huolimatta ristiriidat jatkuivat myös E-liikkeen sisällä kamppailuina sosiaalidemokraattien ja vasemmiston välillä.

4.3.2 E-liikkeen vaiheet jakaantumisen jälkeen

Seuraavaksi kuvaan pelkistäen E-liikkeen vaiheita sen itsenäistymisen jälkeen 1960-luvun puoliväliin saakka. Jaottelu eri vaiheisiin on Kaj Ilmosen (1984).

E-liikkeen perustajavaihe (1916 – 1920)

Vuosien 1916 – 1920 välistä aikaa voidaan kutsua E-liikkeen perustajavaiheeksi. Näinä vuosina E-liikkeessä käytiin kauppailua sen kohtalosta. (Ilmonen 1984, 55 – 58.) E-liikkeen synty oli osunut aikaan, jolloin poliittiset voimat olivat uudelleen ryhmittymässä, Suomen valtiomuoto sai lopullisen asunsa ja luokkaristiriita ilmeni vahvana. Osuuskauppaliikkeen hajottua kahtia E-liikkeestä tuli kansalaissodassa hävinneen osapuolen liike. Sodan jälkeen liikkeen keskeisiä jäseniä teloitettiin ja suuri osa virui vankileireillä. SOK:laiset osuuskaupat olivat puolestaan osa valkoista Suomea, voittajien puolella. Nyt osuuskaupat eivät enää kilpailleet vain yksityiskauppaa vastaan vaan myös keskenään. SOK:laiset käyttivät syntynyttä tilannetta hyväkseen pyrkimällä

valistustyön sisällöstä. Työväenkauppojen edustajat vaativat liikkeenhoidon opastuksen rinnalle voimakkaampaa aatteellista valistustyötä, rohkeampaa esiintymistä yksityistä liikemaailmaa vastaan, edistyksellisempää ja radikaalimpaa yhteiskunnallista suuntautumista. (esim. Heinonen 1995, 37 – 39; 1998, 156; Ilmonen 1984, 27 – 35; Inkinen 2000, 83 – 85; Kallenautio 1992, 26 – 28; Suonoja 1966, 21 – 43.)

²³ Alkuaikoinaan KK:n tehtävänä oli osuusliikkeiden ohjaaminen ja neuvonta sekä aatteellisen toiminnan harjoittaminen. OTK:n tehtävänä oli alun perin toimia osuusliikkeiden yhteisenä ostokonttorina. Myöhemmin se keskittyi myös tuotantoon ja jakeluun. (esim. Bergholm 1985, 33; Ilmonen 1984, 35; Suonoja 1966, 242 – 275.)

valtaamaan osuuskauppoja itselleen ja erottamalla nämä kaupat KK:sta. Näinä vuosina tehtiinkin lukuisia kauppojen valtauksia ja takaisinvaltauksia. (esim. Bergholm 1984, 25 – 26; Ilmonen 1984, 37 – 38.)

E-liikkeen ammattivaihe (1920 – 1939)

Vuosien 1920 – 1939 välistä aikaa voidaan kutsua E-liikkeen ammattivaiheeksi. Tänä aikana E-liikkeen organisaatorakenne kehittyi ja liikettä alettiin johtaa ammattimaisesti. Ajanjakson loppupuolella E-liike muuttui ensisijaisesti liikeyritykseksi, ja oli enää vasta toissijaisesti kansanliike. (Ilmonen 1984, 55 – 58; 1985.)

Maailmansotien välisenä aikana molemmat osuuskauppaliikkeet kasvoivat voimakkaasti Suomessa. E-liikkeessä jäsenmäärä lisääntyi lähes kaksinkertaisesti ja henkilökunta yli kolminkertaistui. Syitä jäsenmäärän kasvulle voi löytää sekä poliittisista syistä että markkinatilanteesta: hävitty kansalaissota sai E-liikkeelle myötämieliset kansalaiset sankoin joukoin liikkeelle. Toisaalta myös maailmansodan aiheuttama tavarapula lisäsi kiinnostusta liittyä jäseneksi: E-liike puolusti pula-aikana äänekkäästi kuluttajien etuja ja syytti maataloustuottajia kuluttajien kurjistuneesta tilanteesta. Myös myymälöiden määrä kasvoi tasaisesti ja kaupan jakeluverkosto kehittyi, kun tukku- ja vähittäiskauppojen välinen yhteys rakennettiin. Osuuskauppaliikkeet olivatkin ensimmäisiä selkeitä ketjuja vähittäiskaupassa Suomessa. Toisen maailmansodan aattona molemmat osuusliikkeet olivat yhdessä vallanneet vähittäiskaupasta jo kolmanneksen itselleen. Maailmansotien välisenä aikana lisääntyi myös osuusliikkeiden oma tavarantuotanto: aluksi perustettiin leipomoita, meijereitä, makkaratehtaita, kalja- ja vesitehtaita, paahtimoita ja myllyjä. Vähitellen siirryttiin myös elintarvikealan ulkopuolelle kun perustettiin muun muassa sahoja, konepajoja ja jalkinekorjaamoita. (Bergholm 1985, 26 – 31; Ilmonen 1984, 72 – 73; Suonoja 1966, 65, 195 – 203.)

Jakeluverkoston laajentaminen ja oman tuotantotoiminnan kasvattaminen ovat olleet keskeisiä päämääriä E-liikkeelle. Nämä ovat liittyneet olennaisesti siihen ajatukseen, että koko kapitalistinen talousjärjestelmä saataisiin vähitellen muutettu osuustoiminnalliseksi. Kuluttajansuojelullisia näkökohtia E-liikkeen oman tuotannon laajenemiseen oli monia: sen kautta pyrittiin järjestämään hyödykkeiden jatkuva saanti

varsinkin pula-aikoina.²⁴ Lisäksi haluttiin taata hyödykkeiden laatu tuotantolaitosten laaduntarkkailujärjestelmän²⁵ turvin sekä kohtuullinen hintataso pidättymällä maksamasta yksityisille yrityksille yrittäjävoittoa. Oma tuotantotoimintaa perusteltiin myös tietynlaisella suunnitelmallisuudella: näin välttyttäisiin liikatuotannolta, jota täytyisi myydä alihinnalla tai hävittää. (Jalava 1960, 110 – 111; Rinne 1948, 53 – 54; 1938, 98; ks. myös Inkinen 2000, 66; Suonoja 1966, 195 – 202.)

Vaikka sotien välisenä aikana hallinto E-liikkeessä oli Elantoa lukuun ottamatta enemmistöltään vasemmiston miehittämää, oli E-liike edelleen silti sisäisesti hajallaan. Nyt sen takasi työväestön poliittinen kahtiajakautuminen kansalaissodan jälkeen. Hävityn kansalaissodan jälkeen osuuskauppaliike oli kummallekin sosialistiselle ryhmittymälle tärkeä vaikutusvallan väylä ja väline, ja siksi sen hallinnosta kiisteltiin. Lisäksi erimielisyyttä syntyi jälleen liikkeen päämääristä. SDP oli kansalaissodan jälkeen omaksunut reformistisen linjan, joka pyrittiin myös siirtämään E-liikkeeseen: E-liikkeen sosialidemokraattinen siipi pyrki korostamaan liikkeen taloudellista roolia ja vältti E-liikkeen julkista sitoutumista työväenliikkeeseen varsinkin 1930-luvulle tultaessa. Tätä ns. vasemmistoleiri ei hyväksynyt. Ääri vasemmisto halusi kytkeä E-liikkeen tiiviisti työväenliikkeeseen ja sen pyrkimyksiin.²⁶ (Ilmonen 1984, 76 – 89; Heinonen 1998, 158; Kallenautio 1992, 46 – 48.)

Lähestyttäessä 1930-lukua Suomen työväenliike oli siis sisäisesti hajalla ja heikko. Maa oli laman kourissa. Samaan aikaan yhteiskunnan ilmapiiri oli entisestään oikeistolaistunut. Tärkeäksi poliittiseksi tekijäksi nousi niin kutsuttu Lapuanliike, jonka painostuksen tuloksena kommunistit suljettiin poliittisen järjestelmän ulkopuolelle vuonna 1930. Tänä aikana E-liike joutui useiden väkivaltaisten toimien kohteeksi ja

²⁴ Eräs syy oli myös se, että osuustoiminnan varhaisaikoina valmistajat usein joko kieltäytyivät kokonaan myymästä tavaraa edistysmielisille osuuskaupoille tai asettivat näille ankaria myyntiehtoja ja korkeampia hintoja (esim. Inkinen 2000, 66).

²⁵ Osuusliikkeet ryhtyivät ensimmäisinä itse testaamaan ja tutkimaan tuotteidensa laatua. Elanto perusti jo vuonna 1912 meijerinsä yhteyteen laboratorion. SOK:n tavarantarkastuslaboratorio aloitti toimintansa vuonna 1913 ja jakautumisen jälkeen vastaava laitos perustettiin OTK:n yhteyteen vuonna 1923. Osuusliikkeet perustivat myös erikoislaboratorioita tuotantolaitostensa yhteyteen. (Hentilä 1999, 112 – 116; Inkinen 2000, 123 – 124.) Lisäksi OTK perusti vuonna 1953 koekeittiön, jossa testattiin omia tuotteita käytännössä. Se harrasti myös erimuotoista tuotetestausta kuluttajilla. Vertailujen ja testien tuloksista tiedotettiin mm. omien sidosryhmälehtien välityksellä suoraan kuluttajille. (Heinonen 1998, 218 – 222; Inkinen 2000, 123 – 124; Suonoja 1970, 54 – 58.)

²⁶ Esimerkiksi Suomen Sosialistisen Työväenpuolueen vuoden 1920 puolueohjelmassa sanottiin osuustoiminnasta seuraavanlaisesti: ”Paitsi että kapitalistien suuret kauppaliikkeet otetaan yhteiskunnan haltuun, on samalla koetettava osuuskaupoista kehittää yhteiskunnallisen tuotannonjaon kelpollisia elimiä, joihin ei enää jää jälkeäkään niiden nykyisestä pikkuporvarillisesta ja kapitalistisesta luonteesta.” (Borg 1965, 161; ks. myös Suonoja 1966, 351.)

osuusliikkeiden valtausajatukset pulpahtivat taas esiin. Lisäksi yksityiskauppa käytti tilaisuutta hyväkseen ja hyökkäsi osuustoimintaa vastaan leimaamalla kaiken osuustoiminnan sosialismia edistäväksi. Tähän aikaan useita osuuskauppoja alettiin kutsua Moskovaksi. (Bergholm 1985, 26; Ilmonen 1984, 62 – 64, 104; Inkinen 2000, 151; Kallenautio 46 – 48; Kallinen 1953, 23.)

E-liikkeen organisaatiovaihe (1945 – 1963)

Ajanjaksoa 1945 – 1963 voidaan kutsua E-liikkeen organisaatiovaiheeksi. Tänä aikana kauppa eli voimakkaan laajenemisen kautta. Kuluttajien reaalitulot kasvoivat ja laajentunut kysyntä loi paineita laajentaa ja tehostaa tavarankäytön jakelua entisestään. Myymälät ja valikoimat lisääntyivät ja monipuolistuivat. Tavarapula muuttui tavarapaljoudeksi ja markkinointia alettiin harjoittaa tuotteiden menekin lisäämiseksi. Kilpailun luonne muuttui: kauppa alkoi yhä enenevässä määrin ketjuuntua tukkukauppojen ympärille ja kilpailu sai entistä enemmän monopolistisia piirteitä. Pienet yksiköt hävisivät ja kaupoista tuli suuria itsepalveluyksiköitä ja tavarataloja. Tämän johdosta myös E-liikkeen oli omaksuttava jatkuvan kasvun ja kannattavuuden vaatimukset. Tänä aikana E-liike saavutti vakiintuneen aseman yhteiskunnassa, se institutionalisoitui ja samalla menetti kansanliikkeen luonteensa: kiinteät jäsen-suhteet muuttuivat löyhiksi asiakassuhteiksi. (Ilmonen 1984, 55 – 58.)

Vaikka toinen maailmansota pysäytti kaupanalan suotuisan kehityksen, sota-aika lisäsi osuusliikkeiden merkitystä entisestään. Tämä johtui siitä, että osuusliikkeet tehokkaina ketjuina hallitsivat tuotannon ja tukkukaupan yksityiskauppaa paremmin. Sotavuosina myös yksityiskauppa ketjuuntui ja sen keskittyminen tukkutasolla voimistui: vuonna 1940 perustettiin Kesko, ja pari vuotta myöhemmin Suomen Tukkukauppioiden Liitto Tuko aloitti keskitetyn toimintansa. Lisäksi osuusliikkeiden jäsenmäärät kasvoivat, sillä kuluttajat halusivat varmistaa tavaransaantinsa liittymällä osuuskuntiin. E-liikkeen jäsenten huomio kääntyi hetkeksi liikkeen sisäisistä kiistoista sen ulkopuolisiin ja taloudellisiin ongelmiin. E-liikkeen jäsenkuntaa koskettavaksi asiaksi nousi pulan ja säännöstelyn vuosina ristiriita maatalous- ja kuluttajaväestön välillä.²⁷ Tavarapula,

²⁷ Sodan aikana alkanut elintarvikepula oli lisännyt hyödykkeiden hinta- ja säännöstelypainetta. Tilanteen korjaamiseksi Suomessa toteutettiin tiukka hallinnollinen keskittäminen sekä elintarvike- että kulutustavaran säännöstely: hintoja ja hyödykkeiden jakelua koskevat päätökset siirtyivät viranomaisille. Säännöstelyn toteutumiseksi perustettiin vuonna 1939 kansanhuoltoministeriö, jonka tehtäväksi jäi huolehtia, että poikkeuksellisissa olosuhteissa kaikki kansalaiset saisivat tasapuolisesti hyödykkeitä. Sodan myötä Suomen talousjärjestelmä muuttuikin siten, että valtiotavaran rooli tuli hyvin keskeiseksi. Julkisen vallan rooli lisääntyi myös

mustan pörssin kauppa ja sitä kautta kiskotut korkeat hinnat sekä se, että viljelijäväestö ei aina suostunut luovuttamaan tuotantoaan kaupalle, toi jälleen esiin näiden väestönsien erisuuntaiset intressit. E-liikkeen piirissä esitettiin toivomuksia hintasäännöstelyn kiristämisestä, inflaation hillitsemisestä sekä kaupankäynnin valvonnan tehostamisesta. (esim. Bergholm, 37 – 39; Ilmonen 1984, 95 – 104; Ilmonen & Ollikainen 1979, 31.)

Tappio sodassa vaikutti myös poliittisiin voimasuhteisiin siten, että työväenliikkeen asema vahvistui heti sodan jälkeen ja oli vuosina 1944 – 1948 tukevampi kuin koskaan ennen. Kommunistit pääsivät poliittisesta pannastaan ja kansandemokraatit tulivat mukaan hallitustyöhön sosiaalidemokraattien ja maalaisliittolaisten kanssa. Ilmapiiri oli näinä vuosina otollinen työväestön pyrkimyksille. Poliittisissa suhdanteissa tapahtui kuitenkin käänne vuonna 1948, kun kansandemokraatit jätettiin hallitustyön ulkopuolelle ja maalaisliitto nousi 1950-luvulla maan johtavaksi hallituspuolueeksi. 1950-luvulla valinnut kylmän sodan kausi heijastui myös Suomen työväenpuolueiden väleihin. Työväenpuolueiden suhteet viilenivät ja E-liikkeen sisällä tapahtui samoin.²⁸ (Ilmonen 1984, 109 – 110.)

Sodan jälkeen ja vielä 1950-luvun alussa Suomi eli säännöstelytaloudessa ja niukkuudessa. 1950-luvun puolivälistä lähtien tilanne kuitenkin helpottui ostokorttien poistumisen myötä. Tilannetta helpotti myös Suomen integroituminen kohti länttä ja sen vapautuvaa talousjärjestelmää. Yhdentyminen muutti myös elinkeino- ja ammattirakennetta koko Euroopassa. Suomessa rakennemuutos oli erityisen voimakasta 1960-luvulla ja 1970-luvun alkuvuosina: väkeä väheni maa- ja metsäteollisuussektoreilta ja siirtyi jalostustuotantoon ja palvelusektoreille. Elinkeinorakenteen muutosta seurasi se, että väestö alkoi kasaantua keskuksiin, varsinkin etelän suuriin kaupunkeihin. (mm. Alestalo 1980, 102 – 107; Heinonen 1998, 246 – 256; 2000; Tuominen 1991, 68 – 69.)

monilla muilla elämänalueilla, joita aiemmin oli hoidettu markkinoiden tai kansalaisten omatoimisuuden pohjalta. (Heinonen 1998, 170 – 182; Ilmonen 1984, 95 – 109; Heinonen & Panzar 1998; Kallenaatio 1992, 56 – 60.)

²⁸ Sosiaalidemokraattien ja kansandemokraattien taistelu vallasta osuuskauppaliikkeessä ja sen hallinnossa oli kiihvimmillään 1950-luvun alkuvuosina. Kansandemokraatit arvostelivat sosialidemokraattisia osuuskauppamiehiä siitä, että he olivat reformistisen linjan hyväksyttään etäännyttäneet osuuskauppaliikettä työväenluokan pyrkimyksistä: siitä oli tullut kapitalistisia tavoitteita palveleva liikelaitos. (Kallenaatio 1992, 107 – 109.)

Säännöstelyn purkaminen ja ulkomaankaupan vapauttaminen johtivat siihen, että kotimarkkinoille alkoi virrata yhä enemmän tuotteita. Tämä yhdessä kotimarkkinateollisuuden tuottavuuden lisääntymisen ja maatalouden elpymisen kanssa johti vähittäiskaupan uuteen laajenemiseen: myymälät ja valikoimat lisääntyivät ja monipuolistuivat samalla kun yhä useammat kuluttajat muuttivat kaupunkeihin. Kaupungistumiskehitys yhdessä kohonneen ostovoiman kanssa muuttivat ihmisten kulutusrakennetta siten, että rahaa alettiin käyttää yhä enemmän muuhunkin kuin elintarvikkeisiin. Vähitellen tavarapula muuttui tavarapaljoudeksi ja tuotteiden menekin lisäämiseksi alettiin harjoittaa markkinointia. (esim. Bergholm 1985, 46 – 51; Heinonen 1998, 241 – 256; Ilmonen 1984, 106 – 113; Ilmonen & Ollikainen 1979, 32 – 33; Kallenautio 1992, 72.) Suomi muuttuikin muutamassa vuosikymmenessä moderniksi massakulutussyhteiskunnaksi ²⁹ (Heinonen 1998, 246 – 256; 2000; ks. myös Helenius 1995).

Vaikka E-liike oli ollut voimakkaasti mukana rakentamassa modernia kulutussyhteiskuntaa, silti aatteellisen puolen eli KK:n suhtautuminen tähän massayhteiskuntaan ja sen tavarapaljouteen oli vaikeaa. ³⁰ Tämä johtui osittain siitä, että liikkeessä oli tähdennetty jäsenten päivittäisen toimeentulon tyydyttämistä. Lisäksi osuustoiminnan filosofiaan oli kauan liittynyt ajatus kohtuullisesta kulutuksesta ja oli halveksittu näkyvää kulutusta, kuten seuraavasta lainauksesta ilmenee. (Bergholm 1985, 111 – 113; Kallenautio 1992, 247 – 248; ks. myös Toivonen 1927, 25; Kiuru 1969, 44 – 46; Ilmonen & Ollikainen 1979.)

Yksityisliikkeen myyjän velvollisuus on koettaa myydä ostajalle tavaroita niin paljon kuin mahdollista, koska kauppiaan tarkoitus on ainoastaan ansaita. Osuuskaupan myyjän täytyy menetellä aivan toisin. Osuuskaupat ovat perustetut ei ansaitsemisen tarkoituksessa, vaan sitä varten, että ostajat saisivat ostaa tarvitsemansa tarvikkeet kunnollislaatuina ja kohtuullisella hinnalla. Osuuskaupat pyrkivät myymään ostajille

²⁹ Suomi alkoi muuttua moderniksi massakulutussyhteiskunnaksi vähitellen toisen maailmansodan jälkeen. Tyypillisiä modernin massakulutussyhteiskunnan piirteitä ovat mm. kasvava kulutus henkilöä kohden, vapaa-ajan lisääntyminen, kaupungistuminen, yhteiskuntaelämän yksilöllistyminen, tuotannon tehostuminen sekä yhteiskunnallisen työnjaon eteneminen ja kehittynyt teknologia. Lisäksi sille on ominaista joukkokulutus, kulutuksen modernit käytännöt sekä joukkokulttuuri. (Heinonen 2000, 11; Helenius 1995, 7.)

³⁰ Eräs syy osuustoimintaliikkeen kahtia jakautumiselle oli ollut se, että työväenosuuskaupat olivat pelänneet, että kaupallinen toiminta saattaa alistaa aatteellisen puolen määräysvaltaansa. Sen vuoksi hajoamisen jälkeen E-liikkeessä päätettiin ratkaista ongelma perustamalla kaksi erillistä keskusjärjestöä: KK:n tehtäväksi tuli valistustyön ja neuvonnan lisäksi osuusliikkeiden toiminnan ohjaaminen ja OTK alkoi toimia osuusliikkeiden yhteisenä ostokonttorina. Vähitellen OTK alkoi myös harjoittaa tuotantotoimintaa ja 1950-luvulta lähtien myös tavaroiden jakelu ja kuljetukset siirtyivät OTK:n tehtäväksi (esim. Bergholm 1985, 33, 59 – 61; ks. myös Ilmonen 1984, 35; Suonoja 1966, 242 – 275.)

siis ainoastaan ne tarvikkeet, mitkä he tarvitsevat, eikä yhtään enempää. Osuuskaupan myyjä ei siis saa tyrkyttää ostajalle sellaisia tarvikkeita, joita tämä ei ilmeisesti tarvitse taikka jotka ovat hänen tarkoituksiinsa sopimattomia. Osuuskaupan myyjän täytyy päivittäin tarvikkeita myydessään pitää mielessään ostajan talous ja arvioida, onko tekeillä oleva kauppa ostajan kannalta edullinen. (Toivonen 1927, 25.)

Tämä perinne toimi estävänä tekijänä kaupallisen toiminnan ja myynnin modernisoitumiselle (mm. Kallenautio 1992, 247 – 248). Jorma Bergholm kuvaa tilannetta seuraavanlaisesti:

Kun trikooalushousut tulivat markkinoille, myytiin E-liikkeessä vielä sitkeästi flanellisia alushousuja. Nehän olivat kelvanneet vuosikymmeniä tavalliselle suomalaiselle miehelle ja saivat E-liikkeen puolesta kelvata vielä vuosia eteenkinpäin. Trikooalushousut olivat helsinkiläisherrojen hömpötystä. Samoin suhtauduttiin kestokulutushyödykkeiden yleistymiseen. Televisiot, pesukoneet, jääkaapit, silitysraudat, pölynimurit jne. eivät kiinnostaneet OTK:ta ja E-liikettä. Katsottiin, että tavallinen kuluttaja, tavallinen E-liikkeen jäsen, ei kuitenkaan niitä kykene hankkimaan, tai sitten ei yksinkertaisesti niitä tarvitse. (Bergholm 1985, 111.)

Vaikka E-liike oli aluksi seurannut kysynnän muutoksia hitaasti ja kankeasti, vähitellen kasvava tavaraliikenne, vähittäiskaupan monopolisoituminen ja kilpailun leviäminen valtakunnalliselle tasolle pakottivat myös E-liikkeen mukaansa. Paineet toiminnan tehostamiseen johtivat vähitellen aatteellisen KK:n aseman asteittaiseen heikkenemiseen ja OTK:n vallan ja aseman kasvuun. 1960-luvulta lähtien OTK alkoikin yhä voimakkaammin vaatia E-liikkeen rakenteen muuttamista: se katsoi, että E-liikkeen mukautuminen toimintaympäristön nopeasti muuttuviin olosuhteisiin ei ollut mahdollista ilman selkeän keskusjohdon luomista koko E-liikkeelle. Taustalla olivat myös E-liikkeen kannattavuusvaikeudet ja se, että KK:ssa huomiota ei kiinnitetty tarpeeksi liiketaloudellisiin asioihin ja toiminnan tehostamiseen. Vähitellen OTK saikin KK:lta vallan kokonaistoiminnan ohjaamisessa. OTK:n valta lisääntyi myös suhteessa osuusliikkeisiin, sillä käytännössä kaikki merkittävät E-liikkeen investoinnit ja osuusliikkeiden toimitusjohtajavalinnat riippuivat sen tahdosta ³¹. Vähitellen E-liike omaksuikin entistä enemmän liikkeen luonteen jatkuvan kasvun ja kannattavuuden vaatimuksineen. Liikkeen yhteiskunnallinen luonne ja tehtävä jäivät toisarvoisiksi.

³¹ Ainoastaan Elanto teki tästä poikkeuksen ja säilytti liiketaloudellisen suvereniteetin itsellään (Bergholm 1985, 61-62).

(Bergholm 1985, 61 – 62; Ilmonen 1984; 1985; myös Kallenautio 1992, 87 – 98; ks. myös Jalava 1960, 99 – 102.)

Ilmosen mukaan yhteiskunnan modernisoituminen, tavarasuhteiden laajeneminen ja yhteiskunnan kapitalisoituminen johtivat vähitellen uudenlaiseen kulutusmoraaliin. Se sivuutti ostamiseen liittyvät sosiaaliset näkökohdat ja kehotti ihmisiä hankkimaan sieltä, missä se on halvinta tai tavalla, joka on heille tarkoituksenmukaisin. Jäsenten historiallisesti omaksuma ideologinen koodi (E-liikkeen kokeminen osaksi työväenliikettä ja sen asian myönteisenä kokeminen) ja uuden kulutusmoraalin mukainen arkikoodi alkoivat eriytyä kulutuskäyttäytymisessä. Jäsenet saattoivat edelleen ajatella, että heidän tulee ostaa E-liikkeestä, mutta he eivät käytännössä kuitenkaan enää menetelleet näin. Jäsensuhteesta tuli löyhä asiakassuhde. (Ilmonen 1984, 201 – 203, 258; ks. myös Kallenautio 1992, 248.)

4.4 E-liikkeen valistustoiminta ja toiminta kuluttajien etujärjestönä

E-liikkeen toiminnalla on ollut edelläkävijän rooli siinä kehityksessä, joka on johtanut kuluttajan aseman vahvistumiseen Suomessa. Omalla tuotanto- ja jakeluverkostollaan se takasi hyödykkeiden saannin vaikeissakin oloissa ja valistustyöllään kasvatti valveutunutta ja oikeuksiaan vaativaa kuluttajakuntaa. Esittämällä vaihtoehtoisen toimintatavan ja lisäämällä kilpailua molemmat osuuskauppaliikkeet yhdessä ”pakottivat” yksityiskauppiaita siistimään toimintatapojaan. Toimimalla kuluttajien etu- ja asiantuntijajärjestönä ja ajamalla ponnekkaasti kuluttajalainsäädännön toteuttamista E-liike sai vähitellen koko kaupan kentän noudattamaan suurinta osaa niistä periaatteista, joita osuusliikkeet olivat painottaneet jo pitkään. (ks. Inkinen 2000, 123 – 124; Kallenautio 1992, 76 – 88, 263 – 271.)

E-liike on ollut alusta lähtien aktiivisesti mukana valtion asettamissa kuluttajaetuja valvovissa elimissä ja painostanut valtiovaltaa kuluttajaa suojelemaan politiikkaan. Lisäksi E-liikkeen johtavissa asemassa olevat jäsenet ovat alkuajoistaan lähtien olleet korkeissa viroissa Suomen valtiollisessa politiikassa, ja täten pystyneet ajamaan

kuluttajien asioita. KK on ottanut toimintansa aikana kantaa hyvin monenlaisiin kysymyksiin sekä tehnyt näistä aloitteita valtiovallalle ja muille asianomaisille elimille. (ks. esim. Suonoja 1966, 384 – 386; 1970, 248 – 258; Suonoja & Vepsä 1967, 293 – 301.)

Ennen sotaa KK keskittyy osuustoimintaideologian levittämiseen

Osuustoiminnan alkuaikoina osuustoiminnallinen valistus oli pääasiallisesti osuustoiminnan taloudellisista hyödyistä ja velkakaupan haitoista tiedottamista. Ennen osuusliikkeiden jakautumista valistusta olivat harjoittaneet lähinnä Pellervo-seura sekä SOK. Jakautumisen jälkeen KK:n tehtäväksi muodostui osuusliikkeiden toiminnan ohjaaminen ja neuvontatyö sekä aatteellisen toiminnan harjoittaminen. KK:n ensimmäisinä toimivuosina valistustoiminta ei ollut kovin selkiytyntä, sillä liikkeenhoidollinen neuvontatyö ja kuluttajien valistus oli kytketty toisiinsa. Aktiivisempi aikakausi alkoi vuonna 1920, kun valistus ja neuvonta erotettiin toisistaan omiksi osastoikseen. (Bergholm 1985, 33; Heinonen 1995, 40; 1998, 157 – 160; Ilmonen 1984, 35; Kallenautio 1992, 48; Suonoja 1966, 242 – 275; ks. myös Kiuru 1963, 30 – 33.)

KK:n harjoittama valistustyö kasvoikin 1920-luvulla hyvin monimuotoiseksi ja sai myös yhä enemmän osuustoimintaideologia³² sisältöjä. Tehokkaina valistusvälineinä toimivat sidosryhmälehdet³³, radio ja elokuvat³⁴. Lisäksi KK:n valistusosasto laati kirjoituksia aikakausilehtiin ja työväen sanomalehtiin, toimitti puhujia osuuskauppajuhlille sekä julkaisi erityisiä kirjasia. (mm. Heinonen 1998, 158 – 159; Suonoja 1966, 245 – 246.)

1920-luvulla kotitalousideologian nousemisen myötä E-liike alkoi aatteellisen valistustyön rinnalla mainostaa itseään kotien liikkeenä. Luonnollisesti tämän vuoksi E-

³²KK:n julkaisemassa osuustoimintakirjallisuudessa osuustoimintaideologia muistuttaa paljolti osuustoimintasosialismia. Kapitalistinen talousjärjestelmän nähtiin ongelmallisena siksi, että se perustuu yrittäjävoiton tavoitteluun eikä kilpailu ole tosiasiaa vapaata. Katsottiin, että yrittäjävoitto on jotain ylimääräistä ja yksityiset yrittäjät ”riistävät” tämän ylijäämän kuluttajilta. (mm. Toivonen 1933; Rinne 1938; 1948; Kallinen 1953, 31 – 32; ks. myös Toivonen 1927.)

³³E-liikkeen sidosryhmälehtiä ovat olleet mm. Pellervo-lehti (1900), Auta Itseäsi lehti (1904), Yhteishyvä (1906, jäi hajoamisen jälkeen SOK:lle), Kuluttajain Lehti (1916, muutettiin vuonna 1956 Kuluttajaksi ja myöhemmin Me Kuluttajaksi), Elanto-lehti (1916) Konsumentbladet (1921), Osuusliike (1925, erikoistui hallinnollisiin ja liiketoiminnallisiin kysymyksiin), Työtoveri (1924, toimihenkilökunnalle). (Kallenautio 1992, 35; Kallinen 1953, 60 – 70.)

³⁴Elokuvia alettiin käyttää valistusmateriaalina jo 1920-luvulla (ks. Heinonen 1995, 43 – 44; 1998, 326 – 337).

liike alkoi kiinnittää enemmän huomiota naisiin. Vuonna 1929 perustettiin Naiset Mukaan -toiminta ja 1930-luvulla kotivalistustyö nousikin huippuunsa. Keskeisiä NM:n toimintamuotoja olivat ompeluillat, kodinhoitokurssit, retket, erilaiset juhlat, elintarvikkeiden laadun tarkkailu, hintavertailut sekä osuustoiminta-aatteen levittäminen. Toisen maailmansodan sytyttyä valistustyö kohdistui säästämiseen sekä kotitalouksien toimintaan poikkeusolosuhteissa. Tänä aikana julkaistiin kirjasia muun muassa korvikkeiden käytöstä sekä säilömisestä. Lisäksi NM-toimikunta järjesti ”vanhasta uutta” kursseja (Heinonen 1995, 40 – 43; 1998, 161 – 163, 318 – 222; Kallenautio 1992, 33 – 34, 48; Suonoja 1966, 247; 1967, 188.)

Valistustyön lisäksi E-liike aloitti jo 1920-luvulta lähtien pitkäaikaisen taistelun vahvistunutta kaupan kartellisoitumista ja monopolisoitumista vastaan³⁵. Yritysmailman monopolisoituminen nähtiin KK:ssa erityisen vaarallisena kuluttajille sen vuoksi, että se rajoittaa vapaata kilpailua ja tätä kautta myös vapaata hinnanmuodostusta. Kuluttajat kärsivät tästä, sillä monopolihinnat ovat korkeampia kuin vapaan kilpailun vallitessa. Myös raaka-ainehankintojen esteet, kuten valtioiden harjoittama kauppapolitiikka ja suojatullit nähtiin ongelmallisina. Ratkaisuna nähtiin kapitalistisen järjestelmän vähittäinen korvaaminen osuustoiminnallisella talousjärjestelmällä. Tämä saavutettaisiin sillä, että osuuskauppaliike vähitellen valtaisi alaa kaikilla mahdollisilla talouselämän aloilla. (Kallinen 1953, 31 – 32; Rinne 1938; 1948; Toivonen 1933; ks. myös Toivonen 1927.) Lisäksi pelättiin kansainvälisten yritysyhtymien poliittisen vaikutusvallan kasvua ja näin keskustelu muistuttikin monessa mielessä nykypäivän keskustelua taloudellisen globalisaation vaaroista.³⁶

Maailmantrustit ja kartellit ovat osoittautuneet tekijöiksi, joille hallituksetkaan eivät mitään mahda, ja jotka omalla alallaan kontrolloivat koko ihmiskuntaa ja sen tarpeiden tyydytystä. Niiden vaikutus eri maiden hallituksiin on huomattavan suuri kysymyksen ollessa maan noudattamasta tulli- ja hintapolitiikasta. Jopa niillä voi olla vaikutusta sotaan ja rauhaankin. (Rinne 1948, 46.)

³⁵ Antero Rinteen mukaan (1948, 73 – 74) ”Maailmansotien välisenä aikana kiihtyi kansainvälinen omavaraisuuspolitiikka muodostuen vallitsevaksi järjestelmäksi. Tämä merkitsi kotimaisen teollisuuden suojelemista tullein, kiintiöin ja tuontikieloin sekä viennin kiihoittamista sopimuksin ja tukipalkkioin. On selvää, että tällaisissa oloissa yritysten sopimuksellinen yhteenliittyminen pääsi yhä enemmän pesiytymään Suomen talouselämään.” Rinne näki kartellisoitumista tapahtuneen Suomessa erityisesti puunjalostusteollisuudessa, metalliteollisuudessa, laivanrakennusteollisuudessa ja myös elintarvike- ja maataloudessa.

³⁶ Mielestäni on kiinnostavaa, että suuri osa E-liikkeen mainitsemista 1800-luvun loppupuolella ja 1900-luvun alkuvuosina syntyneistä ns. maailmantrusteista on vielä tänäkin päivänä hengissä ja voimissaan (ks. esim. Rinne 1948, 15 – 27).

KK:n vuosikymmenien ajan harjoittaman painostuksen vuoksi kilpailunrajoituksia vähentävä kartellilaki saatiin aikaan vuonna 1957.³⁷ Tämänkin jälkeen KK kritisoi lakia liian lieväksi, ja teki siihen useita parannusehdotuksia. (Kallenautio 1992, 76 – 78; ks. myös Jalava 1960, 151; Toivonen 1933; Rinne 1938; 1948.)

Toista maailmansotaa seuranneen pulan jälkeen KK alkaa vaatia valtiota suojaamaan kuluttajia tavarapaljoudelta

Kehittyneimmissä teollisuusmaissa, ennen kaikkea Yhdysvalloissa, Englannissa, Saksassa ja Ruotsissa on todettu, että teini-ikäiset muodostavat aivan oman erikoisen kuluttajaryhmänsä. Näiden nuorten muotivaatimukset määräytyvät ennen kaikkea elokuvatähtien mukaan, ja sen vuoksi heidän muoti- ja tyyli vaatimuksensa muuttuvat hyvin nopeasti. (...)

Osuuskauppaliikkeen täytyy siis tuntea mielenkiintoa nuorisoon jo asiakkaina, kuluttajina. Mutta vielä enemmän sen täytyy olla kiinnostunut nuorisosta yhteiskunnan tulevana työkykyisimpänä sekä myös vastuunalaisimpana osana. Ei ole ollenkaan yhdentekevää, missä nuoriso aloittaa ostotensa teon, koska siitä helposti muodostuu tapa ja perinne, jota myöhemmin on vaikea muuttaa. Edelleen on tärkeää, että nuoriso mahdollisimman aikaisessa vaiheessa joutuisi tekemisiin osuuskauppaliikkeen kanssa myös aatteellisessa mielessä ennen kuin muut aatteet, joista ei yhteiskunnassamme tosiaan ole puutetta, saavat sen kokonaan valtoihinsa (Jalava 1960, 58 – 59, 87.)

1950-luvun loppupuolella KK:ssa alettiin huolestua siitä, että modernisoitua massakulutussyhteiskunta ja sen puolesta puhuvat mainokset voisivat houkutella vanhat jäsenet sekä tulevat sukupolvet pois liikkeen piiristä. Tämän vuoksi valistustyön sisällöksi nousi jälleen osuuskauppallis-aatteellinen kasvatustyö ja aloitettiin voimakkaat jäsenhankintakampanjat³⁸. 1960-luvulla juuri nuorisosta tuli valistustyön erityiskohde. (Jalava 1960, 94 – 95; Kallenautio 1992, 120 – 122; Kiuru 1969, 46; ks. erityisesti Kiuru 1963.)

Koska uudessa runsauden yhteiskunnassa ongelma ei ollut enää niukkuus, vaan pikemminkin hyödyketavaroiden paljous, 1960-luvulla valistustyön päämääräksi tuli yhä enemmän kuluttajakasvatus. (mm. Heinonen 1998, 282 – 287; Kallenautio 1992, 120 – 122; Suonoja & Vepsä 1967, 187; ks. erityisesti Kiuru 1963.) KK:ssa ajateltiin

³⁷ KK:n edustajakokous oli jo vuonna 1927 hyväksynyt päätöslauselman, jossa vedottiin maan hallitukseen ja vaadittiin ns. antitrustilain säätämistä. Vaatimukset toistettiin vielä vuosina 1947 ja 1954. (mm. Kallenautio 1992, 76 – 78.)

³⁸ Jäsenhankintakampanjoiden taustalla olivat myös liiketaloudelliset syyt. 1940 – 1950 lukujen vaihteessa E-liikkeessä oli kiinnitetty erityisesti huomiota osuuskauppaliikkeiden pääomatilanteeseen ja siksi myös ostovoiman keskittämiseen alettiin kiinnittää yhä enemmän huomiota. Ongelmallisena nähtiin jäsenten asteittainen etääntyminen liikkeestä sekä ostouskottomuuden lisääntyminen. (esim. Ilmonen 1984, 146 – 149; Suonoja ja Vepsä 1967, 187; ks. myös Kiuru 1963.)

Yhdysvalloissa nousseen uuden kuluttajaliikkeen mukaisesti, että totuudenmukaisen informaation ja valistuksen avulla kuluttajat pystyvät itse suojelemaan itseään modernin massakulutussyhteiskunnan vaaroilta. (ks. esim. Panzar & Heinonen 1998, 2 – 5).³⁹ Lisäksi uskottiin, että suvereeni kuluttaja voisi ostopäätöksillään ratkaista tuotannon suunnan. Tosiasialliset tiedot hyödykkeiden ominaisuuksista nähtiin suvereenisuuden toteutumisen kannalta olennaisina. Mainonta puolestaan nähtiin kuluttajan suvereniteetin yhdeksi suurimmaksi vaaraksi. (mm. Jalava 1960, 94 – 95; Kiuru 1963.)

Kasvatuksellisenä kuluttajainformaatio ohjaa kuluttajaa omaksumaan itsenäisesti erittelevän ja punnitsevan asenteen yhtä hyvin omien tarpeidensa sekä tavaran laatu- ja hintakysymysten kuin kaupan harjoittaman myyninedistämisen ja mainonnan suhteen. Ostajaa opastavana toimintana se rajoittuu tavaran mittavien ja palveluksen arvioitavissa olevien ominaisuuksien esittelemiseen. Tällöin keskeisinä keinoina ovat edellä todettujen tutkimusten ja kokeilujen varaan laaditut tavara- ja laatuselosteet, käyttöohjeet, sekä myyjien ja konsulenttien neuvontatyö. (...)

Jos mainonta antaa kuluttajalle tosiasiallisia tietoja, ei sitä vastaan ole kuluttajakasvatuksen kannalta huomauttamista. Mutta silloin kun se tähtää myynnin edistämiseen ostajaa suggeroimalla, herättämällä hänessä ostohalua vilpillisin keinoin, se on harhateillä. Esim. terveyttä, menestystä ja romantiikkaa lupaavaa mainosta tapaamme kaikkialla. Vaarallisinta on ns. alitajuntaan salakuljetettu mainonta, josta amerikkalainen Vance Packard kirjoittaa. (Kiuru 1963, 98 – 99.)

Vuosikymmenen vanhetessa KK:ssa alkoi esiintyä myös vaatimuksia valtiota kohtaan: valtion tulisi tulla mukaan talkoisiin puolustamaan turvattomia kuluttajia modernilta tavarapaljoudelta. KK ryhtyikin ensimmäisenä ajamaan valtiollisen kuluttajapolitiikan ja lainsäädännön rakentamista.⁴⁰

Kuluttajan tulee saada riittävät tiedot asemastaan ja oikeuksistaan kuluttajana. Hänen tulee olla selvillä kuluttajaa suojaavasta taloudellisesta ja terveydellisestä

³⁹ Yhdysvalloissa oli noussut 1960-luvulla uudenlainen kuluttajaliikehdintä, joka oli saanut paljon vaikutteita juristi Ralph Naderin aloittamasta toiminnasta autoteollisuutta vastaan. Tämän kuluttajaliikehdinnän eräänlaisena perustuslakina voidaan pitää Yhdysvaltojen presidentti Kennedyn julistusta kuluttajan perusoikeuksista vuodelta 1962. Kennedyn mukaan kuluttajilla on oikeus turvalisiin tuotteisiin, oikeus valintaan eri tuotteiden välillä, oikeus totuudenmukaiseen informaatioon sekä tulla huomioonotetuksi valtionelemissä. Keskiöön nousi tarpeensa tunteva kriittinen ja aktiivinen homo oeconomicus-kuluttaja. (mm. Ilmonen 1993, 110 – 128; Lammi 1973, 11 – 22; ks. myös Heinonen & Panzar 1998, 2 – 5.) Itse markkinataloutta ei asetettu kyseenalaiseksi, vaan kuluttajat nähtiin heikompana osapuolena, joka kaipasi julkisen vallan tukea varsinkin aggressiivisia markkinointikeinoja vastaan erilaisin reformistisin ratkaisuin. Tavoitteena olikin kannustaa kuluttajat kehittämään taitojaan ja tietojaan, jotta he oppisivat tekemään harkittuja ratkaisuja markkinoilla. (ks. esim. Helenius 1995, 12.)

⁴⁰ KK oli esimerkiksi jo vuonna 1964 perustanut Kuluttaja-asiaiden sihteerin toimen ja järjestänyt kuluttajainsuojelukurssin yhdessä TSL:n kanssa (Kiuru 1969, 14 – 17). Varsinainen askel valtiollisen kuluttajapolitiikan toteuttamiselle oli, kun vuonna 1965 perustettiin Kuluttajaneuvosto. Aluksi sen tehtäväksi tuli ”ohjata, tukea ja toimeenpanna kuluttajien taloudellisen tietämyksen, hyödyketuntemuksen ja hintatietoisuuden lisäämiseen tähtävää toimintaa sekä muutoinkin käsitellä kulutusvalistusasioita ja kysymyksiä, jotka koskevat kansalaisten terveydellisen tai taloudellisen aseman suojaamista”. Lisäksi tehtäväksi tuli kuluttajapolitiikan yleinen koordinoiminen. (mm. Tapola 1973, 117 – 118.)

lainsäädännöstä. Kasvatuksen tavoitteena tulee olla valpas kuluttaja, joka kiinnittämällä huomiota laadun ja hinnan vertailuun ohjaa omatoimisesti tuotantoa terveempään suuntaan. Tällainen kansalaismielipide luo pohjaa myös laajemmille kuluttajaa suojaaville lainsäädäntö- ja muille toimenpiteille. Ajankohtaisin näistä toimenpiteistä on maassamme valtion, teollisuuden ja kuluttajajärjestöjen yhteisen elimen perustaminen kokoamaan ja tehostamaan kulutustavaroita koskevaa puolueetonta tutkimus-, kokeilu- ja tiedotustoimintaa. (Kiuru 1963, 100.)

E-liike olikin alusta lähtien mukana valtiollisen kuluttajapolitiikan suuntaviivoja pohtivassa Kuluttajaneuvostossa yhtenä kuluttajan äänenä.⁴¹ Lisäksi edustajina oli tuottaja- ja elinkeinopuolen laitoksia ja järjestöjä.⁴² (ks. Helenius 1981, 14, 29; myös Jalava 1960, 136 – 137; Ilmonen & Ollikainen 1979, 90 – 95.) Erääksi KK:n tärkeimmistä tehtävistä Kuluttajaneuvostossa sekä sen ulkopuolella nousi kuluttajalainsäädännön kehittäminen. Lainsäädäntöhankkeet käynnistyivät oikeusministeriössä vuonna 1971, mutta elinkeinoelämä vastusti kuluttajalainsäädännön toteuttamista laajasti. Vuoden 1973 kuluttajapoliittisessa tavoiteohjelmassa KK otti erityisen vaativan kannan lainsäädännön aikaansaamiseksi ja lisäksi se esitti erilaisia kirjelmiä ja vetoamuksia valtiovallalle. KK:n toimihenkilöt olivat myös kiinteässä yhteydessä lainsäädäntöä valmistelleiden virkamiesten kanssa. Vuonna 1978 saatiinkin paljolti juuri E-liikkeen voimakkaan painostuksen myötä voimaan kuluttajalainsäädäntö, joka oli monelta osin KK:n esitysten mukainen. (Kallenautio 1992, 263 – 271; ks. myös Helenius 1981; Kiuru 1963.)

⁴¹ 1960-luvun mittaan myös muita kuluttajan ääniä alkoi ilmaantua. Esimerkiksi vuonna 1965 perustettiin ”puolueeton ja poliittisesti sitoutumaton” Kuluttajat-Konsumentterna ry. (mm. Tapola 1973, 122 – 123.)

⁴² Myös SOK puolen edustajia oli mukana Kuluttajaneuvostossa, mutta he edustivat enemmänkin tuottajapuolen näkemyksiä eivätkä olleet erityisen innokkaita mm. valtiollisen kuluttajansuojelun tai kuluttajatutkimuksen suhteen. Heidän mielestään kuluttajien asema oli jo tarpeeksi turvallinen. (ks. erityisesti Helenius 1981; myös Kallenautio 1992, 267.)

5. RADIKAALIN KULUTTAJALIIKEHDINNÄN TOINEN VAIHE

Kuluttajaliikehdinnän toinen vaihe alkoi Suomessa näkemykseni mukaan 1960-luvulla. Se kytkeytyi voimakkaasti kansainväliseen radikalismiin nousuun, joka oli lähtenyt liikkeelle Yhdysvaltojen kansalaisoikeusliikkeestä ja laajentunut sekä asiasisällöllisesti että maantieteellisesti Yhdysvalloista Länsi-Eurooppaan pääasiallisesti opiskelijaliikkeenä. Suomessakin liikkeisiin organisoitui enimmäkseen suurten ikäluokkien keskiluokkaista ja kaupungeissa asuvaa nuorisoa. Yliopistoista ja kouluista muodostui tärkeitä tapahtumapaikkoja. (mm. Konttinen 1998, 187.)

Nuorisokulttuurin synty, tiedotusvälineiden tehostuminen sekä maan poliittinen tilanne ja henkinen ilmapiiri olivat taustatekijöitä suomalaisen liikehdinnän synnylle (mm. Siisiäinen 2003, 49). Aluksi radikalismi suuntautui sodanjälkeistä yhteiskuntaa vastaan: haluttiin murtaa kulttuurissa vallinneita tabuja. Pian kuitenkin huomio kiinnittyi yhä selvemmin maailmanlaajuisiin ongelmiin. Vastustettiin kehitysmaiden riistoa, sotia, ydinaseita ja tuotiin esiin ympäristöongelmien uhkakuvia. Vietnamin sota ja kolmannen maailman itsenäisyystaistelut radikalisoivat nuorisoa entisestään ja 1960-luvun loppupuolelta uusmarxilaiset ja myös tiukat leninistiset tulkinnat ongelmien perussyistä valtasivat alaa. Myös innostus puoluepolitiikkaa kohtaan oli ajalle tyypillistä, kun taas 1980-luvulle tultaessa se alkoi laskea. Silloin uudenlaiset ympäristö- ja elämäntapaliikkeet saivat kannatusta nuorison parissa.

Luvussa 5.1 selvitän toisen maailmansodan jälkeen vallinnutta maailmanpoliittista sekä Suomen ulkopoliittista tilannetta. Sen jälkeen kuvaan 1950-luvulla syntynyttä uudenlaisen nuorisokulttuurin eriytymisen aikaa. Luvussa 5.3 selvitän pelkistäen liikehdinnän vaiheita 1960-luvulta 1990-luvulle saakka. Kuvaan rauhan-, kehitysmaa- ja ympäristöliikkeiden sekä osittain myös E-liikkeen toimintaa tätä aikana. Luvussa 5.4 pohdin liikehdinnän aikaansaannoksia kuluttajien velvollisuuksien esiin nostamisessa.

5.1 Suomi ja maailmanpoliittinen tilanne toisen maailmansodan jälkeen

Suomen ulkopoliittinen asema ei heti toisen maailmansodan jälkeen näyttänyt kovinkaan valoisalta: Suomi oli käynyt kuuden vuoden suursodan, hävinnyt sen ja joutunut luovuttamaan alueitaan sekä maksamaan sotakorvauksia Neuvostoliitolle. Vuonna 1947 voimaan astunut Pariisin rauhansopimus, keväällä 1948 Neuvostoliiton kanssa solmittu YYA-sopimus sekä Suomen YK-jäsenyys vuodesta 1955 muodostuivat Suomen ulkopoliittikan merkkipaaluiksi useiksi vuosikymmeniksi eteenpäin. Alkoi Suomen tasapainottelu puolueettomana naapurimaan Neuvostoliiton ja läntisen maailman välillä. (mm. Tuominen 1991, 68 – 69.)

Suomen ulko- ja sisäpolitiikkaan heijastuivat myös toisen maailmansodan jälkeen syntyneet kylmän sodan asetelmat.¹ Yhdysvallat oli jo vuonna 1945 pudottanut Japanin Hiroshimaan ja Nagasakiin ensimmäiset atomipommit ja 1950-luvun alussa Neuvostoliitto saavutti Yhdysvallat ydinaseiden kehityksen tasossa. Tästä lähtien suurvaltojen välillä vallitsi niin sanottu kauhun tasapaino. Lisäksi Berliinin muurin pystytys vuonna 1961 ja Kuuban ohjus kriisi seuraavana vuonna nostivat ydinsodan välitöntä vaaraa entisestään. (mm. Tuominen 1991, 77; Virtanen 2003, 55.)

Välittömästi toisen maailmansodan jälkeen oli alkanut myös maailman uudelleenrakennus. Sodan voittajavaltiot kokoontuivat New Hampshiren Bretton Woodsiin laatimaan uudenlaista vapaakauppaan perustuvaa talousjärjestystä. Ne katsoivat maailmantalouden toipuvan parhaiten sodan tuhoista vakaan kansainvälisen valuuttajärjestelmän ja esteettömän kansainvälisen kaupan avulla. Talouselämää säätelemään rakennettiin kansainvälisiä talousinstituutioita ja sopimuksia. Vuonna 1944 perustetun Maailmanpankin tehtäväksi tuli maailmansodan runtelemien maiden jälleenrakennuksen lainoittaminen. Pian toiminta alkoi suuntautua köyhille maille myönnettäviin kehityslainoihin. Samana vuonna perustetun YK:n alaisen Kansainvälisen valuuttarahaston IMF:n (International Monetary Fund) tehtäväksi tuli puolestaan antaa lyhytaikaisia lainoja, edistää valuuttojen vakautta ja neuvoa valtioita niiden talousongelmissa. Vuonna 1947 solmitulla GATT-sopimuksella taas tähdättiin

¹ Vielä 1960-luvun alussa Suomen sisä- ja ulkopoliittikkaa hallitsi kylmän sodan henki, mikä konkretisoitui etenkin niin sanottujen yöpakkasten ja Honka-liiton perustamista seuranneen noottikriisin aikana (mm. Tuominen 1991, 77).

tullittomaan kauppaan jäsenmaiden välillä. Myös Euroopan talousyhteisö EEC:n perustaminen vuonna 1953 liittyi aluksi kaupan esteiden purkamiseen. Pian liittoumassa kuitenkin ilmaantui myös pyrkimyksiä poliittiseen yhdentymiseen.² (mm. Ahde & Vartia 1989, 127 – 128; Airaksinen 2003, 117 – 121; Ervamaa 2003, 24.)

Huolimatta YYA-sopimuksesta ja sen mukanaan tuomista uusista poliittisista realiteeteista alkoi Suomessa 1950-luvulla voimakas integroituminen kohti Länsi-Euroopan ja Yhdysvaltojen muodostamaa taloudellista ja kulttuurista liittoumaa (mm. Tuominen 1991, 68 – 69). Suomi liittyikin jo vuonna 1948 jäseneksi Kansainväliseen valuuttarahasto IMF:ään ja Maailmanpankkiin. Lisäksi Suomi liittyi vuonna 1950 GATT:iin, jonka puitteissa se oli osallistunut kansainvälisen kaupan esteitä poistavaan toimintaan. Suomessa länsikauppa alkoi toden teolla vapautua vuonna 1961 solmitun EFTA:n ulkojäsenyyden myötä.³ Tämän jälkeen Suomi alkoi harjoittaa kaikkien puolueiden allekirjoittamana aktiivista ja kasvuhakuista talous- ja suhdannepolitiikkaa. (Ahde & Vartia 1989, 146 – 149; Alestalo 1980, 101 – 102; Heinonen 1998, 241 – 246; Hjerppe 1990, 138 – 146, 146; Kortti 2003, 49 – 51; Paunio 1989, 105 – 106.)

Sodan jälkeen myös niin sanotun kolmannen maailman tapahtumat alkoivat vaikuttaa kansainväliseen politiikkaan yhä enemmän. Entiset siirtomaat alkoivat yksi toisensa jälkeen itsenäistyä, mikä vaikutti heikentävästi vanhojen siirtomaavalttojen kansainväliseen asemaan. Lisäksi kolmannen maailman maissa olosuhteet olivat hyvin epävakaita 1950- ja 1960-luvuilla. Useissa maissa tapahtui vallankumous, sotilaskaappaus tai muu väkivaltainen sisäinen konflikti. Tämä huolestutti erityisesti Yhdysvaltoja, sillä useat siirtomaiden vapaustaistelijat kannattivat sosialismia. Tämän vuoksi Yhdysvallat alkoi torjua sosialistisia vallankumouksia talousavun, propagandan ja jopa sotilaallisen puuttumisen kautta. Myös Euroopassa alettiin kiinnittää kasvavaa huomiota kolmanteen maailmaan, jonka ongelmista oli YK:n perustamisen jälkeen yhä enemmän tietoa tarjolla. Suomi ottikin pian liittymisensä jälkeen aktiivisen roolin YK:n kehitysmaapolitiikassa. (Ervamaa 2003, 25; Halinen 2002, 22 – 24; Tuominen 1991, 218 – 219.)

² EEC:n pohjalle rakennettiin myöhemmin Euroopan Unioni, johon Suomikin liittyi vuonna 1995.

³ Varsinaisen Eftan jäsenyyden Suomi saavutti vuonna 1986. Lisäksi Suomi solmi muiden Efta-maiden ohella vapaakauppasopimuksen EY:n kanssa vuonna 1973. (Hjerppe 1990, 146.)

1960-luvulla itsenäistyneiden kehitysmaiden hallitusten välinen yhteistyö tiivistyi ja niillä alkoi riittää voimia myös kansainvälisen talouspolitiikan harjoittamiseen. Useiden kehitysmaiden hallitukset perustivatkin Genevessä vuonna 1964 YK:n kauppaja kehityskonferenssi UNCTAD:n vaatimaan aluksi raaka-aineiden hintojen nostamista ja vakiinnuttamista sekä kehitysavun lisäämistä. 1970-luvulle tultaessa vaatimukset laajenivat ja kiteytyivät. Algerian aloitteesta kutsuttiin vuonna 1974 koolle YK:n erityisistunto. Siellä alettiin hahmotella uutta kansainvälistä talousjärjestystä, joka takaisi kehitysmaillekin oikeudenmukaiset kaupankäynnin ehdot: kehitysmaiden vientituotteille olisi taattava vakaat ja oikeudenmukaiset hinnat, tulisi edistää raaka-aineiden jalostusta kehitysmaissa sekä madallettava kehitysmaiden vientituotteisiin kohdistettuja tullimaksuja. Lisäksi länsimaita vaadittiin nostamaan kehitysapunsa 0.7 prosentin tasolle bruttokansantuotteesta viimeistään vuoteen 1980-mennessä. Kehitysmaat kritisoivatkin tähän aikaan muun muassa Maailmanpankkia siitä, että maille annettujen lainojen korkeat korot ja kovat lainaehdot suosivat vain rikkaita teollisuusmaita. Velat tulisi joko täysin tai ainakin osittain mitätöidä ja kehitysmaille tulisi antaa enemmän vaikutusvaltaa Maailmanpankin ja IMF:n päätöksenteossa. (mm. Ervamaa 2003, 24 – 25, 34; Halinen 2002, 22 – 24; ks. Rimón 1977, 226 – 227.)

5.2 Yhtenäiskulttuurin rakentamisesta nuorisokulttuurin eriytymiseen

Kansakunnan tavoitteeksi taloudellinen kasvu ja yhtenäiskulttuuri

Toisen maailmansodan seurauksena talouspoliittinen suunnittelu ja valtiojohtoisuus lisääntyivät voimakkaasti Suomessa. Vähitellen valtiovallan rooli tunkeutui talouselämän kysymysten lisäksi myös muille elämänalueille. Esimerkiksi heti sodan jälkeen valtio ryhtyi toteuttamaan erilaisia sosiaalipoliittisia uudistuksia. Suuri uudistus oli tällöin muun muassa vuonna 1948 säädetty lapsilisälaki. 1960-luvulta lähtien uudistukset saivat myös perusteluja talouskasvun ideologiasta, koska katsottiin että siirtämällä tuloja vähävaraisille kansalaisille kokonaiskysyntä ja tätä kautta myös talouskasvu lisääntyisi.⁴ 1960-luvulla suomalaisten kulutusmahdollisuuksia parannet-

⁴ Pekka Kuusi julkaisi vuonna 1961 kuuluisan teesinsä, jonka mukaan tulonsiirrot köyhille väestöryhmille lisäävät taloudellista kasvua, sillä tulojen nousu vähävaraisilla kanavoituu kulutukseen. Lisääntynyt kulutuskysyntä puolestaan kasvattaisi tuotantoa ja kansantuloa, minkä turvin jälleen saataisiin epäaktiivista väestöstä mukaan

tiin uudistamalla muun muassa työttömyysturvaa, asettamalla työeläke- ja sairausvakuutuslait sekä laki äitiysrahasta. Lisäksi valtio ryhtyi koulutuspolitiikallaan auttamaan sodan jälkeen syntyneiden suurten ikäluokkien perheitä. Pitkä opintie tuli yleiseksi, ja 1960-luvulla ammattikoulutuksessa, korkeakouluissa ja yliopistoissa opiskelleiden nuorten määrät moninkertaistuivat edellisiin vuosikymmeniin nähden. (Aapola & Kaarinen 2003, 22; Ahde & Vartia 1989, 146 – 149; Alestalo 1980, 109 – 111; Heinonen 1998, 179 – 182, 249; 2000, 17; Siisiäinen 1990, 63; Tuominen 1991, 234.)

Valtion voimistuneen roolin kääntöpuolena oli kuitenkin se, että se samalla hajotti perheiden merkitystä yhteisöinä, jotka kantavat vastuun uusien sukupolvien kasvatuksesta ja sosiaalistamisesta. Tämä sekä se, että suuri osa opiskelijoista tuli yliopistokaupunkeihin maalta, eristi nuoret vanhemmistaan ja voimisti sukupolvien välistä kulttuurista eriytymistä. Eriytymiseen vaikutti myös 1950-luvulla vallinnut kulttuuri-ilmapiiri, jota Siisiäinen (1990, 59 – 60, 104) on kutsunut ”epäpoliittisen poliittiseksi”. Tämä näkyi kulttuurisena sulkeutuneisuutena, konservatiivisuutena sekä oikeistolaisena ideologisuutena. Kansalaissodan perintö ja suhtautuminen kommunisteihin olivat vielä 1960-luvun alussakin niin vaikeita asioita, että ne muodostivat kuiluja ja leiriasetelmia ihmisryhmien välille. Lisäksi hävitty sota oli johtanut siihen, että osasta kansalliselle identiteetille elintärkeistä ideologioista jouduttiin vaikenemaan. (Siisiäinen 1990, 59 – 60, 104, 111; Tuominen 1991, 70 – 74.)
 Maria Tuominen kuvaa tätä seuraavasti:

Takana oli kuuden vuoden suursota ja tappio omassa sodassa, Euroopan murentuminen, vanhojen kiintopisteiden hajoaminen. Mutta kulttuuristen kiintopisteiden ohella hajosivat myös eettiset ja moraaliset mittapuut: samaan aikaan, kun Yhdysvalloissa rakennettiin atomipommia, toteutettiin Suomen sodanaikaisessa liittolaisvaltiossa ”maailmanhistorian ensimmäistä teknologista kansanmurhaa”. Suomalaisilla puolestaan oli ratkaistavanaan dilemma, jonka muodostivat hävitty sota ja sodan vaatimat uhrin. Uudessa poliittisessä tilanteessa vanhoista ihanteista ja tavoitteista oli varsin suurelta osin luovuttava – myös niistä, joiden vuoksi uhrin oli uhrattu. Tämä puolestaan johti vahvaan kollektiiviseen torjuntaan. (Tuominen 1991, 74.)

Tuomisen mukaan syntynyttä yhteisten ideologioiden puutetta ryhdyttiin aluksi korvaamaan taloudellista kasvua ja yhtenäiskulttuuria korostavilla tavoitteilla.

tuotantoon. Kuusen keskeinen vaatimus olikin, että jatkuvan talouskasvun pitää tulla koko politiikkaa kokoavaksi tavoitteeksi. (Kuusi 1961; ks. myös Heinonen 1998, 245 – 246; Kortti 2003, 49 – 51; Tuominen 1991, 234.)

”Rakentamisen vimmall” ja ”taloudellisen kasvun kiihkolla” pyrittiin torjumaan kaikki menetetty ja se, minkä vuoksi oli kärsitty. Samalla käännettiin näkökulma menneestä tulevaisuuteen: paineet kohdistettiin nyt sodan jälkeen varttuneeseen nuorisoon. Suurten ikäluokkien tehtäväksi tuli taloudellisen kehityksen varmistaminen, ja heitä tuli kasvattaa ja kouluttaa tätä tulevaa tehtävää varten.⁵ Nuorison rooliksi tuli olla työvoimareservi, kuluttaja ja kansantulon kasvattaja. (Alaketola-Tuominen 1989, 87; Tuominen 1991, 70 – 74.)

Nuorisokulttuurin nousu

Yhtä aikaa rakennemuutoksen ja kasvuideologian aikaan alkoivat eriytyä nuorten omat kulttuurimuodot, joiden leviämisen maasta toiseen nopeasti kehittynyt viestintä- sekä elokuvateollisuus tekivät mahdolliseksi. Kansainvälisen ulottuvuuden avautuminen ja massakulutussyhteiskunnan muotoutuminen toivat nyt suomalaisen nuorison eurooppalaisen ja amerikkalaisen nuorisokulttuurin yhteyteen. (Heinonen 2003b, 469; Siisiäinen 1990, 112 – 113; Tuominen 1991, 76.)

1950-luvun puolivälissä yhdysvaltalaiset nuorille suunnatut elokuvat ja rock-musiikki rantautuivat Suomeen. Nämä uudenlaiset kaupalliset massakulttuurituotteet heijastelivat nuorille uusia arvostuksia, asenteita, tapoja ja tottumuksia sekä ulottivat vaikutuksensa myös pukeutumiseen ja liike-elämään⁶. Aluksi lättähattujen pukeutuminen ja myöhemmin farkut herättivätkin paljon keskustelua 1950-luvun Suomessa. Farkut olivat tulleet muotiin James Deanin elokuvan ”Nuori kapinallinen” myötä ja tämän vuoksi myös farmareiden käyttöön liitettiin jotain kapinallista, joka erotti nuorison aikuisväestöstä. Vähitellen tämä johti siihen, että nuoret alkoivat hylätä niin työläis- kuin porvaritaustaisten vanhempiansa jokapäiväiseen elämään kuuluneita kulttuurimuotoja, elämäntapoja ja arvostuksia, ja alkoivat samaistua yhä enemmän omaan ikäluokkaansa. Tämä uudenlaisen suomalaisen nuorisokulttuurin muotoutuminen mahdollistikin tulevan protestoinnin syntyä. (mm. Alaketola-Tuominen 1989, 76 – 77; Heinonen 2003b; 2003c Tuominen 1991, 102 – 107, 126 – 127.)

⁵ Vielä 1950-luvulla suomalaisten nuorten kasvatuksessa korostettiin erityisesti isänmaallisuutta, kristillisiä arvoja, vanhempien kunnioittamista sekä ahkeruutta. (Aapola & Kaarninen 2003, 22; Tuominen 1991, 76, 127 – 128.)

⁶ Uusi nuorisokulttuuri oli hyvin kaksijakoinen ilmiö: toisaalta se oli osa kaupallista massakulttuuria – toisaalta siinä oli myös kapinallisia ja anti-kaupallisia piirteitä. (Heinonen 2003c, 113 – 114, 128; Kortti 2003, 225; Tarvainen 1993, 29, 65 – 71.)

Aluksi vanhemman sukupolven oli vaikea sulattaa näitä uudenlaisia kulutustapoja: oltiin huolissaan varsinkin elokuvissa ja musiikissa esiintyvän seksuaalisuuden turmiollisesta vaikutuksesta nuorisoon. 1950-luvun loppupuolelta lähtien suomalainen sisäänpäin lämpiävyys alkoi kuitenkin väistämättä vähetä, sillä myös television kautta saapui maahamme lisää amerikkalaisuutta.⁷ (Alaketola-Tuominen 1989, 76 – 77; Heinonen 2003b; 2003c; Siisiäinen 1990, 104; Tuominen 1991, 123, 126 – 127.)

5.3 Liikehdinnän vaiheet pääpiirteittäin

5.3.1 1960-luvun nuorison arvokapina

Ensimmäiseksi nuoriso hyökkää vanhempien arvomaailmaa vastaan

Aluksi suomalaisen nuorison kritiikki kohdistui etenkin yhtenäiskulttuurin vakiintuneisiin instituutioihin kuten kirkkoon, armeijaan, isänmaahan sekä seksuaalisiin tabuihin. 1950-luvulta lähtien alkoi ilmestyä kirjallisuutta, joka käsitteli näitä arkoja asioita.⁸ Seuraavalla vuosikymmenellä musiikki ja teatteri liittyivät samaan rintamaan.⁹ Taloudellisesti turvatussa asemassa kasvaneille kapinallisille nuorille eivät palkkatyö ja kuluttaminen enää riittäneet elämän peruspilareiksi, vaan he alkoivat yhä enemmän kritisoida tätä vanhempien antamaa roolia vastaan. (mm. Konttinen 1998, 190; Tarvainen 1993, 37; Tuominen 1991, 188, 283 – 291.)

⁷ Sekä Yleisradion Suomen TV että Mainos-tv aloittivat toimintansa vuonna 1957. Televisio tulikin 1960-luvulla yhdeksi tärkeimmistä kulttuuri-ilmapiirin muokkaajista: amerikkalaiset sarjafilmi-ohjelmat alkoivat vähitellen välittää Suomeen amerikkalaista kulttuuria ja samalla myös antikommunistista arvomaailmaa. (Tuominen 1991, 123, 126 – 127). Jukka Kortin (2003, 198 – 199) mukaan amerikkalaisuudesta tuli sodanjälkeisessä Euroopassa moderniuden symboli. Se merkitsi rikkautta, mukavaa elintasoja, vapautta ja onnen tavoittelua, jotka saavutettaisiin kulutuksen välityksellä.

⁸ Esimerkiksi Väinö Linnan vuonna 1954 ilmestynyt kirja ”Tuntematon sotilas”, sekä Pentti Linkolan vuonna 1960 ilmestynyt pamfletti ”Ihmisen ja isänmaan puolesta – mutta ei ketään vastaan” herättivät aikanaan suurta närkästystä. Hannu Salaman vuonna 1964 ilmestynyt kirja ”Juhannustanssit” nosti jopa syytteen jumalanpilkasta. (mm. Konttinen 1998, 190.)

⁹ Esimerkiksi vuonna 1966 kantaesityksensä saanut Lapualaisooppera käsitteli vaiettua kansalaissodan perintöä. Toinen kohutapahtuma samana vuonna oli kun M. A. Numminen lauloi Jyväskylän kesän kulttuuripäivillä otteita sukupuolioppaasta. (mm. Tuominen 1991, 180 – 183.)

Nuoriso kansainvälistyy ja sitä alkaa kiinnostaa maailmanpoliittiset asiat

1960-luvun mittaan tiedot ydinsodan vaaroista ja kiihtyneestä asevarustelusta, kehitysmaiden ongelmista sekä ympäristön saastumisesta saivat nuorisoa kiinnostumaan yhä enemmän myös kansainvälisistä kysymyksistä. Televisiosta nähtynä maailman epäoikeudenmukaisuus tuli esiin uudella tavalla: vastakohtaisuus kolmannen maailman köyhyyden ja teollisuusmaiden vieraantuneen yltäkylläisyyden välillä näyttäytyi räikeänä. (mm. Siisiäinen 1990, 63; Tarvainen 1993, 26.) Tämä ristiriitaisuus ilmenee mielestäni hyvin Brita Polttilan (1966) runossa ”Pätkä sunnuntainilta”.

huoneen nurkassa kaapin vieressä pöydän
 päällä Etna syöksee tulta, laava virtaa vinottain yli
 ruudun, näkyy olevan paha reikä maan kuoressa
 me syömme voileipää
 Välimeren vettä liikkeessä, ylös alas Espanjan
 rannalla, jenkit ovat hukanneet jotain, kuuluu
 olevan atomipommi
 me syömme voileipää
 muutama uusi lähikuva kuusta, näkyy olevan
 pieniä kiviä
 me syömme voileipää
 muutama uusi lähikuva presidentti Johnsonista,
 näkyy olevan huolissaan, kuuluu olevan syytä,
 kerrotaan että Aasiassa
 aina tulee olemaan enemmän aasialaisia kuin
 amerikkalaisia
 me syömme voileipää
 Tel Avivissa palaa talo (neljänestä kerroksesta
 hypännyt mies kuoli)

me syömme voileipää
 kuningattaren huvipursi matkalla Trinidadiin,
 merta, tuulta, lokkeja
 me syömme voileipää
 joku mies laukaisee satelliitin maata kiertämään,
 rahaa ja rautaa pyrstö tulella lumipilviä
 sadepilviä kiertämään
 me syömme voileipää
 Intiassa on nälänhätä, laihat miehet huutavat
 kadulla, oikeassa yläkulmassa jotkut ojentavat
 käsiään, heidän on nälkä, palmut huojuvat
 me syömme voileipää
 autoja, hiuslakkaa, liimanauhaa,
 hienpoistoinetta näkyy olevan myytävänä,
 kuuluu olevan hyvää
 me syömme voileipää
 sitten alkaa ajanviete, juontajalla on irtoparta
 kuminauhalla korvien takaa
 me syömme voileipää

Televisiolähetysten alkamisen lisäksi tärkeänä tapahtumana nuorison kansainvälistymiselle voidaan pitää sitä, kun Arvo Salo otti vuonna 1959 Ylioppilaslehden päätoimittajan paikan vastaan ja muutti sen linjaa älyllisemmäksi ja kanta-aottavammaksi.¹⁰ Seuraava vuosi aloitettiin lehdessä pakolaisvuoden teemalla. Tämän jälkeen seurasi kirjoituksia sellaisista aiheista kuten esimerkiksi rotusorto, kehitysyhteistyö, kansainvälinen politiikka ja pasifismi. Kansainvälistymisen ohella lehti heijasteli opiskelijoiden intressien yhteiskunnallistumista. Salon jälkeen päätoimittajapaikan otti Jorma Cantell, joka jatkoi samalla linjalla vuoteen 1966 saakka. Lisäksi Suomeen nousi 1960-luvulla yhdysvaltalaisen mallin mukaisesti uudenlainen

¹⁰Tuomisen mukaan myös Helsingin Yliopistolla 1950-luvulla aloittaneella ”marxilais-filosofisella keskustelukerholla” oli vaikutuksia radikaalimmin syntyyn. Sisä- ja ulkopolitiikan tapahtumat, ydinasen, puolustuslaitos ja rauhanpolitiikka olivat ryhmässä päivittäisten keskusteluiden aiheena. (Tuominen 1991, 139.)

pienlehtien ¹¹ ja pamflettikirjallisuuden ¹² kulttuuri. Myös suomalainen sosiologia ja valtio-oppi alkoivat saada 1960-luvulla yhä enemmän uusvasemmistolaisia vaikutteita, mikä osaltaan lisäsi keskustelun yhteiskunnallistumista. (mm. Alaketola-Tuominen 1989, 76 – 77; Tuominen 1991, 91, 166, 188.)

Ensimmäinen yksittäinen liike, joka nostatti suomalaiseseen keskusteluun uusien ongelmien kansainvälisyyden, oli vuonna 1963 perustettu antimilitaristinen, puoluepoliittisesti ja uskonnollisesti sitoutumaton rauhanjärjestö Sadankomitea. ¹³ Liike perustettiin aluksi pääasiallisesti vastustamaan ydinasevarustelua, mutta myös kehitysmaiden ongelmiin kiinnitettiin runsaasti huomiota. Liike korostikin toimissaan kansainvälistä rauhantyötä ja kehitysmaapolitiikkaa. Sadankomitean mielestä Suomi voisi toimia aktiivisesti kansainvälisessä rauhanpolitiikassa ja näyttää mallia muille kansakunnille aloittamalla aseidenriisunnan. ¹⁴ Aluksi liike otti tehtäväkseen ongelmista tiedottamisen. Se järjesti muun muassa mielenosoituksia, joiden tehtävänä oli kertoa laajalle yleisölle ongelmista, joista julkiset tiedotusvälineet eivät juuri puhuneet. ¹⁵ Lisäksi Sadankomitea toimi Suomessa edelläkävijänä niin sanottujen väkivallattomien suoran toiminnan muotojen, kuten boikottien, esittelemisessä ja harjoittamisessa. ¹⁶ (mm. Alaketola-Tuominen 1989, 78 – 91; Lodenius 1996, 125; Siisiäinen 1990, 63; Tuominen 1991, 138,144; ks. myös Joenniemi & Kaaretsalo 1970.)

Lisääntynyt tietoisuus kehitysmaiden ongelmista lisäsi solidaarisuutta näitä maita kohtaan heti 1960-luvun alkuvuosina. Kirkon piirissä kehitysyhteistyötä oli harjoitettu

¹¹ Nk. keskustelevia yleisluontoisia ja eri aloihin erikoistuneita kulttuurilehtiä syntyi ja kuoli 1960-luvulla ennätystahtiin. Helsingissä varsinaisen vastajulkisuuden painopaikkana toimi kirjapaino- ja sananvapausyhdistys Demo ry. (Alaketola-Tuominen 1989, 106; Tuominen 1991, 240 – 242.)

¹² 1960-luvun lopulla kirjamarkkinoilla kuohahti mielipide- ja pamflettikirjallisuuden aalto. Erityisesti Tammen Huutomerkkisarjasta tuli vuoden 1968 jälkeen tärkeä valtakulttuurin sisään rakennettu julkisuuskanava monille yhdenasianliikkeille. (mm. Konttinen 1998, 200; Tuominen 1991, 176.)

¹³ Sadankomitea oli saanut vaikutteita englantilaisista rauhanliikkeistä sekä erityisesti filosofi Bertrand Russellilta. Se halusi tehdä eroa 1920-luvulla perustettuun Suomen Rauhanliittoon, joka toimi perinteisen kristillis-liberaalin pasifismin linjoilla sekä vuonna 1949 perustettuun Suomen Rauhanpuolustajat ry:hyn, jonka toimintaa pidettiin liian kommunistisena ja toimintamenetelmiä vanhanaikaisina. (Alaketola-Tuominen 1989, 87–91; Lodenius 1996, 124; Tuominen 1999, 139 – 140.)

¹⁴ Sadankomitealaiset vaativat mm. rauhantutkimuslaitoksen perustamista ja avustivat aseistakieltäytyjiä (Lodenius 1996, 125).

¹⁵ Sadankomitean tärkeänä tiedotuskanavana toimi vuodesta 1966 lähtien ilmestynyt Ydin -lehti, jossa käsiteltiin laaja-alaisesti kehitysmaiden ongelmia ja sodan kysymyksiä (Heiskanen 1996, 62).

¹⁶ Varsinkin vuodesta 1966 lähtien harjoitetut aseistakieltäytymiskampanjat muodostuivat loistavaksi esimerkiksi uudenlaisten protestimuotojen toimivuudesta. Kampanjoiden johtohahmona toimi Erik Schüller, joka ensimmäisenä kieltäytyi asepalveluksesta ilman uskonnollisia syitä ja yllytti muita seuraamaan perässä. Kampanjat onnistuivat, sillä kieltäytymiset johtivat ns. yllytsoikeudenkäynteihin, jotka tukkivat oikeuslaitoksen. (ks. Halonen & Mykkänen 1970; Tuominen 1991, 196 – 216.) Lisäksi Sadankomitealaiset kirjoittivat pamfletteja, joissa käsiteltiin hyvin yksityiskohtaisesti erilaisia väkivallattomia ”siviilivastarinnan” muotoja (ks. esim. Laine, 1969).

jo useiden vuosikymmenien ajan, mutta 1960-luvulle tultaessa myös opiskelijajärjestöt, etenkin Teiniliitto¹⁷ sekä myös useat muut yhteiskunnalliset liikkeet, aktivoituivat tässä toiminnassa. Kuitenkin vielä 1960-luvun alkupuolella kehitysmaakysymyksiä käsiteltiin pääasiallisesti YK:n puitteissa toimivan kehitysyhteistyön sekä kehitysavun näkökulmasta niin nuorison keskuudessa kuin Suomen hallituksessakin¹⁸. Tämä johtui pitkälti siitä, että alikehityksen uskottiin nimensä mukaan johtuvan maiden alemmasta kehityksen vaiheesta suhteessa modernimmassa vaiheissa oleviin länsimaihin. Ongelman syitä löydettiin muun muassa alhaisesta koulutustasosta sekä teknologiaosaamisen ja pääomien puutteesta. (Halinen 2002, 23 – 24; Wallgren 1996, 129 – 132.)

1960-luvun alkuvuosina myös ympäristökeskustelu oli herännyt länsimaissa. Tärkeä vaikutus oli etenkin Rachel Carsonin vuonna 1962 ilmestyneellä teoksella ”Silent Spring”, joka käännettiin seuraavana vuonna myös suomeksi. ”Äänetön kevät” varoitteli ravintoketjussa rikastuvien tuholaismyrkkujen haitoista. Pian kemiallisten torjunta-aineiden terveysvaarat, mutta myös vesien ja ilman saastuminen alkoivat puhuttaa myös suomalaisia. Keskustelu rajoittui tällöin ihmisen elinympäristön pilaantumiseen sekä terveyteen liittyviin kysymyksiin eikä sellaista asiakokonaisuutta kuin ympäristökysymys vielä ollut. (Järvikoski 1994, 33 – 34; Järvikoski 1991, 164 – 168; Konttinen 1999, 186; Konttinen & Peltokoski 2004, 174 – 175.)

Kulutussyhteiskunnan kritiikki koskee vielä pääasiassa mainoksia

Yhdysvalloista rantautui Suomeen 1960-luvulla myös mainonnan kritiikki. Suomessa mainonnan vaarallisuuteen kiinnitettiin ensimmäisenä voimakasta huomiota E-liikkeen aatteellisessa siivessä. (ks. s. 60 – 62.) Vuosikymmenen puolivälistä lähtien keskustelu mainonnasta ja erityisesti kaupallisesta televisiosta alkoi herätellä myös muita ryhmittymiä. Varsinkin keskustan ja vasemmiston riveistä hyökättiin voimakkaasti tätä ”ärsyttävää” ilmiötä vastaan. Mainonnan kritiikki voimistui erityisesti 1970-luvulla

¹⁷ Suomen Toverikuntien Liitto perustettiin vuonna 1939 ja nimi muutettiin myöhemmin Suomen Teiniliitto ry:ksi. Alkuvuosinaan tämä oli isänmaallis-maanpuolustuksellinen ja sittemmin harrastus- ja kulttuurijärjestö. 1960-luvulta lähtien yhteiskunnalliset ja kansainväliset kysymykset alkoivat kiinnostaa liittoa yhä enemmän ja 1970-luvulle tultaessa Teiniliitto radikalisoitui muun liikehdinnän kärkijoukossa. Kehitysmaakysymyksissä Teiniliitto aktivoitui erityisesti järjestämällä taksvärkkikeräyksiä. (Ahonen 2000; Tuominen 1991, 258 – 267.)

¹⁸ Halinen (2002, 23 – 24) pitää eräänä syynä hallituksen aktiivisuuden kehitysmaakysymyksissä sitä, että koska Suomi oli ulkopoliittisen asemansa vuoksi joutunut esiintymään passiivisesti YK:ssa itä-länsi – akselin kysymyksissä, saattoi se pohjoinen-etelä – akselin kysymyksissä nostaa imagoaan kansainvälisessä järjestössä.

myös nuorison ja ”virallisen kuluttajapolitiikan”¹⁹ parissa. (mm. Kortti 2003, 129 – 149, 160 – 166; ks. Kortti 2000; Virtanen 2003, 59.)

5.3.2 Vasemmistolaisuus valtaa alaa 1970-luvulle tultaessa

Suomessa ilmapiiri avautui nuorison pyrkimyksille

1960-luvun puolivälistä lähtien ilmapiiri radikaalin nuorison pyrkimyksille avautui, sillä presidentti Kekkonen yhteiskuntatieteilijöiden kannustamana asetti tehtäväkseen uuden kansallisen eheyttämisen ja kommunistien mukaan ottamisen suomalaiseen yhteiskuntaan.²⁰ Ajattelu konkretisoitui vuoden 1966 eduskuntavaaleissa toteutuneen vasemmiston vaalivoiton myötä, kun Kekkonen tuki SKP:n ja SDP:n ottamista mukaan hallitustyöhön pitkän oppositiokauden jälkeen. Tuomisen (1991, 183) mukaan ”tämä merkitsi väistämättä parlamentarisoitumisen ja poliittisen integroitumisen alkua monille vastakulttuurisille muutosvoimille”. Kekkonen halusikin niveltää myös nuoriso- ja kulttuuriradikaalit mukaan yhteiskuntaan, kestitsemällä heitä Tamminiemen niin kutsutuilla lastenkutsuilla. (mm. Konttinen 1998, 193; Siisiäinen 1990, 59 – 64; Siisiäinen 2003, 48 – 49; Tuominen 1991, 85 – 87, 182 – 183.)

Kekkonen myötä myös suomalainen tiedonvälitys sai uudenlaisia sisältöjä kun hän nimitti Eino S. Revon vuonna 1964 Yleisradion uudeksi pääjohtajaksi. Repo veti Yleisradion linjaksi luotettavan tiedonvälityksen, joka ei nojaisi kaupallisiin tai puoluepoliittisiin tarpeisiin. Ohjelmien yhteiskunnallinen aines lisääntyi ja uutistoiminta tehostui, sillä vuonna 1965 Yleisradio aloitti oman uutistoimintansa. Siihen asti uutiset oli tarjonnut vuonna 1915 perustettu Suomen Tietotoimisto. Pian myös nuoret radikaalit alkoivat eri tavoin näkyä television ja radion aalloilla – toimittajina, haastateltavina ja näyttelijöinä. (Kortti 2000 42 – 44; Tuominen 1991, 124; ks. myös Virtanen 2003, 59.)

¹⁹ Suomessa etenkin kuluttajaliikkeen ja kuluttajavalistuksen rooli korostui puhuttaessa mainonnasta ja sen tarpeellisuudesta (mm. Kortti 2003, 129 – 149). Mainonta nähtiin usein kuluttajan suvereniteetin uhkana ja tätä uhkaa pyrittiin torjumaan kuluttajakasvatuksen ja informaation avulla.

²⁰ Kekkonen ajatteluun sanotaan vaikuttaneen erityisesti sosiologi Erik Allardtin (1964) näkemykset uudenaikaisesta yhteiskunnasta, jonka jäsenillä olisi paljon mahdollisuuksia sosiaaliseen osallistumiseen sitä kautta kun osallistumisen esteet, lähinnä köyhyys ja yhdenmukaisuutta vaativat moraaliset normit, olisivat raivattu tieltä. (mm. Konttinen 1998, 192 – 193; Siisiäinen 1990, 59 – 64; Tarvainen 1993, 164; Tuominen 1991, 85 – 87, 182 – 183.)

Suomessa 1960-luvun loppupuolella tapahtunut radikalisoituminen kanavoitui etenkin opiskelijamaailmaan ja sen vasemmistolaisiin opiskelijajärjestöihin sekä kulttuurielämään ²¹. Kun vielä 1960-luvun alussa pysyttäytyminen puolueiden ulkopuolella oli luonnollinen osa sitoutumattomuuden periaatetta ja auktoriteettien vieroksuntaa, niin vuosikymmenen lopulta lähtien yleisen vasemmistolaistumiskehityksen myötä alkoi myös osa nuorisoa kiinnostua puoluepolitiikasta. Aluksi yhteyksiä oli lähinnä sosiaalidemokraatteihin, mutta 1970-luvulle tultaessa osa opiskelijaporukoista alkoi kiinnittyä SKP:sta eronneeseen niin sanottuun taistolaiseen siipeen. Pian tämän ”äänekkään vähemmistön” valta alkoi kasvaa myös opiskelijamaailmassa. Samaan aikaan marxismin suosio kasvoi nuorison keskuudessa: tulkinnat ongelmista tehtiin yhä useammin marxismi-leninististen yhteiskunta- ja imperialismiteorioiden perustalta. Edistysuskoisuus ja tieteellisyys olivat hyvin tyypillisiä ajattelulle: yhteiskunnallisten ongelmien nähtiin ratkeavan joko keskitetyn valtionhallinnon tai järjestelmän perusteet mullistavan vallankumouksen kautta. (Konttinen 1996, 272; 1998, 1988 – 195; Siisiäinen 1990, 65 – 66; 2003, 49; Tarvainen 1993, 40; Tuominen 1991, 258 – 267, 309; ks. Hyvärinen 1994, 26 – 27; ks. Hynynen 1970, 207 – 214.)

Vietnamin sota radikalisoi nuorisoa ja Amerikan-vastaisuus kasvaa

1960-luvun puoliväliltä lähtien television uudistuneet uutislähetykset tuottivat sotakuviin tottumattomalle suurelle yleisölle tietoa maailman kauheuksista. Aluksi sotakuvia nähdään Vietnamin sodasta ja myöhemmin Tšhekkoslovakiasta ja Unkarista, Latinalaisen Amerikan itsenäisyystaisteluista, Etelä-Afrikan apartheidistä ja Biafran sodasta. (mm. Tarvainen 1993, 40; Tuominen 1991, 124.)

Tietoisuus Vietnamin tapahtumista alkoi koota yhä enemmän pasifistisesti ajattelevaa nuorisoa yhteen niin Yhdysvalloissa, Keski-Euroopassa kuin Suomessakin. Suomessa sodan vastaiset mielenosoitukset alkoivat maaliskuussa 1965. Vietnamin sodan jatkuminen mielenosoituksista huolimatta vähensi kuitenkin pian nuorison luottamusta YK:n ongelmanratkaisukykyyn ja radikalisoi nuorisoa entisestään. ²² Amerikan

²¹ Esimerkiksi 1970-luvulle tultaessa teatteri ja musiikki alkoivat saada uudenlaisia muotoja ja poliittista sisältöä mm. Kaj Chydeniuksen sävellysten ja KOM-teatterin myötä. Teatterista ja musiikista tuli politiikkaa. (mm. Tuominen 1991, 100, 180 – 183.)

²² Esim. Tuomiojan (1970) toimittamassa apartheidistä käsittelevässä kirjassa YK:n voimattomuuteen kiinnitettiin paljon huomiota. Kysyttiin, ”tuleeko eteläisestä Afrikasta uusi Vietnam?” .

vastaisuus lisääntyi ja ongelmien syyt alkoivat saada yhä enemmän dualistisia tulkintoja. Antiamerikkalaisuuden lisäksi myös kapitalismista ja imperialismista tuli kirosanoja näille nuorille. (mm. Konttinen 1998, 187; Kortti 2003, 222; Tarvainen 1993, 31; Tuominen 1991, 123 – 127; ks. esim. Tuomioja 1970.)

Vietnamia seurasi pian muita kolmannen maailman itsenäisyystaisteluita, joita tuettiin aluksi rauhallisien mielenosoitusten, mutta vähitellen toiminnallisuus, väkivaltainenkin, oli voittamassa yleistä mielipidettä puolelleen. Osa suomalaisista nuorisosta hylkäsi ehdottoman pasifismin hyväksymällä kolmannen maailman vapaustaistelun siirtomaaherruutta ja uuskolonialismia vastaan: nuorison idoleiksi tulivat Che Guevara, Mao Tse Tung ja HoTshi Minh. Vaihtoehtona näytti tuolloin yhä enemmän olevan valinta kahden olemassa olevan järjestelmän, kapitalismin tai sosialismin välillä. (mm. Konttinen 1998, 192 – 193; Tarvainen 1993, 40 – 43, 164 – 170; Tuominen 1991, 152 – 153.) Kuitenkin Tshekkoslovakian miehitys 25.11.1968 Prahassa merkitsi osalle radikaaleista ihanteiden kuolemaa, sillä he eivät hyväksyneet väkivaltaista toimintaa edes Neuvostoliiton toimesta. Osa kuitenkin hyväksyi asevoimien käytön sosialismin ajamisessa. Tämä ryhmittymä alkoi kiinnittyä suomalaiseen ääri vasemmistoon²³. (Tuominen 1991, 169 – 174; Virtanen 2003, 61.)

Kehitysmaiden ongelmia aletaan tulkita uudella tavalla

1970-luvun lähestyessä USA:n imperialismiin vastaisesta kehitysmaaliikkeestä tuli näkyvin ja selvin osa kehitysmaaliikettä (Wallgren 1996, 129 – 132). Erityisesti kehitysmaakysymyksiin keskittynyt liike oli syyskuussa 1968 perustettu kehitysmaayhdistys Tricont, joka otti tehtäväkseen kansainvälisiä kysymyksiä käsittelevien julkaisujen tuottamisen, kääntämisen ja levittämisen. Lisäksi se järjesti lukuisia kolmannen maailman tilannetta käsitteleviä tapahtumia ja seminaareja, joihin kutsuttiin ulkomaisia puhujia. Esimerkiksi talous- ja yhteiskuntatieteilijä Andre Gunder Frank oli Suomessa yksi vuoden 1969 Jyväskylän kesän pääluennoitsijoista. (Ervamaa 2003, 29 – 30, 39 – 49; Tuominen 1991, 218 – 221; ks. von Bonsdorff, 1969; Frank, 1969.) Pian vierailun jälkeen ilmestyi Johan von Bonsdorffin kirjoittama pamfletti ”Latalainen Amerikka”.

²³ Esimerkiksi kehitysmaayhdistys Tricont suhtautui sosialismiin myönteisesti, mutta suurin osa jäsenistä tuomitsi Neuvostoliiton toimet Prahassa (Ervamaa 2003, 38). Miehitys jakoi myös sadankomitealaisia. Suurin osa tuomitsi miehityksen, mutta osa hyppäsi vasemmalla oleviin Rauhantuostajiin, jotka hyväksyivät asevoimien käytön. (Tuominen 1991, 172 – 174.)

Latinalaisen Amerikan luonnonrikkaudet ovat mittaamattomat, mutta siellä elävät planeettamme riistetyimmät ja köyhimmät ihmiset. Rikkaudet ovat 1500-luvulta lähtien keskittyneet pienen yläluokan käsiin tai virranneet läntisen teollisuusmaailman metropoleihin. Tämän sidonnaisuuden on murtanut ainoastaan Kuuba, jonka vallankumous 1959 herätti ennenaikaisen vallankumouksellisuuden aallon. Nyt maanosan muutoksen voimat työskentelevät tieteellisellä pohjalla ja pitkällä tähtäyksellä. Näistä vain harvat uskovat ns. edistyksellisten sotilashallitusten mahdollisuuksiin – ja haluun – muuttaa yhteiskunnan rakenteita. Nämä kokeilut eivät pysty murtamaan kansainvälisen kapitalismin otetta, jota vastaan työläiset, opiskelijat ja mm. uudet kaupunkisissit ovat liittyneet yhteen. Latinalaisen Amerikan pitkä marssi on alkanut. (von Bonsdorff 1969, takakansi.)

Kapitalismin, imperialismin ja kolonialismin ²⁴ vastainen Tricont ei uskonut alikehitysteorioihin, vaan niin kutsutut riippuvuusteoriat vaikuttivat sen maailmankuvaan ja toimintaan. ²⁵ Uusvasemmistolaiset ajattelijat hahmottelivat imperialismin pitkälti Leninin antaman määrittelyn perusteella taloudelliseksi ilmiöksi. Kapitalistiset maat ja näiden monopolisoituneet suuryritykset etsivät investointimahdollisuuksia, työvoimaa, raaka-aineita ja uusia markkina-alueita tavoitellessaan taloudellista voittoa. Tuotanto ja pääomat keskittyvät monopoliaseman omaavien suuryritysten haltuun. (Ervamaa 2003, 29 – 30, 39; ks. esim. Frank 1969; Magdoff 1970, 7 – 26.)

Suvi Ervamaan (2003, 42 – 43) mukaan erityistä Tricontissa oli sen kriittinen suhtautuminen valtiolliseen kehitysapuun. Liike katsoi kehitysmaiden perimmäisten ongelmien liittyvän itse kapitalistiseen talousjärjestelmään ja tämän vuoksi vain talousjärjestelmän perusteellinen muuttaminen ratkaisisi ongelmat. Se katsoi valtiollisen kehitysavun olevan jopa vahingollista kehitysmaiden tilanteelle, sillä sen uskottiin olevan lähinnä vain kulissi, jonka avulla kapitalistiset maat yrittävät edistää omia etujaan sitomalla kehitysmaat kansainvälisiin kapitalistisiin rakenteisiin. Samoin liike kritisoi Maailmanpankin myöntämiä kehityslainoja siitä, että lainat ajavat maat velkakierteeseen ja vahvistavat pääomanpuutteen todellista syytä eli teollisuusmaita

²⁴ Uusmarxilaiset näkivät kolonialismin imperialismin yhtenä muotona (Ervamaa 2003, 30).

²⁵ Yksinkertaisten riippuvuusteorioiden mukaan kehitysmaiden köyhyys johtuu näiden maiden asemasta maailmanlaajuisen kapitalismin järjestelmässä. Teollistuneet maat muodostavat maailmantalouden keskuksen, josta kehitysmaat ovat taloudellisesti ja poliittisesti riippuvaisia. Teollistuneet maat määrittävät myös maailmankaupan säännöt. Tuloksena on rakenteellinen riisto, jonka seurauksena kehitysmaat eivät kehity vaan köyhtyvät entisestään. Riippuvuusteoriat pyrkivät kumoamaan modernisaatiota korostavien kehitysteorioiden näkemyksen, jonka mukaan alikehityksessä olisi kysymys pääoman, teknologian, teollistumisen, taitotiedon, sijoitusten ja muiden modernisaation hedelmien puutteesta. Riippuvuusteorioiden mukaan alikehitys jollakin alueella on sidoksissa kehitykseen toisella alueella. (Ervamaa 2003, 27; ks. von Bonsdorff 1969, 162 – 175; Frank 1969.)

suosivia kansainvälisen kaupan ehtoja. Tricont olikin selvästi omaksunut ajatteluunsa aineksia paljon ulkomaisilta uusvasemmistolaisilta taloustieteilijöiltä.

Kulutussyhteiskunnan kritiikki kanavoituu Suomessa vapaan kaupan kritiikiksi

1960-luvulta lähtien kulutussyhteiskunnan kritiikki oli voimistunut San Franciscosta alkaneen hippiaatteen myötä²⁶ ja levitessään muualle Yhdysvaltoihin ja Keski-Eurooppaan mukaan osallistui niin uusvasemmistolaisia ajattelijoina kuin ranskalaisia strukturalistejakin. Kulutussyhteiskunnan kriitikoiden kärkinimiin kuuluivat muun muassa John Kenneth Galbraith, Vance Packard, Jean-Paul Sartre, Herbert Marcuse, Henri Lefebvre. (mm. Heinonen 2003b, 464; Tarvainen 1993, 40 – 49, 65 – 71; Tuominen 1991, 278.)

Suomessa kulutussyhteiskunnan kritiikki ei saanut vielä tässä vaiheessa kovinkaan paljon vaikutteita hipeistä tai vieraantumista käsitelleistä keskusteluista, vaan kulutuskriittisyys kanavoitui etupäässä poliittiseksi vasemmistolaisuudeksi. (mm. Autio 2001, Tuominen 1991, 356 – 362). Minna Aution (2001) mukaan ”kritiikittömyys kuluttamista kohtaan oli ymmärrettävää, sillä jälleenrakennuksen yhteiskunnassa, jossa oli koettu pulaa ja säännöstelyä, ei yksinkertaisesti ollut varaa arvostella ”korkeaa” kulutustasoa. Hippiliikkeen vaihtoehtoinen elämäntapa ei löytänyt maaperää pohjolan perukoilta.”

Suomessa kulutussyhteiskunnan kritiikki oli siis tähän aikaan enemmänkin kapitalistisen talousjärjestelmän kritiikkiä kuin kulutuskeskeisen elämäntavan kritiikkiä. Etenkin ulkomaisten ja varsinkin amerikkalaisten yhtiöiden toiminnasta käytiin Suomessa melko vilkasta keskustelua 1970-luvun alkupuolella. Näkemyksiä amerikkalaisyhtiöiden puolesta argumentoitiin muun muassa sillä, että katsottiin ulkomaisten sijoitusten turvaavan Suomen pysymisen ”osana kehittyvää läntistä maailmaa”. Uskottiin monikansallisten yritysten voivan auttaa pientä Suomea ja sen yrityksiä pääsemään kansainvälisille markkinoille, koska ulkomaisten yritysten nähtiin levittävän johtamistaitoa ja teknologiaa ja edistävän kilpailua. Vastustajat taas pelkäsivät monikansallisten yritysten poliittisen voiman vaikuttavan myös oman valtion talouspolitiikkaan, koska he uskoivat, että emoyhtiöiden edut ovat aina etusijalla.

²⁶ Hipit harjoittivat passiivista vastarintaa elämäntavoillaan, esimerkiksi kasvissyönnillä, koska eivät uskoneet maailman muuttuvan järjestäytyneen toiminnan avulla. Osa hipeistä halusi lähinnä vain elää häiriintymättä omaa elämäänsä hylkäämällä kulutussyhteiskunnan. Kulutus merkitsi heille omista tarpeista vieraantumista sekä tunteiden ja inhimillisten suhteiden kaupallistumista. (mm. Heinonen 2003b, 464; Tarvainen 1993, 65 – 71.)

Lisäksi katsottiin tällaisten yhtiöiden kautta olevan mahdollisuuksia veronkiertoon. (Alaketola-Tuominen 1989, 30 – 32; Ervamaa 2003, 35 – 36.)

Suomessa keskustelu kulminoitui varsinkin kiistelyyn EEC:hen liittymisestä.²⁷ EEC-vapaakauppasopimuksen vastustajat julkaisivatkin 19.9.1973 Helsingin Sanomissa kokosivun ilmoituksen, jossa he omilla nimillään vastustivat liittymistä ja vetosivat presidenttiin, hallitukseen ja eduskuntaan. Vastustajien joukossa oli useita kulttuurihenkilöitä ja yhteiskunnallisiin liikkeisiin kuuluvia henkilöitä²⁸ sekä nykyisistä poliitikoista muun muassa Tarja Halonen ja Erkki Tuomioja. Vastustus ei kuitenkaan tuottanut tulosta, sillä sopimus solmittiin jo samana vuonna ja se astui voimaan seuraavana vuonna.²⁹ (Alaketola-Tuominen 1989, 30 – 32; Ervamaa 2003, 35 – 36.)

Ajan hengen mukaisesti kulutusyhteiskunnan kritiikkiin liittyi voimakkaasti Amerikan- ja imperialismin vastaisuutta. Koska tuolloin ei ollut olemassa mitään ”boikottilistoja”, osa kuluttajista alkoi välttää tuolloin selkeästi amerikkalaisia ja amerikkalaisen kulttuurin tuotteita, kuten esimerkiksi purkkaa, limonadia ja barbienukkeja. Vaihtoehdot löytyivät esimerkiksi sosialististen maiden tuotteista ja Elannosta, kuten Laura Honkasalo (2001) on osuvasti kuvannut romaanissaan ”Sinun lapsesi eivät ole sinun”.

”Eikö meillä ole Vichyä?” Juri sanoi vihaisena puoliksi kaapin sisällä.

”Elannossa oli neuvostoliittolaista kivennäisvettä”, äiti sanoi riemuissaan. (...)

”Tää neukkuvesi on jotain suolasoppaa!” Juri huusi.

”Miksei me ikinä saada limsaa?”, minä huusin. (...)

”Limsaa limsaa!”, me huusimme ja poljimme jalalla pöytää.

”Nyt kakarat heti alas sieltä”, äiti sanoi ja koetti perunoita haarukalla. ”Pöytä hajoaa.”

Pena ilmestyi keittiöön. ”Täällähän on väkivallaton mielenosoitus meneillään. Mitäs kansan syvät rivit haluavat?”

”Limsaa!” Iida sanoi ja hyppäsi isänsä syliin. Pena kiepautti hänet ylösalaisin niin että Iida nauroi.

”Kyllä kai Anna antaa ostaa yhdet pullot per nuppi?” Pena kysyi ja katsoi äitiä ruskeilla silmillään.

²⁷ Edellisenä vuosikymmenenä Suomessa oli kiistelty myös taloudelliseen yhteistyöelimeen, OECD:hen liittymisestä. Suomi liittyi kuitenkin tähän järjestöön vuonna 1969. (mm. Alaketola-Tuominen 1989, 30 – 32.)

²⁸ Esimerkiksi Tricont suhtautui erittäin kielteisesti taloudelliseen yhdentymiseen, koska katsoi sen voimistavan kapitalistiseen tuotantojärjestelmään kuuluvia tendenssejä ja edistävän suurpääoman etuja sekä toimivan sosialistisia maita ja vapautusliikkeitä vastaan (Ervamaa 2003, 35 – 36).

²⁹ 1970-luvun loppupuolella EEC:n vastustajat, mm. Erkki Tuomioja, alkoivat Suomessakin herätellä keskustelua niin sanotusta Uudesta kansainvälisestä talousjärjestyksestä, jonka puitteissa ongelmia pyrittiin korjaamaan YK:n sisällä. UKTJ:n puitteissa pyrittiin ratkomaan kansainvälisen kaupan ongelmia niin, että kehitysmaiden ongelmat otettaisiin erityisesti huomioon. Erityisesti monikansallisten yritysten toimintojen säätely ja valvonta oli asialistalla. (ks. Pietilä 1979.) UKTJ:n perusasiakirjat hyväksyttiin YK:ssa jo vuonna 1974, mutta asia jostain syystä hautautui. (ks. Halinen 2002, 23 – 24).

Äitiä nauratti. ”Kohta sinä olet Pena ostamassa niille purkkaa.”

”Purkka on amerikkalaisen imperialismin tuote”, Pena sanoi, laski Iidan jaloilleen ja nosti farkkujaan ylemmäksi. Hän kaivoi taskustaan lompakon ja antoi rahaa. (Honkasalo 2001, 42 – 43.)

E-liikekin osallistuu kamppailuihin

1970-luvulle tultaessa tietoisuus maailman tapahtumista ja uudenlaisista ajatuksista kantautuu myös E-liikkeeseen. Esimerkiksi Sakari Kiuru (1969) alkoi nuorison innoittamana peräänkuuluttaa E-liikettä pohtimaan uudella tavalla koko liikkeen päämääränasetteluita.

Elämänmuotomme arvostelua on nykyisin varsinkin tiedemiestemme ja nuorison piirissä. Olemme saaneet selviä merkkejä siitä, ettei nykynuoriso pidä edeltävän sukupolven ideaaleja kovinkaan suuressa arvossa. Osittain laajemman tietomääränsä ja avaramman näkemyksensä vuoksi se herkästi havaitsee, miten epäoikeudenmukaisesti hyvinvointi on maassa ja maapallolla jakautunut (...)

Kun osuuskauppaliike meillä ja muualla on viime aikoina korostanut asemaansa kuluttajajärjestönä, tämän roolin erittely vaatii vaivannäköä. Mitä kuluttajajärjestönä toimiminen nyt ja tulevaisuudessa tarkoittaa esimerkiksi tavarapolitiikassa? Haluammeko olla halvan tavarän vai hyvän laadun liike? Myymmekö rotusortoa soveltavan maan tuotteita? Millaisia ovat pakkauksemme ja mitä tietoja annamme kuluttajille ja millä tavoin? Millaista on mainontamme? Miten tietoisiksi ja vaativiksi haluamme kuluttajia kasvattaa? Osapäämäärienkin asettelu selventäisi sitä, millaiselta haluamme liikkeemme näyttävän, mitä olemme ja mitä aiomme tehdä. Ne heijastavat myös niitä arvoja, joihin liikkeemme pohjaa. (Kiuru 1969, 45 – 46, 68 – 69.)

Kun vielä 1960-luvun alussa huoli mainonnan vaaroista oli Kulutusosuuskuntien Keskusliitossa liittynyt pitkälti siihen ajatukseen, että mainonta heikentää suomalaisten kuluttajien taloudellista asemaa (mm. Kiuru 1963), niin 1970-luvulle tultaessa etenkin alettiin nähdä uuden massakulutusyhteiskunnan vaarat myös laajemmassa kontekstissa: KK:n valistuskirjallisuus alkoi käsitellä yhtä perusteellisemmin sellaisia uusia teemoja kuten kulutuksen ympäristöhaitat, luonnonvarojen rajallisuus, terveydelle vaaralliset tuotteet, laadun tahallinen heikentäminen, kehitysmaiden ongelmat ja vieraantuminen. (ks. Ilmonen & Suomela 1973; Ilmonen & Ollikainen 1979; Kiuru 1969).

Lisäksi viimeistään 1970-luvulle tultaessa KK:n ”uusi sukupolvi” alkoi kyseenalaistaa sekä taloustieteiden homo economicus -kuluttajakuvaa että kuluttajan suvereniteettiä. Enää ei pidetty itsestään selvänä sitä, kuluttaja on rationaalinen eikä sitä, että vain kuluttajavalistuksella ja tietoja tarjoamalla pystyttäisiin ajamaan kuluttajien etuja.

³⁰ Ei myöskään enää uskottu, että yksittäiset kuluttajat voisivat kysynnällään ratkaista tuotannon suunnan. Tätä kautta vapaan markkinatalouden autuus ja koko kapitalistinen talousjärjestelmä asetettiin kyseenalaiseksi. (mm. Ilmonen & Ollikainen 1979; Ilmonen & Suomela 1973; ks. myös Kiuru 1969, 45.)

Tekninen kehitys ja vapaan markkinatalouden periaatteiden mukainen yritysten välinen kilpailu johtaa nopeasti tuotannon ja jakelun pääomavaltautumiseen ja suurtuotantoon. Aikamme yhteiskunta on kehittymässä järjestelmäksi, jossa massatuotannossa tyydytetään massatarpeita. Näiden tarpeiden määrittely ja päätökset siitä, miten ne tyydytetään on keskittymässä tuottajille. Suurtuotantoon siirryttäessä näyttää perinteinen liberaalin kilpailun periaate nopeasti väistyvän. Tuotanto ja jakelu muuttuvat monopolistisiksi. Monopoliaseman turvin sanellaan markkinointiehdot, hyödykkeiden laatu ja hinta. Samalla suurtuotanto ei tyydy jo saamiinsa markkinoihin, vaan vaatii jatkuvasti uusia aluevaltauksia, uusia markkinoita. Kapitalismi ei nykyisin – kuten ei aikaisemminkaan – näy aina kykenevän säilyttämään entisiä ja saavuttamaan uusia markkinoita muuten kuin aggressiivisin keinoin, ääritapauksissa ase-in. Kapitalismi elää imperialistista vaihettaan. (Ilmonen & Suomela 1973, 14 – 16.)

Samaan aikaan ”virallisen kuluttajapolitiikan” kritiikki voimistui KK:ssa. Osa KK:laisista alkoi pitää valtion harjoittamaa kuluttajapolitiikkaa liian reformistisena ja epäpoliittisena tapana ratkaista kulutusyhteiskunnan uusia globaaleja ongelmia. Lisäksi arvosteltiin virallisen kuluttajapolitiikan harjoittajista erityisesti porvaripuolueita, SOK:ta ja elinkeinoelämää siitä, että ne eivät halua nähdä kuluttajien ja tuottajien välillä mitään eturistiriitaa. Vasemmistopuolueet ja KK puolestaan pitivät nimenomaan tätä ristiriitaa oleellisena. (ks. Ilmonen & Suomela 1973; Ilmonen & Ollikainen 1979; ks. myös Helenius 1981.)

...ns. virallisen kuluttajapolitiikan suhde yhteiskuntaan paljastuu vaatimuksesta, jonka mukaan kuluttajapolitiikan tulee olla arvoihin sitoutumatonta ja puolueetonta. Tämä vaatimus on mieletön. Poliitiikkahan on juuri arvottamista, usein hyvinkin katkeraa kamppailua kilpailevien arvojen ja ryhmätujen toteuttamisesta. Puolueettomuuden vaatimuksesta seuraa tavallisesti, että keskitytään pelkästään toisarvoisiin kysymyksiin, joiden ratkaiseminen ei näennäisesti loukkaa minkään yhteiskuntaryhmän etua. Näin päädytään näpertelemään sellaisia asioita jotka eivät millään tavoin häiritse nykyisen järjestelmämme toimintoja. Tällöinkin on kuitenkin selvää, että kuluttajapolitiikka menettää sitoutumattoman luonteensa. Se sitoutuu nöyrästi toimimaan kapitalistisen tuotantotavan asettamien ehtojen puitteissa. (Ilmonen & Suomela 1973, 33.)

³⁰ Erityisesti Kaj Ilmosen ja Kalevi Suomelan (1973) toimittamassa pamflettikirjassa ”Kuluttakoon ken voi!” kritisoidaan taloustieteen kuluttajakuvaa hyvin voimakkaasti. Kirja käsittelee muutenkin hyvin radikaalisti ja kriittisesti kulutusta ja kulutusyhteiskuntaa.

Ratkaisuna ongelmiin nähtiin KK:ssa se, että vasemmistopuolueet, osuuskauppaliike ja ammattiyhdistysliike tiivistävät rivejään kuluttajapoliittisessa yhteistyössään ja alkavat toimimaan kuluttajien etujärjestönä. (mm. Ilmonen & Suomela 1973, 38 – 39; Ilmonen & Ollikainen 1979, 143 – 148.) Kuitenkin, kuten jo edellisessä luvussa mainitsin, E-liikkeessä liiketaloudellinen puoli oli voimistunut 1960-luvulta lähtien ja tämä johti vähitellen aatteellisen puolen, KK:n, hiipumiseen. Toiminta alkoi supistua ja henkilökunta vähentyä huomattavasti. Tämä vaikutti myös valistustyön sekä keskustelun sisältöön siten, että se muuttui vähitellen olemattomaksi. Jorma Bergholm harmitteli asiaa näin:

KK:n surkastuminen on esimerkki siitä, mitä tapahtuu rahan ja aatteen välisessä ristiriidassa. Kun joudutaan kamppailemaan taloudellisesta olemassaolosta, ei paljon ajatuksia aatteelle liikene. (Bergholm 1985, 77.)

Ympäristöliike radikalisoituu muiden liikkeiden vanavedessä

1960-luvun kuluessa olivat alkaneet myös ympäristöongelmat politisoitua ensin Yhdysvalloissa ja pian sen jälkeen myös Länsi-Euroopassa. Tällöin ympäristöongelmat alettiin sijoittaa laajempaan tulkintayhteyteen, mikä teki mahdolliseksi niiden kytkemisen poliittiseen ja yhteiskunnalliseen kehitykseen.

Aluksi Suomessa uudenlaiset ajattelukulut herättelivät nuorta sukupolvea opiskelijamaailmassa. Heidän huomionsa alkoi kiinnittyä varsinkin ehtyviin luonnonvaroihin ja luonnon saastumiseen teollistumisen ja etenkin tehometsätalouden seurauksesta. Lisäksi liikenteen saasteet ja kaupunkisuunnittelu kiinnostivat nuorisoa.³¹ 1960-luvun loppupuolella myös Suomessa luonnonsuojelurintama radikalisoitui. (Järvikoski 1991, 168 – 169; Järvikoski 1994, 33 – 34; Konttinen 1999, 186; Konttinen & Peltokoski 2004, 174 – 175; ks. Pulliainen & Seiskari 1972.)

Merkityksellinen ryhmä nuorten aktivoimisessa oli Ympäristökomitea 2000, joka kokosi yhteen nuoria pääasiassa opiskelijapiireistä. Komitea jakoi informaatiota muille yhden asian liikkeille ja vaati materiaalisen hyvinvointiajattelun romuttamista. Se vastusti muun muassa kulutusideologiaa, elintasihysteriaa ja luonnon riistoa. Suomessa

³¹ Saastekysymykset alkoivat kiinnostaa 1960-luvun lopulla useita ryhmittymiä Sadankomiteasta Triconttiin ja Arkkitehtikillasta Yhteiskuntasuunnittelun seuran. Erityisesti liikenteen saasteisiin ja ”auton pakkovaltaan” kiinnitti huomiota vuonna 1968 perustettu Enemmistö ry. (Järvikoski 1994, 40; ks. myös Maunula 1970.)

aktivoituminen luonnonsuojelukysymyksissä kanavoitui suurelta osin vakiintuneeseen organisaatioon, Suomen Luonnonsuojeluyhdistykseen. (mm. Järvikoski 1994, 39.)

Suomen luonnonsuojelurintamalla tapahtuikin sukupolvenvaihdos, kun nuoret radikaalit valtasivat vuonna 1967 Suomen Luonnonsuojeluyhdistyksen³². Tämä porukka ei enää luottanut perinteisen luonnonsuojelun mahdollisuuksiin, vaan alkoi etsiä uudenlaisia keinoja tehometsäteollisuuden ympäristövaikutuksien ja teollisuuden vesipäästöjen ratkaisemiseksi. Alettiin esimerkiksi vaatia sellaista tutkimustoimintaa, joka kohdistuisi nimenomaan ihmistoiminnan haittavaikutusten selvittelyyn. Lisäksi tavoitteena oli valtiollisen ympäristöpolitiikan kehittäminen. Painottamalla ympäristöongelmien poliittisia ja taloudellisia kytkentöjä ja esittämällä kulutus- ja tuotantoyhteiskunnan kritiikkiä liikehdintä muuttui oleellisesti verrattuna aikaisempiin painotuksiin.³³ (Järvikoski 1994, 34 – 39, 42 – 44; Järvikoski 1991, 167 – 170; Konttinen 1999, 21 – 24, 180 – 182; Konttinen & Peltokoski 2004, 174 – 175.)

Rajalliset lähteet eivät voi pitää yllä rajatonta kasvua; kasvuhakuista teollistunutta elämäntapaa ei voi jatkaa loputtomiin. Odotammeko, että se päättyy nälänhätien, kulkutautien, yhteiskunnallisten kriisien ja sotien seurauksena? Ellemme halua sitä, meidän on kiireesti havahduttava huomaamaan, että täydellinen muutos on välttämätön. Mitä on tehtävä? Tämä johtavan englantilaisten tiedemiesten manifesti on ensimmäinen luonnos kokonaissuunnitelmaksi, joka ottaa huomioon luonnonvarat, ravinto- ja väestökysymykset, saastumisen ja yhteiskuntajärjestelmät. (...)

Taloudellinen kasvu on pysäytettävä. Tämä tapahtuu mm. verotuksella, joka kohdistuu ankarana raaka-aineita tuhlaavaan teollisuuteen. Kertakäyttötuotteiden sijaan kestotuotteita! Raaka-aineet kierto! Ekosysteemejä pahasti järkyttävä saastuminen on lopetettava. Pois keinolannoitteet ja torjuntamyrkyt! Väestön määrä on rajoitettava ravinnontuotannon kapasiteettia vastaavaksi. Hallinnollisesti hajakeskitys tarjoaa parhaat mahdollisuudet näiden suunnitelmien toteuttamiselle. Tavoitteena on tasapainoinen, vakaa yhteiskunta – ja tasapainoinen ihminen, joka ei koko ajan pyri yhä suurempaan aineelliseen hyvään. (Keinänen 1972, takakansi.)

³² Suomen Luonnonsuojeluyhdistys oli perustettu jo vuonna 1938 ja sitä johti lähinnä Helsingin luonnontieteellinen tiede-eliitti. Nimi muuttui vuonna 1969 Suomen Luonnonsuojeluliitoksi. Yhdistyksen tarkoituksena oli alun perin harjoittaa luonnon suojelua hankkimalla tietoa eri seutujen suojeltavista alueista ja luonnonmuistomerkeistä sekä harvinaisista eläimistä ja kasveista, toimia niiden rauhoittamiseksi ja edistää niiden tutkimista. Luonnonsuojelua perusteltiin vielä 50-luvullakin kansallisen kulttuuriperustan säilyttämisellä, kauneusarvoilla ja tieteellisen tutkimuksen tarpeilla. Luonnonsuojelun ei katsottu olevan oleellisessa ristiriidassa talouden kehityksen kanssa, päinvastoin talouskasvu mahdollistaisi jopa suojelun. Suomen Luonnonsuojeluyhdistyksen nimi muuttui myöhemmin Suomen Luonnonsuojeluliitoksi (Konttinen 1999, 180–182; Järvikoski 1994, 28 – 32; Järvikoski 1991, 166; Järvikoski 1994, 28 – 32.)

³³ Ajatus erillisen Ympäristöministeriön perustamisesta esitettiin ensimmäisen kerran julkisesti vuonna 1969. 1970-luvulla sitä ei kuitenkaan saatu perustettua elinkeinoelämän eturyhmien vastustuksen ja laman vuoksi. Ympäristöministeriö aloitti toimintansa vasta vuonna 1983. Vesihallitus perustettiin kuitenkin jo vuonna 1970. (Järvikoski 1991, 170 – 171; Konttinen 1999, 21 – 24; Konttinen & Peltokoski 2004, 12 – 13, 174 – 175.)

1970-luvulta lähtien lähes kaikki niin sanotut yhdenasianliikkeet käsittelivät myös ympäristökysymyksiä. 1970-luvulle tultaessa yhteiskunnallisten liikkeiden puoluepolitisoituminen alkoikin näkyä yhä enemmän myös ympäristöliikehdinnässä, kun ruohonjuuritason toiminta alkoi yhä enemmän kanavoitua vasemmistolaisiin järjestöihin ja yhdistyksiin.³⁴ (Järvikoski 1991, 169 – 170; Konttinen 1998, 192–193; 200; 1999, 21 – 24; Konttinen & Peltokoski 2004, 175, 178.)

5.3.3 1980-luvulle tultaessa liikehdintä alkaa ”vihertää”

1970-luvun mittaan jatkuvan talouskasvun ja kehitysoptimismien kritiikki sai arvovaltaista tukea ympäri länsimaita³⁵. Isku kehityskolle oli varsinkin vuosien 1973 – 74 öljykriisi, joka syöksi länsimaiden taloudet lamaan. Öljykriisin myötä aukeni kuitenkin myös keskustelu ydinenergian käytön lisäämisestä. Ydinvoimaloiden lisäämiskeskusteluita varjosti kuitenkin epäily niiden turvallisuudesta. Epäilyistä kasvoi 1970-luvun alkupuolelta lähtien kansainvälinen ydinvoimanvastainen liikehdintä, joka sai vahvistusta vuosikymmenen loppupuolella ydinaseiden vastustuksesta: suurvaltojen kiristyneet suhteet ja kiihtynyt asevarustelu pelottivat aidosti useita ihmisiä ja he näkivät ydinvoiman kehittämissä mahdollisuuden myös ydinaseiden kehittämiseen. Kiista kärjistyi 1980-luvulla kamppailuksi risteilyohjusten sijoittamisesta Euroopan maaperälle. (mm. Konttinen 1998, 196; Litmanen 2001, 66.) Laura Honkasalo on romaanissaan kuvannut ydinsodan pelkoa seuraavanlaisesti:

”Minua pelottaa ydinsota.”

Äiti silitti tukkaa. ”On niin paljon ihmisiä, jotka eivät halua ydinsotaa,” hän sanoi.

”Näithän sinä viime kesänä Lappeenrannassa.”

”Niin mutta jos Reagan haluaa, se vain painaa nappia ja koko maailma tuhoutuu. Jo se tulee vaikka hulluksi.”

”Ei saa murehtia niin paljon. Pitää pistää tarmo rauhanaatteen puolesta työskentelemiseen eikä murehtimiseen”, äiti sanoi. ”Nyt nukutaan. Huomenna on aikainen herätys.”

Käperryin pieneksi äitiä vasten. Ajattelin Tiedonantajassa ollutta pürrosta. Keskellä Ranskaa sojotti pikimusta risteilyohjus, jonka kärjestä kulki nuoliviiva kohti Neuvostoliittoa. Alla oli artikkeli siitä, miten Yhdysvalloissa oli suunniteltu elämää

³⁴ Poikkeuksen tästä teki kehitysmaayhdistys Tricont, joka suhtautui epäilevästi puoluepolitiikkaan sekä valtiolliseen tutkimustoimintaan (Ervamaa 2003, 42 – 43; Tuominen 1991, 278).

³⁵ Esimerkiksi Tukholman ympäristökonferenssi vuonna 1970 ja Rooman klubin julkaisema Kasvun rajat -raportti samana vuonna tukivat näkemystä, jonka mukaan modernisaatioon itseensä näyttä sisältävän tuhoavuutta (Järvikoski 1991, 171 – 172; Konttinen 1998, 196).

väestönsuojissa. Jos ydinsota tulisi, vanukset aiottiin lähettää maan päälle koekaniineiksi, jotta nähtäisiin, koska maan alta voitaisiin palata ja jatkaa elämää autiossa maailmassa. Vanhuksethan eivät kuitenkaan eläisi pitkään, heidät voitaisiin uhrata ihmiskunnan hyväksi.” (Honkasalo 2001, 236.)

Nuoriso epäpolitisoituu ja alkaa kiinnostua pehmeistä arvoista

Suomessa tapahtui 1970-luvun puolivälin jälkeen oleellisia muutoksia liikehdinnässä, kun osa nuorista alkoi vierastaa vasemmistolaisuutta ja politiikkaa ylipäänsä. Syitä tähän voi löytää muun muassa sekä utopioiden ylioptimistisesta laadusta sekä siitä, että kurinalaiseksi ja byrokraattiseksi muodostunut järjestötoiminta alkoi väsyttää ihmisiä. Viimeistään SKDL:n poisjääminen vuoden 1978 hallituksesta heikensi vasemmistoradikalismien vaikutusta.³⁶ (mm. Hyvärinen 1994; Järvikoski 1994, 45; Konttinen 1998, 196; Sauri 1996, 25 – 26.)

Jo 1970-luvun alusta lähtien alkoi ilmaantua uudenlaisia alakulttuureja, aluksi valtavirtaradikalismien sivussa. Nämä uudenlaiset alakulttuurit saivat paljon vaikutteita muun muassa psykedeliasta, punk-musiikista, itämaisista uskonnoista sekä ekofilosofiasta. Vuosikymmenen puolivälistä lähtien niin sanotut pehmeät arvot³⁷ alkoivat kiinnostaa yhä enemmän uutta sukupolvea. Pehmeät arvot syntyivät vastalauseena länsimaisen kulttuurin välineelliselle tietelle ja teknologialle, keskitetylle yhteiskuntasuunnittelulle, vakiintuneille puolueille ja byrokralle, ja ennen kaikkea jatkuvan talouskasvun, tehokkuuden ja edistysuskon ideologialle. Tosin tällaisia ajatuksia oli syntynyt jo 1960-luvun puolella ympäristöliikehdinnän piirissä, mutta opiskelijaliikehdinnän vasemmistolaisuuskehitys oli haudannut ajatuksia. Nyt luonnonmukainen elämä ja yksilön arki ja autonomia, vallankäytön hajauttaminen ja ihmisten välittömien vaikutusmahdollisuuksien lisääminen, kohtuullinen kulutus ja aineettomien arvojen korostaminen nousivat puolustuksen keskiöön. Aikaisemmasta liikehdinnästä se erosi juuri siinä, että se ei keskittynyt valtaa pitävien vastustamiseen, vaan aluksi pikemminkin etsi omaa tilaa suhteessa valtakulttuuriin. Nyt etsittiin inhimillistä, eettistä, ekologista ja sosiaalisesti oikeudenmukaista tapaa elää ilman dogmeja. Vaikka tämä uudenlainen liikehdintä oli hyvin monimuotoista ja kosketteli

³⁶ Esimerkiksi Pekka Sauri (1996, 24) koki 1970-luvun puoluepolitisoitumisen hyvin ahdistavana ja vieraana. Hänestä ”porarit kannattivat perittyjä arvoja ja torjuivat kaiken uuden: kommunistit ehkä halusivat pistää asiat uusiksi, mutta niiden auktoriteetti-uskoisuus kavahdutti.” Myös osa uusista aktiiveista näki Luonnonsuojeluliiton liian byrokraattisena. (Järvikoski 1994, 45; Konttinen 1998, 196.)

³⁷ Myös yhteiskuntatieteilijät alkoivat kiinnostua pehmeistä arvoista, yksilön subjektiviteetistä sekä pehmeistä menetelmistä kovien tilastollisten menetelmien sijaan (Konttinen 1998, 198 – 199).

hyvin monenlaisia asioita aina talojen ja harrastustilojen valtaamisesta vähemmistöjen oikeuksiin, suurin osa liikehdinnästä käsitteli ainakin jollain tasolla myös ympäristökysymyksiä. (Heima-Tirkkonen & Jäntti 1996, 30 – 31; Järvikoski 1994, 45 – 46; Konttinen 1998, 196; Konttinen & Peltokoski 2004, 16, 77 – 78; Olavinen 1996, 14 – 15.)

Ympäristökysymykset nousevat liikehdinnän keskiöön

Ympäristöaktiiviteetti oli Suomessa huipussaan 1970-luvun lopussa ja 1980-luvun alussa. Vaikka teemat olivat osittain samoja kuin aikaisemminkin, niin toiminta ei enää ollut keskusjohtoista vaan tapahtui ruohonjuuritasolla. Erilaisia paljon julkisuutta saaneita paikalliskamppailuja käynnistyi eri puolella maata. Erityisesti jokien ja järvien intensiivinen käyttö energiatuotannossa sekä teollisuuskeskusten saastuttamat vedet herättelivät ihmisiä toimimaan. Teollisuus ja tehomaa-atalous nousivat uudella tavalla syyllisten joukkoon. Tärkein yksittäinen ympäristökamppailu tapahtui Kojijärvellä keväällä 1979. Kojijärven aktivistit vastustivat lintujärven kuivattamista väkivallattoman kansalaistottelemattomuuden keinoin: he patosivat järven, jotta vedenkorkeus pysyisi sopivalla tasolla sekä estivät kaivinkoneen liikkumisen sitomalla itsensä siihen kettingillä. Tapahtuma sai runsaasti palstatilaa julkisuudessa ja innoitti ihmisiä seuraavana vuosikymmenenä käyttämään samanlaisia keinoja muun muassa metsiensuojelukiistoissa. Kojijärvestä voidaan sanoa alkaneen myös vihreiden puolueeksi kehittymisen. (Järvikoski 1994, 46 – 47; Konttinen 1999, 25 – 29; Konttinen & Peltokoski 2004, 163; Myllyntaus 1994, 24.)

Ydinvoiman vastustuksesta ydinkärkien vastustukseen

Suurvallat ajavat vain niin sanottuja ”omia etujaan.” Haukat ohjaavat varustelukilpailua ja määräävät jokapäiväisen aivopesun suunnan. Liennytyt merkitsee kiristyvää asevarustelua rauhankyyhkyn siipien alla. Taloudellisen kasvun nimissä kaikki on sallittua. Kansainvälisen kilpailukyvyyn säilyttämiseksi ihmiselämät uhrataan järkipäristämisen, kylmän harkinnan ja byrokratian alttarille. Ydinvoimat nousevat kuin kuukuset sateen jälkeen. Neutronit kypsytävät niiden seiniä, kunnes aika on kypsä ja radioaktiiviset hillittömän kasvun – syövän – itiöt pöllähtävät esiin ja tarttuvat meihin vastustamattomasti samalla tavoin kuin autojen pakokaasujen ja kivihiili- ja öljyvoimaloiden palamiskaasujen tervahiukkasetkin, mutta paljon tehokkaammin. Pakopaikkaa ei ole: pian ruumiimme kuihtuu suuren verisen möykyn kasvaessa rinnassamme kenenkään auttamatta, sillä lääkäreillämme ei enää ole taitoa auttaa, kun sähkö ei riitä röntgenkoneisiin eivätkä kemikaalit analyyseihin ja kun sairaalat lämpiävät vain niihin ahdettujen ihmisten omalla lämmöllä. (Tenhunen 1980, 126.)

Suomessa ydinvoimanvastainen liikehdintä alkoi varsinaisesti vuonna 1974, kun Inkoossa alettiin vastustaa Imatran Voiman kaavailemaa ydinvoimalan rakentamista. Vastustajia löytyi paikallisväestöstä, mutta tukea tuli paljon myös ympäristöaktiiveilta sekä tiedemiehiltä. Aktivistien toiminta johti lopulta hankkeen kaatumiseen. (Tammilehto 1996, 98.) Ydinvoiman vastainen liikehdintä jatkui kun vuonna 1977 perustettiin Energiapoliittinen yhdistys EVY, jonka tehtäväksi tuli Loviisan ydinvoimalan vastustus. Vaikka voimala käynnistyi jo samana vuonna, jatkoi EVY ydinvoimanvastustusta tiedotustoiminnan, mielenosoitusten ja poliittisen vaikuttamisen keinoin. Lisäksi se julkaisi materiaalia, jossa käsiteltiin vaihtoehtoisen energiantuotannon ja energiansäästön malleja ongelmien ratkaisemiseksi. (Litmanen 2001; Tammilehto 1996, 101 – 102.) Uhka Naton keskimatkanohjuksien sijoittamisesta Eurooppaan käynnisti 1970-luvun lopulla laajoja suurmielenosoituksia. Suomessakin ydinvoiman vastustus voimistui ydinaseiden vastaisen taistelun vaikutuksesta. Kiinnostus ydinaseita, asevarustelua ja samalla myös ydinvoimaa kohtaan laantui 1980-luvun puolivälin paikkeilla kunnes vuoden 1986 Tshernobylin ydinvoimalaonnettomuus nostatti jälleen ydinvoiman vastaista liikehdintää. (Litmanen 2001; Lodenius 1996, 125 – 126.)

5.4 Liikehdinnän valistustoiminta ja toiminta vaihtoehtojen luomisessa

Opiskelija- ja vaihtoehtoliikkeiden toiminnalla on ollut tienraivaajan rooli siinä kehityksessä, joka on johtanut ympäristö- ja kehitysmaongelmien tiedostamiseen Suomessa. 1960-luvun alun liikehdintä avasi uudenlaisen sananvapauden kulttuurin rikkomalla ja ravistelemalla aikalaisten arvomaailmaa. Tätä kautta se aukaisi tietä myös tuleville liikkeille (mm. Tarvainen 1993, 13). Liikkeet saattoivat valistustyöllään kansalaisten tietoisuuteen asioita, joista aikaisemmin ei ollut ollut juurikaan tietoa. 1970-luvulla syntyneet vaihtoehtoliikkeet tarjosivat uudenlaisia eettisiä ja ympäristöystävällisiä vaihtoehtoja kuluttajille. Tänä päivänä monet kauppaketjut ja yritykset pyrkivät seuraamaan tätä esimerkkiä.

Nämä liikkeet myös vaativat, että valtio alkaisi aidommin ottaa huomioon kehitysmaiden ongelmia sekä ympäristökysymyksiä.³⁸ Lisäksi ne peräänkuuluttivat uudenlaisen ja monipuolisemman tutkimustoiminnan aloittamista. Molemmat vaatimukset ovat ainakin jossain mielessä toteutuneet. Useat opiskelijaliikkeen aktivistit menivät 1970- ja 1980-luvulla mukaan politiikkaan, ja tätä kautta he ovat pystyneet ajamaan näkemyksiään ja arvomaailmaansa myös valtion politiikassa.³⁹ Myös osa vaihto- ja ympäristöliikkeiden aktiiveista perusti vuonna 1988 Vihreän puolueen ja liittyi näin mukaan parlamentaariseen toimintaan. (Järvikoski 1994, 46 – 47; Konttinen & Peltokoski 2004, 176; Siisiäinen 2003, 46.)

Liikkeiden pääasiallinen keino on valistustoiminta

Vaikka yleensä tutkimuskirjallisuudessa opiskelijaliikkeitä ja ympäristöliikkeitä erotetaan toisistaan muun muassa sen vuoksi, että ne ovat suhtautuneet eri tavalla modernisaatioon (mm. Konttinen 1998), niin mielestäni niillä on hyvin paljon yhteistä sekä keinojensa että päämääriensä suhteen. Molempien tarkoituksena on ollut ratkaista kehitysmaiden ja ympäristön ongelmia sekä estää sotia. Pääasiallinen toimintamuoto on ollut valistustoiminta: on uskottu, että epäoikeudenmukaisuus johtuu suurelta osin tiedon puutteesta.⁴⁰ (mm. Ervamaa 2003, 39 – 40; Halinen 2002, 41 – 51.) Valistustoiminta onkin ollut hyvin monimuotoista ja sitä on harjoitettu muun muassa omien lehtien ja julkaisujen, mielenosoitusten ja keskustelutilaisuuksien sekä julkisten esiintymisten, musiikin ja teatterin välityksellä.

Valistustoimintaa varten tarvittiin tutkimustietoa ja 1970-luvulle tultaessa tutkimustoiminta alkoikin monipuolistua. Esimerkiksi Tampereelle perustettiin vuonna

³⁸ Esimerkiksi Ympäristöministeriö perustettiin pitkälti ympäristöliikkeiden painostuksesta vuonna 1983 (Järvikoski 1994, 46 – 47; Konttinen & Peltokoski 2004, 176; Siisiäinen 2003, 46).

³⁹ Mm. Suomen ulkoministeri Erkki Tuomiojaa ja presidentti Tarja Halosta usein ”syytetään” siitä, että he edelleenkin ajavat vähemmistöjen ja kehitysmaiden asioita eivätkä vaikuta olevan kovin innostuneita esimerkiksi sotilasliitto Natoon liittymisestä.

⁴⁰ Esimerkiksi Suvi Ervamaa (2003, 39 – 42) on tutkiessaan Tricontia huomannut tämän ilmiön. Vaikka Tricontin julistukset vaikuttavat vallankumouksellisilta, silti sen tehtävänä on ollut ennen muuta hankkia ja levittää tietoa kehitysmaiden ongelmista ja niiden syistä. Se on halunnut antaa ”vastainformaatiota” ”porvarillisen” tiedonvälityksen taantumukselliselle ja kaupalliselle informaatiolle. Ervamaan tulkinnan mukaan Tricontista (2003, 41) ”kolmas maailma näyttäytyi suomalaisessa mediassa jonkinlaisena kolonialistisena teemapuistona, jossa Tarzan ja Mustanaamio seikkailivat kasvullisuuteen verrattavien ”alkuasukkaiden” keskellä. Kolmannen maailman todellisista syistä ei Suomessa tiedetty juuri mitään. Tricontin missioksi muodostui tämän tiedollisen tyhjiön täyttäminen”. Myös Saana Halinen (2002, 41 – 51) on tutkiessaan suomalaisia kehitysmaakauppaliikkeitä huomannut, että erityisesti valistustoiminta oli 1990-luvulle saakka kehitysmaakaupoille ensisijaista kaupalliseen toimintaan verrattuna. Halinen (2002, 46 – 47) epäilee, että tiedotusta haluttiin korostaa erityisesti ideologisista syistä: ”Tärkeintä ei ollut kauppa, vaan kehitysmaiden ongelmista tiedottaminen ja uuden tietoisuuden luominen suomalaisten keskuudessa. Tähän liittyy olennaisesti se, että tiedotustehtävää ei harjoitettu ainoastaan eikä edes pääasiallisesti kaupassa vaan sen ulkopuolella: näyttelyiden avulla, mielenosoituksissa, tiedotustilaisuuksissa ja yleisötapauksissa järjestämällä.”

1969 rauhan- ja konfliktintutkimuslaitos ja muutama vuosi myöhemmin perustettiin maatalous-metsätieteelliseen tiedekuntaan ympäristönsuojelun laitos. Lisäksi Helsingin yliopiston opiskelijat ja tutkijat perustivat vuonna 1970 kehitysmaaongelmia ja -politiikkaa tutkivan poikkitieteellisen Intercontiksi nimetyn työryhmän, jonka tehtäväksi tuli edistää kehitysmaaopetuksen ja -tutkimuksen lisäämistä. Tästä työryhmästä kehittyi vuonna 1975 Helsingin yliopiston kehitysmaainstituutti. (mm. Ervamaa 2003, 43.)

Myös erilaisten boikottilistojen julkaisemisesta ja levittämisestä tuli tärkeä tiedotusmuoto 1980-luvulle tultaessa.⁴¹ Henkilökohtainen boikotointi nousikin kuluttajaliikkeen toisessa vaiheessa yhdeksi kuluttajien keinoksi vastustaa muun muassa suuryrityksien valta-asemaa sekä rotusortoa. Varsinkin 1980-luvulla suomalaiset kuluttajat kieltäytyivät ostamasta Nestlén valmisteita sekä Etelä-Afrikkalaisia tuotteita eettisin perustein.⁴² (Alaketola-Tuominen 1989, 31 – 32; ks. Välimäki 1984, 191 – 192.)

Ajattelin niitä satoja litroja Nesquick-kaakaota, jotka olimme Jurin kanssa kaataneet kurkkuumme, koska purkin kyljessä oli kiva jänis. Kehitysmaiden lapset kituivat ja kuolivat samalla kun suomalaiset lapset joivat pikakaakaota ja pelasivat Monopolia. Se oli liian masentava, enkä tajunnut, miten Nuorallatanssin tytöt jaksoivat olla niin kiihtyneitä. Olisin halunnut mennä kotiin peiton alle suremaan. (Honkasalo 2001, 373.)

Henkilökohtaista boikotointia oli tosin harjoitettu jo 1960-luvulla, mutta tällöin mitään yksityiskohtaisia listoja ”epäeettisistä” yrityksistä ei vielä ollut olemassa. Boikotit kohdistuivat lähinnä jonkun valtion, esimerkiksi USA:n, tuotteisiin. Näkemykseni mukaan ennen 1960-lukua boikotointeja harjoitettiin enemmänkin kollektiivisesti kuin yksittäisten ihmisten toimesta. Väinö Tanner (1948, 252) mainitsee elämäkerrassaan, että kun 1910-luvulla pohdittiin osuuskauppaliikkeen päämääriä, keskusteltiin myös siitä, olisiko osuuskauppaliikkeen boikotoitava huonoja työehtoja tarjoavia tuotantolaitoksia.

⁴¹ Vuonna 1985 ilmestyi ensimmäistä kertaa ”Kuluta harkiten – tietoisien kuluttajan opas”, jossa kerrottiin kehitysmaiden ongelmista sekä julkaistiin listoja yrityksistä, joiden tuotteita tulisi välttää.

⁴² Kansainväliset boikottiliikkeet Nestlää ja apartheidiä vastaan syntyivät jo 1970-luvulla.

Uudenlaisen elämäntavan etsiminen ja vaihtoehtojen luominen

Tutkimuskirjallisuudessa opiskelijaliikehdintä on usein erotettu ympäristöliikehdinnästä myös sen vuoksi, että toisin kuin opiskelijaliikehdinnässä, ympäristöliikkeiden tehtävänä on ollut keksiä ongelmille myös ratkaisuja ja ympäristöystävällisiä vaihtoehtoja sekä ideoida uudenlaisia arvoja ja elämäntapoja (ks. esim. Myllyntaus 1994, 25 – 26). Tämä pitääkin paikkansa kulutusvaihtoehtojen suhteen, mutta uudenlaisia arvoja ja elämäntapoja ovat luoneet myös 1960- ja 1970-luvun opiskelijaliikkeet.

Ongelmien vastustamisen lisäksi vaihtoehtojen luominen ja erilaiset elämäntapakokeilut olivat hyvin tyypillisiä 1970-luvun puolivälistä syntyneelle liikehdinnälle. Erityisesti vegetarismi tuli 1970-luvulla suosioon uusien ryhmittymien piirissä.⁴³ Edistyksellinen liike tässä suhteessa oli vuonna 1973 Helsinkiin perustettu yhdistys Oraansuojelijat, joka perusti vuonna 1974 Helsinkiin ensimmäisen kasvisruokaravintolan. Kasviksen perustajat perustelivat kasvissyöntiä ekologisesti, eettisesti ja terveydellisesti. He näkivät, että kasvissyönti oli luonnonmukainen ja terveellinen elämäntapa, jolla säästytään elävien olentojen tappamiselta. Lisäksi kasvissyönti nähtiin keinona kolmannen maailman maiden ruokaongelmiin: ruokaa ei tuotettaisi eläinten rehuksi vaan nälkäisten ihmisten syötäväksi. Osa Oraansuojelijoista muutti maalle, missä he viljelivät luonnonmukaisesti raaka-aineita muun muassa juuri Kasviksen käyttöön. Lisäksi Oraansuojelijat perustivat vuonna 1977 Samsara-leipomon, jonka tuotteiden raaka-aineina pyrittiin käyttämään biologisesti viljeltyä kotimaista viljaa – aikana jolloin ”luomu”-nimitystä ei ollut vielä keksitty. Kasvislaiset julkaisivat myös omia lehtiään, joissa käytiin vilkasta keskustelua uudenlaisista elämäntapakokeiluista. (Heima-Tirkkonen 2002, 215 – 220; Konttinen & Peltokoski 2004, 105; Merimies & Juurikka 1996, 44 – 45; Olavinen 1996, 16 – 17; Peltokoski 2003, 91 – 92.)

Myös ydinvoimanvastainen EVY kunnostautui uusiutuvien energioiden kehittämisissä, käyttöönotoissa sekä energiansäästön puolestapuhujana (ks. Tammilehto 1996, 109 – 110). Samoin vuonna 1977 perustetun Pehmeän teknologian seuran tarkoituksena oli ”koota, kehittää ja levittää tietoa kestävästä, ympäristöä ja energiaa säästävästä,

⁴³ Kasvissyönti ei ollut mikään uusi asia. Tapa oli tullut Suomeen jo 1800-luvun loppupuolella tolstolaisten ja teosofien mukana. Jo vuonna 1913 Suomeen oli perustettu aatteellinen Suomen vegetaristinen yhdistys. 1930-luvulla kasvissyöntiä harrastettiin osana terveystiliikettä. (Peltokoski 2003, 91.)

terveellisistä, sosiaalisista ja oikeudenmukaisista tuotanto-, kulutus- ja elämäntavoista”. Pehmeän teknologian seuran aloitteesta perustettiin vuonna 1983 Ruohonjuuri Oy, jossa myytiin ensimmäisenä esimerkiksi uusiopaperivalmisteita valmistettuja tuotteita sekä muita pakkaamattomia tai kierrätyskelpoisissa pakkauksissa olevia tuotteita. Pian Pehmeän teknologian seura alkoi myös neuvotella suomalaisyrittäjien kanssa kotimaisen uusiopaperin valmistamisesta ja vuonna 1984 kaappoihin ilmestyivät ensimmäiset ”ekovessapaperit”. (Salvander & Lahdenperä 2002; ks. Välimäki 1984, 33 – 42.)

1970-luvun loppupuolella nousi myös uudenlainen epäpoliittinen kehitysmaakauppaliike, joka pyrki kehittämään vaihtoehtoista ja pienimuotoista toimintaa kehitysmaiden ongelmien ratkaisemiseksi (ks. Halinen, 2002; myös Wallgren 1996, 132 – 133). Saana Halisen (2002) mukaan kehitysmaakauppaliike sai alkunsa Suomessa vuonna 1977 perustetun Kehitysmaayhdistys Pääskyn aloitteesta. Yhdistys perusti seuraavana vuonna ensimmäisen Suomalaisen kehitysmaakaupan, Juuttiputiikin, Ouluun. Juuttiputiikin jälkeen 1980-luvun mittaan pieniä kehitysmaakauppoja perustettiin ympäri Suomen kaupunkeja. Kehitysmaakaupat hankkivat tuotteensa suoraan kehitysmaiden pientuottajilta ja maksoivat tuotteista myös reilun hinnan.⁴⁴

Näille kauppoille oli vielä ennen 1990-lukua yhteistä se, että ne suhtautuivat melko kielteisesti kaupallisuuteen eivätkä tämän vuoksi halunneet kasvattaa liiketoimintaansa. Kuitenkin keskustelua liikkeen laajentamisesta oli ollut jo 1980-luvun puolivälissä niin sanotun Elanto-dilemman yhteydessä.

Elanto-dilemma koski kehitysmaakauppa-aktivistien käymää kiivasta keskustelua siitä, yritettäisiinkö kehitysmaatuotteita saada laajempaan levitykseen vai ei. Kaavailuja levityksen laajentamisesta oli käyty Elannon kanssa. Periaatteessa haluttiin kasvattaa toimintaa, jotta kehitysmaiden tuottajat saisivat enemmän tuotteitaan myydyiksi, mutta samalla pelättiin, että menetettäisiin mahdollisuus valvoa tuotteiden hinta-, kauppa- ja valmistusehtoja, ja tunnettiin vastenmielisyyttä kaupallisuutta kohtaan. Vielä tuolloin

⁴⁴ Saana Halisen (2002) mukaan etenkin kehitysmaiden aloittama keskustelu uudesta kansainvälisestä talousjärjestelmästä vaikutti kehitysmaakauppojen syntyyn. Haluttiin näyttää esimerkkiä UKTJ:n mukaisista oikeudenmukaisista kauppasuhteista.

mielipiteet toiminnan laajentamisesta jakautuivat melko tasan. (emt. 72 – 79.)⁴⁵ Tultaessa 1990-luvulle kielteisyys kaupallisuuteen kehitysmaayhdistysten parissa väheni ja ”markkinadiskurssi” alkoi korvata yhä enemmän kauppa- ja kulutuskriittistä ”vaihtoehtodiskurssia”. Vuonna 1992 alettiinkin kehitysmaakauppojen yhteistyöelimessä, Maailmankaupassa⁴⁶, ajaa Reilun kaupan merkkijärjestelmän tuomista Suomeen. Hankkeen valmistelu aloitettiin vuonna 1992 ja merkin lisenssijärjestö, Reilun kaupan edistämisyhdistys, perustettiin vuonna 1998. Jo samana vuonna yhdistys hyväksyttiin kansainvälisen lisensiointijärjestön FLO:n⁴⁷ jäseneksi. Ensimmäisenä kauppojen hyllyille tulivat Reilut kahvit ja teet, ja pian niitä seurasivat muun muassa banaanit, hunajat ja ananakset. (emt. 86 – 87, 112.)

Vaikka vaihtoehtoliikkeillä ei konkreettisen vaihtoehdon suhteen suoranaisesti ole yhteistä vasemmistolaisten opiskelijaliikkeiden kanssa, niin mielestäni niillä on ollut runsaasti yhteneväisyyksiä E-liikkeen kanssa. Voidaankin ajatella, että 1970-luvulta lähtien nousseet vaihtoehtoliikkeet ja uusosuustoiminta ovat omineet yhä enemmän E-liikkeen perinteistä roolia: ne ovat E-liikkeen tapaan pyrkineet taloudellisen ja eettisen toimintatavan yhdistämiseen. Esimerkiksi kehitysmaakaupat, reilu kauppa ja kirpputorit ovat etsineet pienimuotoisempaa, vähemmän byrokraattista, eettisempää ja ympäristöystävällisempää tapaa elää, toimia ja kuluttaa. (mm. Bergholm 1985, 195 – 196; Laakkonen & Laurinkari 1995, 43, 173.) Bergholmin mukaan (1985, 196) ”uusosuustoiminnan nousu voidaan nähdä myös kritiikkinä perinteiselle osuuskaupalle, ilmauksena siitä, että osuuskauppa ei ole kyennyt näkemään kuluttajan uusia tarpeita. Osuuskauppa on yhä enemmän jäänyt vain yhdeksi kaupan ryhmittymäksi muiden ryhmittymien joukkoon.” Vaikka E-liikkeelle osa KK:ssa toimijoista näki muutoksen merkit ja liikkeelle tarjottiin mahdollisuuksia yhteistyöhön, E-liike ei profiloitunut uusien kuluttajaryhmien liikkeeksi, vaan K-vähittäiskaupat tarttuivat haasteeseen ensin. Viimevuosina Kesko onkin nostattanut sosiaalisen vastuullisuuden sekä ympäristöteemat toimintaperiaatteikseen ja myyntivalteikseen. Tämä olisi ollut erittäin uskottavaa myös E-liikkeelle sen historiallista taustaa vasten. (mm. Inkinen 2000, 388.)

⁴⁵ Mielestäni tämä muistuttaa hyvin paljon E-liikkeessä 1950-luvulta lähtien syntynyttä dilemmaa: ambivalenttia suhdetta kaupallisuuteen ja modernin kulutusyhteiskunnan tavarapaljouteen.

⁴⁶ Maailmankauppa perustettiin Helsinkiin vuonna 1984 kehitysmaakauppojen yhteistyöelimeksi (Halinen 2002, 88).

⁴⁷ Fair Trade Labelling Organizations International

6 RADIKAALIN KULUTTAJALIIKEHDINNÄN KOLMAS VAIHE?

1990-luvulta lähtien Suomessa on alkanut ilmestyä uudenlaista liikehdintää, joka käsittelee sekä eläinten oikeuksia että globalisaation kysymyksiä. Nämä liikehdinnät eroavat aikaisemmasta siinä, että liikehdintä kiinnittyy entistä löyhemmin suomalaiskansalliseen kulttuuriin (mm. Juppi, Peltokoski & Pyykkönen 2003, 277; Konttinen & Peltokoski 2004, 88 – 89).

1990-luvulla alkaneen liikehdinnän taustalla on ollut kiihtynyt globalisaatiokehitys, jota on vauhdittanut sekä uudenlainen teknologinen kehitys että uusliberalismin nousu 1980-luvulta lähtien. Internet ja kännykkä ovat vaikuttaneet sekä itse globalisaatiokehityksen kiivastumiseen että uudenlaisten liikkeiden syntyyn: samaan aikaan kun tiedonsiirron nopeus ja edullisuus ovat kiihdyttäneet kansainvälistä taloudellista vaihdantaa, ne ovat myös tukeneet kansalaisliikkeiden ”ylikansallistumista”. (mm. Juppi, Peltokoski & Pyykkönen 2003, 276 – 277; Rasimus 2003, 30; Väyrynen 2001, 41 – 42.)

Uudet liikkeet vastustavat globalisaatiokehityksessä pitkälti samoja asioita kuin aikaisemminkin: kehitysmaiden ongelmia, ympäristön pilaantumista ja epäoikeudenmukaisia sotia. Uutta uhissa on kuitenkin niiden globaalien luonteen korostuminen. Esimerkiksi ympäristöongelmien rajat ylittävä luonne paljastui Suomessakin viimeistään 1980-luvun loppupuolella ¹ ja 1990-luvulta lähtien myös kehitysmaiden ongelmilla nähdään olevan yhä enemmän yhteyksiä työpaikkojen vähenemiseen ja työttömyyteen länsimaissa. (Airaksinen 2003; Konttinen & Peltokoski 2004, 176 – 179.)

¹ 1990-luvulla ympäristönsuojelun teemat muuttuivat: paikalliset kamppailut muuttuivat globaaleiksi kun kestävä kehitys, ilmastouhat ja luonnon biodiversiteetti nousivat uusiksi asiakysymyksiksi. Suomessa ympäristöaktiiviteetti oli noussut erityisesti 1980-luvun loppuvuosina vanhojen metsien suojelusta kiihtyneiden kamppailun muodossa. Hakkuita vastustettiin kahliutumalla työkoneisiin ja puihin, mikä saikin jälleen mediahuomiota. Protestoinnin pontimena oli pitkälti kokemus siitä, että ympäristöhallinto ei toteuttanut sille määrättyä tehtävää. Toiminnan tarkoituksena ei ollut enää ihmisten valistaminen, vaan enemmänkin lakiin ja auktoriteetteihin vetoaminen median kautta. Yritysten toimintaan pyrittiin vaikuttamaan myös hakemalla asioille kansainvälistä julkisuutta. (mm. Konttinen & Peltokoski 2004, 176 – 179.)

Globaalisuus ja globalisaatiokriittisyys siis yhdistävät uusia liikkeitä, kuten Attacia, Kuokkavieraita sekä erilaisia eläinoikeus- sekä elämäntapaliikkeitä.² Sitä, alkoiko tästä radikaalin kuluttajaliikehdinnän kolmas vaihe vai onko tämä vain jatkoa edelliseen vaiheeseen, on vielä tällä aikaperspektiivillä vaikea arvioida.

Luvuissa 6.1 tarkastelen 1980-luvulla alkanutta taloudellista ja poliittista globalisoitumiskehitystä. Sen jälkeen selvitän, miten poliittinen osallistuminen on muuttunut 1990-luvulla. Luvussa 6.3 kuvaan 1990-luvulla alkaneen uudenlaisen liikehdinnän vaiheita.

6.1 Toimintaympäristön muutos

Uusliberalismin nousu

1980-luvulta lähtien maailman talousjärjestelmässä sekä maailmanpolitiikassa on tapahtunut suuria muutoksia. Yhdysvalloissa valtaan nousseen Ronald Reaganin ja Englannissa Margaret Thatcherin myötä alkoi niin sanotun uusliberalismin³ voittokulku: vähitellen kaupan esteitä on purettu, valtioiden ote taloudellisesta ohjauksesta on vähentynyt ja yhtiöiden vapaudet lisääntyneet. Ilmiötä voidaan kutsua myös taloudelliseksi globalisaatioksi.⁴ Keskeisiä vapaakaupan toimeenpanijoita ovat olleet Maailmanpankki ja Kansainvälinen valuuttarahasto IMF sekä WTO.⁵ Uusliberalistiseen politiikan vahvistumisen vaikutti se, että sosialistinen

² Liikkeet eroavat myös monella tapaa toisistaan. Esimerkiksi eläinoikeusliikehdinnässä mukana olevat ovat yleensä hyvin nuoria ja liikehdinnässä on mukana enemmistönä naisia. Lisäksi usein näiden uusien nuorisoliikkeiden edustajat määrittelevät itsensä ns. punavihreiksi. (mm. Konttinen & Peltokoski 2004, 80 – 81, 167 – 174; Siisiäinen 1998, 234.) Attac ei puolestaan ole mitenkään selkeästi nuorisoliike, jäsenenä on runsaasti sekä nuoria että keski-ikäisiä ihmisiä (Ervamaa 2003, 80 – 81).

³ Uusliberalistiselle politiikalle keskeisiä tavoitteita on kaupan ja rahamarkkinoiden lisäksi mm. julkisen sektorin ja valtion omistamien yritysten yksityistäminen, julkisten menojen leikkaaminen, valtion roolin kaventaminen poliittisessa päätöksenteossa sekä hintasäännöstelyn poistaminen (mm. Airaksinen 2003, 15 – 24; Ervamaa, 2003, 56; Väyrynen 2001, 39 – 40, 54 – 56).

⁴ Taloudellisella globalisaatiolla tarkoitetaan usein juuri pääomamarkkinoiden vapautumista hallitusten kontrollista, jolloin sijoittajien ja monikansallisten yritysten toimintamahdollisuudet kasvavat. (mm. Juppi, Peltokoski & Pyykkönen 2003, 275; Väyrynen 2001, 41 – 42.)

⁵ Maailman kauppajärjestö WTO perustettiin vuonna 1995 purkamaan kaupan esteitä. Sen historiallinen edeltäjä on vuonna 1947 perustettu GATT-sopimus, mutta WTO koski nyt myös palvelusten vapaata liikkumista. Samoin vuonna 1995 OECD aloitti jäsenmaidensa kanssa neuvottelut monenkeskeisistä investointisopimuksista eli niin sanotusta MAI-sopimuksesta. Myös sen tavoitteena oli vapauttaa maailmankauppaa ja erityisesti edistää pääomien vapaata liikkumista eri maiden välillä. Sopimuksen tarkoituksena oli turvata sijoittajien oikeudet niin, että ulkomaisia sijoittajia ja sijoituksia on kohdeltava samalla tapaa kuin kotimaisiakin. Neuvottelut sopimuksesta kuitenkin kaatuivat 1998, kun ranskan hallitus vetäytyi niistä. (Airaksinen 2003, 141 – 145; 303 – 304.) Myös Suomi on ollut mukana näissä instituutioissa.

talousjärjestelmä menetti voimansa: Berliinin muuri murrettiin vuonna 1989, Neuvostoliitto hajosi kaksi vuotta myöhemmin ja kylmä sota päättyi. (Airaksinen 2003, 18 – 19; Ervamaa 2003, 55 – 59; Ulvila 1999, 37 – 38; Väyrynen 2001, 39 – 40.)

Esteettömän kaupan kasvu on kiihtynyt tästä lähtien: tuotannon vauhti on lisääntynyt, on syntynyt maailmanlaajuisia kaupan jakeluverkostoja ja kilpailu globaalissa mittakaavassa on kiristynyt. Nykypäivänä tavaroiden, palvelusten ja työntekijöiden liikkuvuutta on vapautettu niin, että yritykset voivat valmistaa, markkinoida ja myydä palveluksiaan melkein missä tahansa. Vaikka liikkuvuus on kasvanut, pääomat ja ihmiset liikkuvat suurimmaksi osaksi teollisuusmaiden välillä. Tuotanto ja teollisuuden työpaikat ovat puolestaan siirtyneet yhä kasvavassa määrin maihin, jossa työvoima on halvempaa. (Airaksinen 2003; Ervamaa 2003, 57; Väyrynen 2001, 41 – 45, 51 – 53.)

Suomi mukaan EU:hun

Vuonna 1992 allekirjoitetun Maastrichtin sopimuksen myötä alkoi myös eurooppalaistumiskehitys kiivastua. Suomi meni mukaan tähän kehitykseen viimeistään vuonna 1995 liittyessään Euroopan Unioniin. Tätä seurasi talous- ja rahaliitto Emuun liittyminen vuonna 1998 sekä siirtyminen euroaikaan vuonna 2002. ⁶ Taloudellisen globalisaation lisäksi alkoi nyt myös poliittinen globalisaatio. ⁷

Liittyminen Euroopan Unioniin ei tapahtunut Suomessa yksimielisesti. Vuoden 1994 kansanäänestyksestä yhdistyminen sai vain täpärän enemmistön. ⁸ Liittymisen jälkeen eduskuntapuolueet ryhtyivät yhdessä rintamassa puolustamaan jäsenyyttä, vaikka yksittäisiä soraääniä onkin esiintynyt. EU-kansanäänestyksessä kielteisen kannan ottaneet puolueet ⁹ ovat hyväksyneet EU:n nykyiset toimivaltuudet ja vastustaneet lähinnä vain integraation syventämistä. Kritiikkiä unionin perusarvoja ja politiikkaa kohtaan on silloin tällöin esiintynyt vain Vasemmistoliiton ja Vihreiden taholta. (Raunio 2004.) Siisiäisen (2003, 47, 52) mukaan EU-jäsenyys ja suurten puolueiden

⁶ EU:n politiikka vaikuttaa niin suorasti kuin epäsuorastikin jäsenvaltioiden kansalliseen politiikkaan. Unionin jäseniksi hyväksytyt valtiot luopuivat suuresta osasta itsemääräämisoikeuttaan ja sitoutuivat noudattamaan ylikansallista lakinormistoa. Myös Emuun liittymisen katsotaan olennaisesti kaventavan kansallisen politiikan liikkumavaraa. (Raunio 2004.)

⁷ Poliittisella globalisaatiolla viitataan usein taloudellisiin poliittisten ja sotilaallisten yksiköiden, kuten EU:n ja Naftan, muodostumiseen (Juppi, Peltokoski & Pyykkönen 2003, 275).

⁸ Jäsenyyttä puolsi 59,9% äänestäneistä ja 43,1 % oli jäsenyyttä vastaan. Esimerkiksi maanviljelijäväestöstä 94 % suhtautui jäsenyyteen kielteisesti. Lisäksi puoluekannaltaan erityisesti vasemmistoliittolaiset sekä keskustalaiset vastustivat selkeästi jäsenyyttä, ja vihreät jakautuivat kahtia. (Paloheimo 2000, 58.)

⁹ Kokoomus, RKP, Keskusta ja SDP tukivat liittymistä. Vihreät ja Vasemmistoliitto eivät ottaneet kantaa ja Kristillisdemokraatit ja Perussuomalaiset edeltäjä Suomen Maaseudun Puolue vastustivat liittymistä. (Raunio 2004.)

yksimielisyys siitä vaikutti siten, että politiikan kentällä vaihtoehtoisen poliittisen liittoutuman rakentaminen muuttui vaikeaksi. Suuri muutos oli myös siinä, että Vihreät ja Vasemmistoliitto institutionalisoituivat ja asettuivat Suomen EU-politiikan tukivoimiksi.

Lamasta hyvinvointipalveluiden leikkaamiseen

1980-luvulla Suomessa elettiin nousukautta. Nousukauden myötä Suomessa alkoi kuulua kriittisiä mielipiteitä hyvinvointivaltiota ja julkisen sektorin pöhöttymistä kohtaan. 1980-luvun loppupuolella alettiinkin Suomessa toteuttaa rahapolitiikan, rahamarkkinoiden sekä julkisen sektorin reformeja. Suomen rahamarkkinat vapautettiin vuonna 1989. Kaksi vuotta tämän jälkeen alkoi pankkikriisi ja ennennäkemätön lamakausi. Lamaa seurasi joukkotyöttömyys; 1990-luvun puolivälissä melkein puoli miljoona suomalaista oli työttömänä. Lamaa alettiin kaikkien puolueiden yhteisymmärryksellä lääkittää suurin sosiaalipoliittisin uudistuksin. Sosiaaliturvaetuuksia alettiin karsia, niiden pariin pääsyä vaikeutettiin ja julkisista sektoria alettiin ”rationalisoida” karsimalla palveluista henkilöstöä ja palkkoja. Vaikka valtiontalouden tilanne alkoi vuosikymmenen puolivälissä parantua, hyvinvointivaltion alasajoa jatkettiin. (Julkunen 2001; myös Siisiäinen 2003, 52 – 53; Ulvila 1991, 37 – 38.)

6.2 Poliittinen ilmapiiri 1990-luvun Suomessa

Kiinnostus ”vanhaa” politiikkaan kohtaan laskee

1990-luvun mittaan epävarmuuden kokemus lisääntyi Suomessa. Työmarkkinoiden muuttumisen myötä pysyvät, kokopäiväiset työsuhteet vähenivät samalla kun määräaikaisten ja tilapäisten työsuhteet lisääntyivät. Koulutetutkaan ihmiset eivät välttämättä enää saaneet koulutustaan vastaavaa työtä vaan jatkuva lisäkouluttautuminen ja uudelleen kouluttautuminen lisääntyivät. Pitkäaikaisten tulevaisuudensuunnitelmien tekeminen tuli vaikeaksi. Epävarmuuden kokemus lisäsi 1990-luvulla epäluottamusta politiikkaa, poliittisia puolueita ja poliitikkoja kohtaan.¹⁰

¹⁰ 1990-luvun mittaan puoluejäsenyydet ovat vähentyneet ja poliittinen liikkuvuus vaaleissa on kasvanut (Hellsten & Martikainen 2001, 18 – 25).

Myös 1990-luvun niin sanotut rötösherrajahdit vaikuttivat samansuuntaisesti. (Hellsten & Martikainen 2001, 18 – 25; ks. myös Konttinen & Peltokoski 2004, 67 – 76.)

1990-luvulla äänestysvilkkaus laski selvästi edellisiin vuosikymmeniin nähden ja erityisesti nuoret kaupunkilaiset alkoivat irtaantua perinteisestä politiikasta.¹¹ Nuorten käyttäytymistä on selitetty muun muassa sillä, että nuoret kokevat puoluepolitiikan etäisenä, byrokraattisena sekä tehottomana tapana hoitaa niitä asioita, joista he ovat kiinnostuneita. (Hellsten & Martikainen 2001, 18 – 25, 55.) Toisena selityksenä on ollut puolueiden välisten erojen kaventuminen. Martti Siisiäinen kuvaa tätä seuraavanlaisesti:

Suomalainen yhteiskunta ”toipui” talouslamasta vuosikymmenen puolivälin jälkeen korkean työttömyyden, epävakaisten työmarkkinoiden ja korkean valtionvelan jatkuessa. Näistä tekijäryhmistä johdettiin julkisen hallinnon, sosiaalipoliittisten uudistusten, eläkepolitiikan ja ylipäättänsä hyvinvointivaltion muutosvaatimuksia ja kehitettiin niiden edellyttämiä toimenpiteitä. Monet reformeista tehtiin puolueiden välisen suuren yksimielisyyden vallitessa. Tätä voidaan yhdestä näkökulmasta pitää yksimielisyyden lisääntymisenä, toisesta vaihtoehdottomuutena tai ”reprensiivisenä toleranssina”. Silmiinpistävää 1990-luvun politiikassa on ollut eliitin keskinäinen yhteistyökykyisyys. Tämä ilmeni niin EU-jäsenyyden, EMU-jäsenyyden, yleisen lamapolitiikan kuin julkisten menojen karsimisen ja koko julkisen sektorin mittavan reforminkin toteuttamisessa taloudellisen eliitin ja kaikkien suurten puolueiden tuella. (Siisiäinen 2003, 52 – 53.)

Kulutuksestako ”uutta” politiikkaa?

Tämän päivän nuori on syntynyt keskelle maailmaa, jossa kulutus on kuningas. Perheiden ja nuorten harrastus on yhä enemmän ostaminen. Koko Suomen kurssi tuntuu olevan kiinni siitä tajuavatko ihmiset ostaa tarpeeksi, ostaminen on hyvinvoinnin merkki. Mainosten voima on valtaisampi kuin poliittisen liikehännän aikanaan. Mikä tällaisessa yhteiskunnassa on voimakkain protestin muoto? Millä nuori voi kapinoida tätä kaikkea vastaan, osoittaa omaa tyytymättömyyttään tähän tarjottuun hyvinvointiin? Vastaus on olla ostamatta, olla kuluttamatta sitä mitä tulee kuluttaa, jättää ostamatta se minkä kaikki hyvinvointivaltion ihmiset ostavat. (Tuomivaara 1997,6.)

Villiina Hellsten ja Tuomo Martikainen (2001) huomasivat tutkiessaan pääkaupunkiseudulla asuvien 18 – 30-vuotiaiden nuorten poliittista käyttäytymistä, että osalla nuorista niin sanotun vanhan politiikan asiakysymykset olivat korvautuneet uusilla: esimerkiksi suuri enemmistö nuorisosta piti luonnonsuojelua talouskasvua

¹¹ Äänestysaktiivisuus on laskenut 1970-luvulta lähtien, mutta varsinkin 1980-luvulta lähtien lasku on ollut vauhdikasta. Esimerkiksi vuoden 2000 kunnallisvaaleissa helsinkiläisten 18 – 34 -vuotiaiden äänestysaktiivisuus oli alle 45 prosenttia. (mm. Hellsten & Martikainen 2001, 21, 47.)

tärkeämpänä asiana. Monet nuorista pitivät myös eläinoikeuksia tärkeinä kysymyksinä.¹² Hellstenin ja Martikaisen mukaan politiikka onkin nuorten keskuudessa ”arkipäiväistänyt”. Heidän mukaansa ”aikaisemmin yksityisyyden alaan lukeutuvista arkisista toimista, kuten syömisestä ja kuluttamisesta, on muodostunut julkisia kannanottoja ja samalla osa poliittista käyttäytymistä” (emt. 13). Heistä ”edustuksellisen demokratian perinteiset instituutiot – erityisesti vaalit ja osallistuminen vain niissä äänestämällä – eivät tarjoa areenaa, jossa olisi esillä nuorten aikuisten tärkeinä kokemia asioita. Poliitiikka ei näin ollen ole katoamassa mihinkään nuortenkaan elämästä, mutta vallitseva puoluekeskeinen poliittinen elämä ei ehkä riittävästi tarjoa vastakaikua heidän käsityksilleen siitä, mitä arkitodellisuuden ongelmia politiikassa pitäisi käsitellä.” (emt., 41; ks. myös Juppi, Peltokoski & Pyykkönen 2003, 268.)

Vaihtoehtoisen kuluttamisen lisääntyminen voikin perustua siihen, että osa nuorista kokee, että poliittinen valta on yhä enemmän siirtynyt kansalaisilta ja puolueilta markkinoille. Pyritään siis äänestämään rahalla. Osa nuorisosta ei kuitenkaan halua samaistua tähän ”kapitalistisen yhteiskunnan kansalaisilleen määrittelemään kuluttajan rooliin”, vaan peräänkuuluttaa vaihtoehtoisen kuluttamisen lisäksi myös kokonaisvaltaisempia vaikuttamisen väyliä. (mm. Konttinen & Peltokoski 2004, 114; Peltokoski 2003, 98 – 10; Rasimus 2003, 25 – 26.)

Yksilötasolla pysyessämme otamme juuri sen roolin, johon nykyinen talousjärjestelmä haluaa meidät kahlita: kuluttajan roolin. Kuluttaja-aktivismissa ei ole mitään vikaa, mutta se ei riko annettuja rajojaan, se ei kykene saavuttamaan kuluttamisen poliittista luonnetta. Ympäristömerkeillä, kierrätyksellä, ja reilulla kaupalla on oma tärkeä roolinsa, mutta yksinään ne eivät maailmaa muuta. (Lähde 2000, 2.)

¹² Esimerkiksi vuonna 1999 tehdystä kyselystä ilmenee, että vaikka vain 48 prosenttia 18 – 30-vuotiaista helsinkiläisistä nuorista ilmoitti olevansa politiikasta kiinnostunut, 57 prosenttia oli kuitenkin sitä mieltä, että eläinten oikeuksien puolustaminen on tällä hetkellä erittäin tärkeä kysymys. Myös kasvissyöntiä puolustavia kannanottoja oli kolmella neljäsosaa nuorista. Toisaalta esimerkiksi ”shoppailua” piti tärkeänä vain reilu kolmannes nuorista. (Hellsten & Martikainen 2001, 56 – 57.)

6.3 Uuden liikehdinnän vaiheita

Nuoriso hyökkää ylikansallisia yhtiöitä ja turkisliikkeitä vastaan

1990-luvun alkuvuosina alkoi Suomeen syntyä uudenlaista liikehdintää, joka sai vaikutteita muun muassa ekosentrismistä,¹³ anarkistisesta punkliikkeestä¹⁴ ja ulkomaisilta eläinoikeusfilosoifeilta¹⁵. Nämä pienet ryhmittymät eivät nähneet enää ”vanhoja” eläinsuojelu-, ympäristö- ja kehitysmaayhdistyksiä tehokkaina tapoina ongelmien ratkaisemisessa, sillä heistä ne eivät ymmärtäneet ajamiensa asioiden kietoutumista talouden ylivaltaan.¹⁶ Aluksi toiminta kohdistuikin ylikansallisten yritysten, kuten Shellin ja McDonald’sin vastustamiseen mielenosoituksin, boikotein sekä myös ilkivallan keinoin. Ilkivalta oli lähinnä ikkunoiden rikkomista ja seinien töhrimistä. Seuraavaksi turkisliikkeet joutuivat saman kohtelun alaisiksi.¹⁷ (Airaksinen 2003, 313; Luukka 1998, 41; Konttinen & Peltokoski 2004, 14 – 15, 22.)

Radikalisoituneiden keinojen lisäksi radikalisoituneet syömistavat leimasivat 1990-luvun alkupuolella syntynyttä liikehdintää. Vuonna 1993 perustettiin Vegaaniliitto, joka pyrkii tuottamaan ja levittämään informaatiota kasvissyönnin ja vegaanisen elämäntavan edistämiseksi. Vegaaniliitto vastustaa erityisesti eläinten teollista hyväksikäyttöä tehomataloudessa ja pyrkii kyseenalaistamaan vallitsevia kulutustottumuksia. Syöminen nousi tällöin uudenlaisen liikehdinnän keskeiseksi keinoksi vastustaa ongelmalliseksi koettuja asioita. Nyt se oli radikaalimpaa kuin edellisessä liikehdintävaiheessa: veganismi¹⁸, freganismi¹⁹ ja lähialueveganismi²⁰ tulivat tutuiksi niin nuorisolle kuin ”erikoisista elämäntavoista kiinnostuneille

¹³ Ekosentrismillä tarkoitetaan sitä, että ihminen nähdään osana luontoa ja samanarvoisena kuin muutkin luonnon oliot. Vastakohtana tälle on ihmiskeskainen ajattelu, jonka mukaan ihminen on se mitta, josta käsin suhde ympäristöön määräytyy. Luontokeskeisessä ajattelussa puolestaan kaiken toiminnan lähtökohdaksi on ympäristön kokonaisvaltainen hyvinvointi. (Lindholm 1998, 23; Konttinen & Peltokoski 2004, 78 – 79.)

¹⁴ 1990-luvulle tultaessa Suomessa syntyi uudenlaista poliittista punk-liikehdintää. Tämä punkpiiri alkoi Saksan ja Englannin mallin mukaisesti kirjoitella lehdissään mm. boikotoinnista, kasvissyönnistä, eläinkokeista ja turkistarhauksesta. (Konttinen & Peltokoski 2004, 14 – 15.)

¹⁵ Esimerkiksi radikaalin eläinoikeusliikkeen syntyyn on ollut paljon vaikutuksia Peter Singerin kirjalla ”Oikeutta Eläimille”, joka suomennettiin vuonna 1991 (mm. Luukka 1998, 28 – 32).

¹⁶ Esim. vuonna 1961 erityisesti eläinkokeita vastustamaan perustetun eläinsuojeluliiton Animalian toiminta koettiin liian vanhanaikaisena (Konttinen & Peltokoski 2004, 16; myös <http://www.animalia.fi/toiminta/index.htm>).

¹⁷ 1990-luvulta lähtien netissä on ollut saatavilla paljon erilaisia liikkeiden tuottamia boikottilistoja (mm. Lindholm 1998, 23 – 36; ks. esim. <http://piraija.net/>).

¹⁸ Vegaani ei syö eikä käytä mitään eläinperäisiä tuotteita (Peltokoski 2003, 92; ks. myös <http://www.vegaaniliitto.fi/>).

¹⁹ Fregaani voi kuluttaa eläinkunnantuotteita, jos se ei edistä eläinten hyväksikäyttöä taloudellisesti. Tällaista on mm. pois heitetty tai lahjoitettu ruoka. Osa fregaaneista on ns. dykkaajia, jotka kritisoivat tuhlailevaa kulutusyhteiskuntaa ja hankkivat tämän vuoksi tavaransa ja ruokansa roskiksista. (Peltokoski 2003, 92.)

²⁰ Lähialueveganismi perustuu lähiruoka-ajatukseen: vastustetaan turhia epäekologisia hyödykkeiden kuljetuksia ja siksi pyritään pitämään lähialueiden kasvisperäisissä tuotteissa (Peltokoski 2003, 92).

toimittajillekin”. (mm. Lindholm 1998, 23 – 36; Konttinen & Peltokoski 2004, 16, 72; Peltokoski 2003, 92 – 102.)

Radikaali eläinoikeusliikehdintä vie hetkeksi huomion muulta liikehdinnältä

Eläinoikeusfilosofiassa puhutaan institutionaalisesta eläinräökkäyksestä tarkoittaen eläinten kärsimystä olosuhteissa, joita lainsäädäntömme vielä toistaiseksi pitää eläimille sinänsä soveliaina, kuten häkkikasvatusta. Tehoeläintuotanto eli eläinten teollinen massatuotanto aiheuttaa yksittäisille eläimille huomattavaa kipujaa tuskaa, joka on ikään kuin näkymättömissä. Suurin osa tuotantoeläimistä päätyy teuraaksi ilman ulkoisia vammoja. Jäävuoren huippuna ovat kuitenkin ne eläinyksilöt, jotka nälkiintyvät tai ruhjoutuvat elävältä jo tuotantovaiheen aikana. Kun eläimiä on tuhatmäärin tuotantoyksiköissä, on selvää, että yksittäisen eläimen hyvinvointi jää arvailujen varaan. Tästä ongelmasta on kyse myös turkistuotannossa. Häkkiolosuhteet yhdistettynä eläinten massatuotantoon eivät täytä sitä eläinsuojelulain vaatimusta, että eläimiä on käsiteltävä aiheuttamatta niille tuskaa ja kärsimystä. (Vilka 2005, 68.)

1990-luvun puolivälin paikkeilla eläinoikeusliike radikalisoitui: vuonna 1995 ilmestyi ensimmäinen radikaali eläinoikeuslehti, Vastarinta, Fur Centerissä aloitettiin turkishuutokaupan vastaiset mielenosoitukset ja Oikeutta Eläimille -liike sekä Eläinten Vapausrintama EVR perustettiin. Liikehdinnän ”huippuhetkenä” tai symbolina toimi niin sanottujen kettutyttöjen isku Pohjanmaalla sijaitsevaan turkistarhaan. Toisen kerran otsikoissa oltiin vuonna 1997, kun orimattilalainen turkistarhaaja haavoitti haulikonlaukauksella eläinaktivistia, joka tunkeutui hänen tarhalleen. Nämä tapahtumat nostattivat eläinoikeusliikehdinnän tiedotusvälineiden huomioon aivan toisessa mittakaavassa kuin ennen ja myös keskustelu lehtien mielipidepalstoilla lisääntyi. Tällainen laitton toimintamuoto, joka kohdistui ihmisen omaisuuteen, tuomittiin näissä keskusteluissa selkeästi ja vapauttajat samaistettiin usein terroristeihin.²¹ (mm. Juppi 2003; Konttinen 2003; Siisiäinen 1998, 236 – 237.)

Turkistarhaiskujen tekijät käyttivät keinonaan niin sanottua laitonta suoraa toimintaa. Eräs nimetön aktivisti on perustellut toimintaansa seuraavanlaisesti:

Yksilön vaikutusmahdollisuudet yhteiskunnassa ovat hyvin rajalliset. Emme usko lakiin ehdottomana totuutena, eikä lain puitteissa toimimalla aina saada haluttuja tuloksia aikaan, ei ole mitään syytä sulkea laitonta suoraa toimintaa pois toimintatapojen joukosta.

²¹ Iskut turkistarhoihin herättivät myös paljon keskustelua eri eläinoikeusliikkeissä. Kaikki liikkeet eivät suinkaan hyväksyneet iskuja, vaan joidenkin mielestä ne tekivät hallaa koko eläinoikeusliikehdinnälle. (mm. Luukka 1998, 57 – 61.)

Tietenkin on olemassa tilanteita, joihin laitton suora toiminta ei sovi, ja näitä ongelmia ratkaisemme muilla keinoin. Laittoman suoran toiminnan valitseminen ei ole mikään lopullinen ratkaisu jonka jälkeen ei voi käyttää enää muita keinoja, se on vain yksi keino muiden joukossa. (ks. Lähde 1998, 12 – 13.)

Eläinoikeusliikkeet mielletään usein juuri turkistarhausta vastustaviksi liikkeiksi. Kuitenkin liikehdintä kohdistuu ennen muuta tehoeläintuotantoa vastaan (Konttinen & Peltokoski 2004, 181). Esimerkiksi turkistarhaiskuista tuomittu aktivisti Joni Purmonen (2004) on perustellut turkisten ottamista kohteeksi sillä, että turkisten vastustus on helpompaa kuin tehoeläintuotannon, koska turkikset koetaan helpommin ylellisyydeksi ja turhuudeksi. Tätä kautta iskut voivat saada paremmin sympatiaa suurelta yleisöltä.

Globalisaation tai uusliberalismin vastainen liikehdintä voimistuu

1990-luvun loppupuolella eläinoikeusteema ja -liikehdintä alkaa väljähtyä ja korvautua yhä enemmän niin sanotulla globalisaatiota tai sen lieveilmiöitä vastustavalla liikehdinnällä (mm. Konttinen & Peltokoski 2004,23, 192 – 194). Toimijoita tässä liikehdinnässä on ollut monenlaisia ja usein toimijat osallistuvat useisiin liikkeisiin. Suomessa varmasti eniten mediajulkisuutta ja myös eduskunnan huomiota ²² on saanut niin sanotut Kuokkavierasjuhlat, joita on järjestetty vuosina 1996 – 2003 Suomen itsenäisyyspäivinä presidentin linnan edustalla. ²³ Tiedotusvälineissä kuokkavieraiden on usein tulkittu vastustavan itse itsenäisyyspäivää tai presidentin vastaanottotilaisuutta. Aktivistit määrittelevät kuitenkin asian toisin:

Itsenäisyyspäivän kuokkavierasmielenosoitukset ovat syntyneet vihasta uusliberalistista politiikkaa vastaan ja tarpeesta puolustaa kaikkien ihmisten tasavertaisuutta ja yhtäläisiä oikeuksia. Viimeisen kymmenen vuoden aikana harjoitetun politiikan seuraukset ovat nähtävissä. Tuloerot ovat kasvaneet, palkkojen ja julkisten palvelujen osuus tuotetusta varallisuudesta laskenut ja pääoman osuus noussut. Tilastojen takana on ihmisiä ilman sairaanhoitoa, ilman asuntoa, ilman toimeentuloa, ilman oikeuksia ja ihmisarvoa. Monet selviytyvät vielä, mutta joutuvat havaitsemaan elämänsä entistä turvattommaksi. (Kuokkavieraiden ohjelmajulistus 2002.)

²² Esimerkiksi vuonna 1994 Suomen hallitus teki lakialoitteen eduskunnalle siitä, että naamioituminen yleisellä paikalla järjestetyssä kokouksessa tulisi rangaistavaksi teoksi.

²³ Yritin mennä katsomaan tapahtumaa viime vuoden itsenäisyyspäivänä, mutta silloin ei mielenosoittajia ollut enää paikalla. Kadut presidentin linnan läheisyydessä oli kuitenkin ”varmuuden vuoksi” eristetty, ja mellakkapoliiseja ja ratsupoliiseja oli valtava määrä paikalla.

Kotisivuillaan kuokkavieraat kertovat vastustavansa taloudellista ja poliittista ”eliittiä”, ja kokevansa itsensä osaksi globaalia globalisaatiota *vastustavaa* liikehdintää. Lisäksi he pitävät valtiollista politiikkaa liian epäpoliittisena ja yksimielisenä. (ks. myös Airaksinen 2003, 320.)

Gloaalien vallan ja rahan verkostojen havittelema "kustannustehokkuus" ei ole mitään muuta kuin hyökkäys ihmisten hyvinvoinnin mahdollisuuksia vastaan. Näiden markkinoiminen "kansallisen kilpailukyvyyn" ja "taloudellisten pakkojen" tai vaikkapa "verokilpailun vaatimusten" avulla on vain yritys rajata politiikan vaihtoehdot ennakoita paikalliseen tai kansalliseen niukkuuden jakamiseen globaalin vastarinnan sijaan. Kun virallisen politiikan kenttä on näin rajattu, on tuskin syytä ihmetellä, että se on alkanut muistuttaa pikemminkin saippuasarjaa kuin yhteiskunnallisten taistelujen näyttämöä. Voi hyvin olla, että äänestämättä jättäneiden määrä nouseekin ensi vaaleissa suuremmaksi kuin koko nykyisen hallituskoalition äänimäärä. Globaalin rahavallan strategian toteuttajien ja ihmisarvon puolustajien välillä ei voi olla mitään yhteistä kansallista etua. (Kuokkavieraiden ohjelmajulistus 2002.)

Toinen globalisaatiota ja uusliberalismia *vastustanut* liikehdintä alkoi vuonna 1999. Tästä puhutaan niin sanottuna Seattlen liikkeenä, koska liikehdinnän avaintapahtuma oli Seattlen WTO:n vastainen mielenosoitus. Tätä on seurannut useita muitakin ylikansallisten poliittisten tai taloudellisten instituutioiden vastaisia mielenosoituksia: syyskuussa 2000 Prahassa Maailmanpankin ja Göteborgissa EU:n vastaiset mielenilmaukset sekä seuraavana vuonna Genovassa G8-kokouksen vastainen tapahtuma. Protesteihin on osallistunut ihmisiä ympäri maailmaa, myös suomalaiset aktivistit ovat matkanneet näihin suurmielenosoituksiin. (mm. Juppi, Peltokoski, Pyykkönen 2003, 273 – 278; Konttinen & Peltokoski 2004, 193.)

Salonkikelpoisin globalisaation lieveilmiöitä vastustava tai *globalisaatiokriittinen*, puoluepoliittisesti sitoutumaton, Attac-liike perustettiin Suomeen vuonna 2001.²⁴ Attac ei vastusta itse globalisaatiota, vaan pyrkii etsimään vaihtoehtoja globalisaation uusliberaalille muodolle. Liikehdintä ei siis halua purkaa ylikansallisia poliittisia ja taloudellisia instituutioita vaan muuttaa niiden olemusta. Suomen Attacin tavoitteita ovat muun muassa niin sanotun Tobinin veron²⁵ toteuttaminen, talousinstituutioiden demokratisoiminen, kehitysmaiden velkojen mitätöinti, yksityistämisen lopettaminen

²⁴Suomen Attac on osa kansainvälistä Attac-liikettä (ks. <http://www.attac.fi/>).

²⁵ Tobinin verolla tarkoitetaan verotussysteemiä, jossa verotus kohdistetaan valuutansiirtoihin ja kansainvälisten yhtiöiden valuutansiirroista saatuihin tuloihin. Sen käyttöönoton uskotaan mm. hillitsevän spekulatiivisia pääomaliikkeitä ja lisäävän kansallisvaltion talouspoliittista riippumattomuutta. (mm. Ervamaa 2003, 75 – 76.)

sekä veroparatiisien lakkauttaminen. (mm. Airaksinen 2003, 316 – 317; ks. Ervamaa 2003, 8 – 9, 55 – 90.)

Irakin sodan vastustus

Vuonna 2003 alkoivat sekä maailmalla että Suomessa Irakin sodan vastaiset suurmielenosoitukset. Tähän rintamaan osallistui sekä uusien että vanhojen liikkeiden aktiiveja, mutta myös ihmisiä, jotka osallistuivat mielenosoitukseen ensimmäistä kertaa elämässään.²⁶ (Nykänen 2003.) Irakin sota nostatti myös USA:n vastaisen boikottiaallon, johon ihmisiä kannustettiin kiertävin sähköpostein ja tekstiviestein. Lisäksi liikkeiden kotisivustoilla oli erilaisia boikottilistoja ja niin sanottuja antimainoksia, jotka kohdistuivat yhdysvaltalaisiin tuotteisiin. (mm. Raeste 2003; ks. myös Liite 1.) Helsingin Sanomien toimittaja Jukka-Pekka Raeste (2003) oli myös saanut ystävältään kiertävän tekstiviestin. Raestea alkoi kiinnostaa, miksi mies, jota erilaiset kuluttajaboikotit olivat tähän mennessä lähinnä naurattaneet, oli lähettänyt tällaisen viestin. Hän soitti ystävälleen ja kysyi asiaa:

”Pekka, miksi lähetit minulle USA-boikottiviestin?”

”Koska tilanne on typerä. Se on pienen ihmisen tapa reagoida”, Pekka vastaa hieman hämmästyneenä. Sitten hänen juristin koulutuksensa punkee esiin.

”Sodan oikeuttavaa materiaalista torjuntaperustetta ei ole ja tilalle on luotu proseduaalinen määritelmä, joka on epäoikeutettu. Ja vaikka Saddam saataisiin pellolle, sivuvaikutusten riskit ovat niin suuret. Niitä ei ole pohdittu.”

Pekan puhe on viisasta, mutta akateemista. (Raeste 2003.)

Liike jatkuu

1990-luvulla alkanut uudenlainen protestiaalto ei ole vielä johtanut huomattaviin institutionaalisiin muutoksiin. Se on kuitenkin herättänyt paljon keskustelua mm. poliittisesta ja taloudellisesta globalisaatiosta, uusliberalismista, suurvaltojen harjoittamien sotien syistä ja eläinten oikeuksista. (mm. Konttinen & Peltokoski 2004, 195.) Esimerkiksi eläinoikeuskysymysten esilläolo ja eläinoikeusliikkeiden toiminta ovat johtaneet siihen, että useat Suomalaiset vaatemyymäläketjut ovat päättäneet olla ottamatta valikoimiinsa turkiksia tai niillä somistettuja vaatteita (ks. Järventaus 2005). Näyttää myös siltä, että nuorisolle eläinten oikeudet ovat tänä päivänä tärkeitä asioita (ks. Hellsten & Martikainen 2001, 56 – 57).

²⁶ Osallistuin kolmeen mielenosoitukseen. Mielenosoituksessa oli hyvin monenlaisia ihmisiä: ay-väkeä, vanhoja vasemmistolaisia, nuoria aktivisteja, isiä, äitejä, lapsia, eläkeläisiä.

Vaikka kuokkavierasjuhliin, huippukokousten vastaisiin mielenosoituksiin ja Attacin toimintaan osallistuu vain pieni joukko ihmisiä, on silti näkyvissä myös muunlaista uusliberalistisen politiikan vastaista kansallista liikehdintää. Esimerkiksi Suomen maanviljelijät ovat järjestäneet MTK:n johdolla Helsingissä EU:n vastaisia näyttäviä mielenosoituksia: mukaan on otettu muun muassa traktorit ja kotieläimiäkin. 2000-luvun mittaan Suomessa on myös syntynyt valtionyhtiöiden yksityistämishjelmaa sekä julkisten palveluiden supistusten leikkauksia vastustavaa liikehdintää: ay-väki on vastustanut useiden valtionyhtiöiden yksityistämisiä ja useat kansalaiset ovat vastustaneet kirjastojen, koulujen- ja sairaaloiden leikkauksia ja lakkautuksia. (mm. Airaksinen 2003, 298 – 299, 310 – 312.)

7 JOHTOPÄÄTÖKSET

Historiantutkimus ymmärryksen kasvattajana

Nykypäivän vaihtoehtoista kulutusta ei voi ymmärtää irrallaan historiasta. Historiantutkimuksen avulla saamme tietoa tähän päivään johtaneesta kehityksestä, ja samalla huomaamme, että menneisyyden ja nykypäivän liikehdinnällä on ollut paljon yhteistä.

Nykyään puhutaan paljon kuluttajakansalaisuudesta, elämänpolitiikasta ja uudesta politiikasta. Nähdään, että kansalaiset ottavat kulutusvalinnoissaan huomioon myös vastuun kysymyksiä. Mutta tämä ei ole mikään uusi asia. Kansalaiset ovat kokeneet kulutuksen politiikan alueeksi sekä harjoittaneet poliittista kulutuskäyttäytymistä jo yli sadan vuoden ajan. He ovat asettaneet kulutuskäyttäytymiselleen selkeitä normeja ja omaehtoisia rajoituksia, jotta voisivat vaikuttaa ongelmallisiksi katsomiinsa asioihin. Esimerkiksi edistysmielisen osuuskauppaliikkeen jäsenyys ei ole ollut vain oman edun tavoittelua, vaan myös ideologista toimintaa, jossa moraalinen velvoite ostouuskollisuuteen on ollut kovaa.

Meidän perheessä oltiin kovasti ostouuskollisia. Etenkin isä oli hyvin tarkkana, että piti kaikki ostaa Elannosta. Kaikkea ei saanut ja käytiin tietysti muuallakin. Jopa vielä itsenäisenä aikuisena oli ikään kuin pahanteossa, kun osti jostain muualta. Äiti kyllä motkotti monesta tuotteesta ja oli meillä samassa korttelissa (Alppiharju) sekatavarakauppa, josta äiti taisi ostaa ainakin kahvin. Kuljin hänen mukanaan, kun olin ainoa pieni lapsi perheessä. (...)

Vielä yksi muisto isästäni. Hän piti aina huolen, että ostokuitit talletettiin ja laskettiin tammikuussa. Niitä laski ensin siskoni, sitten hän itse ja isän viimeisinä elinvuosina minä. Hän oli 82-vuotiaana kaksi viikkoa ennen kuolemaansa sairaalassa. Kuulolaite oli kadonnut jonnekin sairaalan varastoihin ja hän oli lähes puhumaton ja omissa maailmoissaan. Kun hän kuoli sunnuntaina (tammikuussa), niin edeltävänä perjantai-iltana olin häntä tervehtimässä ja hän oli silloin pirteämpi. Suunnilleen viimeisiksi sanoikseen minulle hän pyysi minua laskemaan Elannon kuitit ja antoi vielä joitakin neuvoja siitä! Onnekseni voin silloin sanoa, että olin sen jo tehnyt. (...)

Olen käyttänyt ahkeraan myös Elannon kuukausittain olevia tarjoustuotteita. Joskus ne eivät ole yhtään halvempia kuin muualla tarjouksissa, niin siitä huolimatta olen halunnut kannattaa Elantoa. (...) Kaiken kaikkiaan muistoni Elannosta ja muustakin E-liikkeestä ovat todella hyvät. Elanto on kuulunut elämäni todella lähes joka päivä.

(Helsingin kaupunginmuseo 2004, Elanto a360.)

Miten radikaali kuluttajaliik ehdintä on muuttunut?

Jokaisessa radikaalin kuluttajaliik ehdinnän vaiheessa pyritty ajamaan oikeuksia yhä laajemmille ryhmille; aluksi radikaali kuluttajaliik ehdintä puolusti vähävaraisten suomalaisten oikeuksia, sitten kehitysmaiden kansalaisten ja seuraavien sukupolvien, ja kolmannessa vaiheessa eläinten oikeuksia. Myös luonto kokonaisuudessaan on tullut puolustuksen kohteeksi.

Suurelta osin nykypäivän liik ehdintä eroaa edellisistä vaiheista laajentuneen keinovalikoimansa ja kansainvälisten yhteyksien kasvun suhteen. Ennen kansainvälisyys tarkoitti vaikutteiden saamista ja hakemista oman maan rajojen ulkopuolelta. Muutokset tiedonvälityksessä ja internet ovat vaikuttaneet niin, että ongelmat määrittyvät yhä enemmän globalisoituvan maailmanjärjestelmän puitteissa. Myös ”aatetoverit” toimintaan voidaan hakea internetin välityksellä miltei mistä vain. Nyt siis sekä ajatellaan että toimitaan globaalisti (ks. Konttinen & Peltokoski 1994).

Ennen liikkeet luottivat enimmäkseen valistukseen ja rauhanomaisiin keinoihin. ”Kettutyttöjen” myötä keinot kuitenkin muuttuivat anarkistisemmiksi ja laitton suora toiminta tuli yhdeksi toimintamahdollisuuksista. Aiemmin liikkeiden toiminnassa oli kunnioitettu yksityisomaisuutta. Nyt sekin kyseenalaistettiin. (esim. Siisiäinen 1998.)

Kuluttamalla vaikuttaminen, eli ”kapitalistin aseina” kapitalismia, sotaa, sortoa ja ympäristöongelmia vastaan

Proaktiivisille liikkeille on ollut yhteistä kriittinen suhtautuminen kapitalistiseen talousjärjestelmään ja ”tarpeettomaan kulutukseen”. Edistysmielisen osuuskauppa-liikkeen mielestä kapitalistinen talousjärjestelmä johti jatkuvaan kilpailuun ja voitontavoitteluun. Nähtiin, että yritysten päämääränä ei ollut kuluttajan etu tai yhteinen hyvä, vaan oman edun tavoittelu keinolla millä hyvänsä. Valmistettiin huonolaatuisia ja turhia tai jopa vaarallisia tuotteita, joita ostamaan ihmisiä houkuteltiin mainonnan ja markkinoinnin keinoin. Haluttiin myös rajoittaa monopolistista kilpailua, jonka avulla yritysten oli mahdollista kiskoa tuotteistaan ylihintaa.

Myös opiskelija- ja ympäristöliikkeet näkivät kapitalistisen järjestelmän epäkohtia tuottavana: kapitalistiset ja imperialistiset maat ja näiden suuryritykset riisivät kehitysmaita tavoitellessaan jatkuvaa kasvua ja maksimoidessaan taloudellista

voittoaan. Vapaata kilpailua ajavia talousliittoutumia vastustettiin, sillä niiden kautta kapitalististen maiden ja monopoliyritysten vallan uskottiin vain kasvavan. Jatkuvan talouskasvun nähtiin myös johtavan ympäristön saastumiseen ja luonnonvarojen ehtymiseen. Nykypäivän liikkeet yhtyvät pitkälti edellisten liikkeiden näkemyksiin kapitalistisen talousjärjestelmän ongelmista. Lisäksi on yhä suuremmissa määrin alettu nähdä, että järjestelmä tuottaa ongelmia myös kotimaassa: työttömyyttä, pätkätöitä ja julkisen sektorin leikkauksia.

”Kapitalistin aseita” ovat olleet kaupankäynti sekä raha. Näitä aseita liikkeet ovat pyrkineet käyttämään kapitalismin tuottamia epäkohtia vastaan: sekä edistysmielinen osuuskauppaliike että vaihtoehtoliikehdintä ovat luoneet uudenlaisia kaupankäynnin tapoja, tuotteita ja kauppvoja, ja näin tarjonneet kuluttajille mahdollisuuden valita toisin. Lisäksi nämä liikkeet ovat kannustaneet ihmisiä äänestämään rahalla, tukemaan myönteisiä asioita ja välttämään kielteisiä.

Valistamalla vaikuttaminen, eli liikkeiden vaikutukset kuluttajien maailmankuviin ja -katsomuksiin

Näkemykseni mukaan kulutus on välttämättömyyden ja erilaisten tarpeiden tyydyttämisen lisäksi ideologista. Kulutusta rakennetaan jatkuvasti erilaisten hyvä/paha, oikea/väärä, järkevä/järjetön, tarpeellinen/tarpeeton tai turha, säästäminen/tuhlaus –erotteluiden kautta. Näille erotteluille ei kuitenkaan löydy mitään yksiselitteistä perustetta. Kulutukseen liittyvät näin ollen myös kysymykset määrittelyvallasta, siitä kuka ja ketkä määrittelevät esimerkiksi tarpeellisen/turhan tai ympäristö-ystävällisen/saastuttavan tuotteen, kulutuksen tai kuluttajan. (ks. Moisander 2001; Autio 2005.) Kulutus on siis politiikan harjoittamisen lisäksi poliittisten määrittelyiden kohde. Kuluttajuutta luodaan koko ajan erilaisten määrittelyiden kautta ja suomalaiset proaktiiviset liikkeet ovat osallistuneet merkittäväällä tavalla näihin määrittely-kamppailuihin.

Radikaalin kuluttajaliikehdinnän aktivistien toiminnalla on eri aikoina ollut vaikutuksia yhteiskunnassa vallitsevien arvojen ja arvostusten sekä ihmisten maailmankuvien ja mentaliteettien muutokseen. Tämä on tapahtunut pääasiallisesti valistustoiminnan kautta. On tarjottu ”vastainformaatiota” vallitseville käsityksille, ja usein aluksi herätetty ympäröivässä yhteiskunnassa torjuntaa tai jopa vihamielisyyttä. Liikkeet ovat yleensä aluksi olleet kumouksellisia; on esimerkiksi kyseenalaistettu koko kapitalistinen

talousjärjestelmä ja vaadittu sen totaalista muuttamista. Myöhemmin liikehdinnässä on seurannut reformistisempi vaihe, jossa asioihin on pyritty vaikuttamaan järjestelmän sisältä käsin lainsäädännön ja poliittisen vaikuttamisen keinoin sekä uusia vaihtoehtoja luomalla. Ongelmiin on näin keksitty vähemmän mullistuksellinen ratkaisu, jonka ympäröivä yhteiskunta on saattanut sietää. Liikkeen reformistien harjoittaman toiminnan myötä asia on usein saanut laajempaa kannatusta ja normalisoitunut. Lopulta se on pystytty hyväksymään laajemminkin yhteiskunnassa ja siitä on voinut tulla normi esimerkiksi lainsäädännön tai yleiseksi muodostuneen käytännön myötä. Se on voinut tätä kautta muuttua myös kansalliseksi maailmankuvaksi, käsitykseksi oikeasta ja väärästä.

Esimerkiksi edistysmielisen osuuskauppaliikkeen ajamat kuluttaja-asiat, erityisesti halpojen kuluttajahintojen arvostus, ovat ajan saatossa institutionalisoituneet valtiolliseen politiikkaan, lainsäädäntöön ja kaupankäynnin periaatteiksi. Tänä päivänä myös poliittinen oikeisto kannattaa alhaisia kuluttajahintoja (ks. myös Heinonen & Panzar 1998, 10). Enää ei myöskään niin sanottua vihreää tai eettistä kulutusta leimata marginaaliseksi, vaan sitä pidetään usein jopa järkevänä toimintana. Esimerkiksi Johanna Moisanderin (2001) tutkimuksen mukaan stereotyyppiset ajattelutavat vihreistä kuluttajista ”puita halailevina hörhöinä” tai ”kettutyttöinä” ovat väistymässä. Tilalle on tulossa kuva vastuullisesta ja rationaalisesta vihreästä kuluttajasta, joka arkipäivän ”vihreillä ja eettisillä” valinnoillaan pelastaa maailman. Vähemmistön aikanaan ajamat asiat ovat vähitellen muodostuneet enemmistöllekin itsestään selviksi ja järkeviksi. Toisaalta samaan aikaan vaatimuksia on lievennetty, monien mielestä liikaa. Tarvitaan taas uusi sukupolvi, joka radikaalein mielipitein ja ideoin sysää muutoksen käyntiin.

Eräs tulevaisuudenkuva

Edistysmielinen osuuskauppaliike asettui aikanaan kuluttajien puolelle tuottajia ja yksityisiä yrityksiä vastaan. Kuluttajien tuli saada elintarvikkeita ja tavaroita mahdollisimman halvoin hinnoin. Edistysmielisen osuuskauppaliikkeen ajama asia onkin toteutunut paremmin kuin hyvin: ulkomailta tuodaan kilpailukykyisiä vaihtoehtoja suomalaisille elintarvikkeille. Mutta onko suomalaisen kuluttajan etu se, että halvat hinnat tuottavat samanaikaisesti työttömyyttä ja maaseudun autioitumista?

Viime vuonna tapahtunut Helsingin osuuskauppa HOK:n ja osuusliike Elannon yhdistyminen HOK-Elannoksi on ollut historiallinen tapahtuma: palattiin ensimmäistä kertaa osuuskauppaliikkeen hajoamisen jälkeen siihen alkuasetelmaan, jossa tuottajapuoli ja kuluttajapuoli liittoutuivat keskenään. Olisiko jälleen mahdollista löytää yhteiset edut ja päämäärät sekä selkeästi julkilausuttu eettinen normisto liikkeelle? Mielestäni sekä suomalainen työväestö että maaseudun tuottajat ja jopa vihertävä nuoriso voisivat löytää yhteisen sävelen lähiruusta: kotimaisten elintarvikkeiden suosiminen pitäisi paremmin maaseudun vireänä ja työntekijät leivässä. Lisäksi se voisi jopa olla ympäristöystävällistä.

Lähteet

Kirjallisuus:

Aapola, S. & Kaarninen, M. 2003. Näkökulmia suomalaisen nuoruuden ja nuorison historiaan – Johdanto. Teoksessa Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia. (toim.) Aapola, S. & Kaarninen, M. Helsinki. Suomalaisen kirjallisuuden seura, 9 – 32.

Ahde, P. & Vartia P. 1989. Kansantalouden kasvu ja rakennemuutos vuosina 1950 – 85. Teoksessa Suomen kansantalous – instituutiot, rakenne ja kehitys. (toim.) Loikkanen, H. & Pekkarinen, J. Helsinki, Wsoy, 126 – 152.

Ahonen, R. O. 2000. Teinien Taksvärkki. Ykskaks maailma paremmaks! Helsingin yliopisto, Yhteiskuntahistorian laitos, Poliittisen historian pro gradu –työ.

Alaketola-Tuominen, M. 1989. Jokapojan amerikanperintö. Yhdysvaltalaisia kulttuurivaikutteita Suomessa toisen maailmansodan jälkeen. Helsinki, Gaudeamus.

Alapuro, R. 1980. Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat 1870-luvulta toiseen maailmansotaan. Teoksessa Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana. (toim.) Valkoinen, T., Alapuro, R., Alestalo, A., Jallinoja, R. & Sandlund, T. Helsinki, Wsoy, 36 – 100.

Alapuro, R. 1998. Sosiaaliset verkostot ja kollektiivinen toiminta. Teoksessa Uudet ja vanhat liikkeet. (toim.) Ilmonen, K. & Siisiäinen, M. Tampere, Vastapaino, 333 – 347.

Alapuro, R. & Stenius, H. 1987. Kansanliikkeet loivat kansakunnan. Teoksessa Kansa liikkeessä. (toim.) Alapuro, R., Liikanen, I., Smeds, K. & Stenius, H. Helsinki, Kirjayhtymä, 7 – 53.

Alestalo, M. 1980. Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat toisen maailmansodan jälkeen. Teoksessa Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana. (toim.) Valkoinen, T., Alapuro, R., Alestalo, A., Jallinoja, R. & Sandlund, T. Helsinki, Wsoy, 101 – 200.

- Allart, E. 1964. Yhteiskunnan rakenne ja sosiaalinen paine. Porvoo, Wsoy.
- Autio, M. 2001. Kapinallisen kuluttajan jäljillä – kulutuskriittisyys ja nuorisokulttuuri vaikuttamisen välineenä. Nuorisotutkimusverkosto. Saatavana www-muodossa <URL: <http://www.alli.fi/nuorisotutkimus/tuhti/julkaisut/autio.htm> (Luettu 20.4.2005).
- Autio, M. 2005. Morality of Spending in Finnish Youth Consumer Culture. International Journal of Consumer Studies. Forthcoming.
- Autio, M. & Heinonen, V. 2004. To consume or not to consume? Young people's environmentalism in the affluent Finnish society. Young – Nordic Journal of Youth Research 12(2), 137 – 153.
- Autio, M. & Wilska, T-A. 2003. Vihertävät tytöt ja vastuuttomat pojat - nuorten kuluttajien ympäristöasenteet. Nuorisotutkimus 21, 2003/2, 3 – 18.
- Beck, U. 1990. Riskiyhteiskunnan vastamyrryt. Organisoitu vastuuttomuus. Tampere, Vastapaino.
- Beck, U. 1999. Mitä globalisaatio on? Virhekäsityksiä ja poliittisia vastauksia. (suom.) Hietaniemi, T. Tampere, Vastapaino.
- Bergholm, J. 1985. Osuuskaupan kujanjuoksu. Helsinki, Tammi.
- Borg, O. 1965. Suomen puolueet ja puolueohjelmat 1880 – 1964. Porvoo, Wsoy.
- Denzin, N. K. 1978. The research act. A theoretical introduction to sociological methods (2nd ed.). New York, McGraw-Hill.
- Ervamaa, S.2003. Anti-imperialismista vaihtoehtoiseen globalisaatioon. Vertaileva tutkimus TRICONT (1968 – 1973) ja Attac (2001-) liikkeistä Suomessa. Helsingin yliopisto, Sosiologian laitoksen pro gradu -työ.

Fishbein, M. & Ajzen, I. 1975. *Belief, Attitude, Intention and Behavior. An Introduction to Theory and Research.* Massachusetts, Addison-Wesley Publishing Company.

Friedman, M. 1999. *Consumer Boycotts. Effecting Change Through the Marketplace and the Media.* London, Routledge.

Gabriel, Y. & Lang, T. 1995. *The unmanageable consumer. Contemporary consumption and its fragmentation.* Cambridge, Sage Publications.

Gardner, G. T. & Stern, P. C. 1996. *Environmental problems and human behavior.* Boston, MA. Allyn & Bacon.

Gebhard, H. 1910. *Asunto-olot Suomen maalaiskunnissa v. 1901.* Helsinki, Tilastollisia tutkimuksia yhteiskuntataloudellisista oloista Suomen maalaiskunnissa v. 1901, II.

Giddens, A. 1998. *The third way. The renewal of social democracy.* Cambridge, Polity Press.

Giddens, A. 1994. *Beyond left and right. The future of radical politics.* Cambridge, Polity Press.

Giddens, A. 1991. *Modernity and Self-Identity. Self and society in the late modern age.* Cambridge, Polity Press.

Halinen, S. 2002. *Marginaalista valtavirtaan. Kehitysmaille oikeudenmukaisen kaupankäynnin edistäminen Suomessa 1970-luvulta 2000-luvulle.* Helsingin yliopisto, Talous- ja sosiaalhistorian pro gradu -työ.

Heima-Tirkkonen, T. 2001. *Kasvisravintola ja Oraansuojelijat. Teoksessa Tanssiva katusulku. Kestävän kehityksen tositarinoita Helsingin seudulta.* (toim.) Korhonen, E. & Tirkkanen, S. Jyväskylä, Gummerus, 215 – 223.

Heima-Tirkkonen, T. & Jäntti, E. 1996. Talouden valtakulttuuri – vaihtoehtoyritykset esimerkkinä uusien arvojen soveltamisessa. Teoksessa Ruohonjuurista elämänpuiksi. Suomalainen vaihtoehtoliikettä. (toim.)Heima-Tirkkonen, T., Kallio-Tamminen, T. & Selin, T. Vaasa, Vihreä Sivistysliitto ry:n Kosmos-sarja, 30 – 43.

Heinonen, V. 1995. Kotiorjuudesta kaupan ja tuotannon hallintaan – Osuuskauppaliike ja kuluttajavalistus. *Talous & Yhteiskunta* 1/1995, 35 – 47.

Heinonen, V. 1998. Talonpoikainen etiikka ja kulutuksen henki. Kotitalousneuvonnasta kuluttajapolitiikkaan 1900-luvun Suomessa. Helsinki, Suomen historiallinen seura. *Bibliotheca historica* 33.

Heinonen, V. 2000. Näin alkoi ”kulutusjuhla”. Suomalaisen kulutusyhteiskunnan rakenteistuminen. Teoksessa Hyvää elämää. 90 vuotta suomalaista kuluttajatutkimusta (toim.) Hyvönen, K., Juntto, A. Laaksonen, P. & Timonen, P. Helsinki, Kuluttajatutkimuskeskus ja Tilastokeskus, 8 – 22.

Heinonen, V. 2003a. Työläiskansalaisista ”kuluttajakansalaisia”. *Työväentutkimus* 2003, 5 – 7.

Heinonen, V. 2003b. ”James päällä joka säällä” – Suomalaisen nuorisomainonnan historiaa. Teoksessa Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia. (toim.) Aapola, S. & Kaarninen, M. Helsinki. Suomalaisen kirjallisuuden seura, 455 – 479.

Heinonen, V. 2003c. Nuoriso mainonnan kohteeksi – kovaa menoa ja meininkiä. Teoksessa Arkinen kumous. Suomalaisen 60-luvun toinen kuva. (toim.) Peltonen, M., Kurkela, V. & Heinonen, V. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 113 – 133.

Heinonen, V. & Pantzar, M. 1998. Kuluttajapolitiikan uudet haasteet. Helsinki, Kuluttajatutkimuskeskus, Keskustelualoitteita 26.

Heiskanen, E. & Timonen, P. 1996. Ympäristötieto ja kulutusvalinnat. Kuluttajien ympäristötiedon tarve. Helsinki, Kuluttajatutkimuskeskus.

Heiskanen, J-P. 1996. Pienlehdet muutoksen merkkeinä. Teoksessa .) Ruohonjuurista elämänpuiksi. Suomalainen vaihtoehtoliikehdintä. (toim.) Heima-Tirkkonen, T., Kallio-Tamminen, T. & Selin, T. Vaasa, Vihreä Sivistysliitto ry:n Kosmos-sarja. 62 – 65.

Helenius, R. 1981. Kuluttajien puolesta vai kuluttajia vastaan. Osapuolten suhtautuminen kuluttajapolitiikan kehittämiseen ja kuluttajansuojalainsäädännön muotoutumiseen Suomessa. Helsinki, Gaudeamus.

Helenius, R. 1995. Kulutusyhteiskunnan synty ja kehitys. Teoksessa Kulutuskulttuuria. Sosiologisia näkökulmia kulutukseen. (toim.)Peltola, J. Helsingin yliopisto, Oppikirjoja:1, Kuluttajaekonomia, 7 – 17.

Hellsten, V. & Martikainen, T. 2001. Nuoret ja uusi politiikka. Tutkimus pääkaupunkiseudun nuorten poliittisista suuntauksista. Helsingin kaupungin tietokeskus, Tutkimuksia 2001:3.

Hentilä, M. 1999. Keikkavaaka ja kousikka. Kaupan työ ja tekijät 1800-luvulta itsepalveluaikaan. Helsinki, Liikealan ammattiliitto ry, Edita.

Henttinen, A. 1999. Kolmannen tien etsijät. Teoksessa Kansan talous. Pellervo ja yhteisen yrittämisen idea 1899 – 1999. (toim.) Kuisma, M., Henttinen, A., Karhu, S. & Pohls, M. Helsinki, Pellervo-Seura ry, Kirjayhtymä Oy, 29 – 242.

Herranen, T. 2004. Yhdessä eteenpäin. SOK 100 vuotta. 1904 – 2004. Helsinki, Edita.

Hirsjärvi, S. & Hurme, H. 2001. Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsinki, Yliopistopaino.

Hjelt, V. 1912. Tutkimus ammattityöläisten toimeentuloehdoista Suomessa 1908 – 1909. Helsinki, Työtilasto XIII.

Hjerppe, R. 1990. Kasvun vuosisata. Helsinki, Valtion painatuskeskus.

Hyrkkänen, M. 2002. Aatehistorian mieli. Tampere, Vastapaino.

Hyvärinen, M. 1994. Viimeiset taistot. Taistolainen opiskelijaliike, kertomus ja retoriikka. Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos. Julkaisu nro 6/1994. Vastapaino. Tampere.

Ilmonen, K. 1984. Jäsenet ja jäsenten liike. Tutkimus kaupan ja jäsenten suhteesta E-osuuskauppaliikkeessä osuustoiminnan alkua ajoilta 1980-luvulle. Tampereen yliopisto. Acta Universitatis Tamperensis, ser. A vol. 171.

Ilmonen, K. 1985. Uusi osuustoiminta, osuustoimintaliike ja yhteistoiminnan kapitalisoituminen. Teoksessa Talouden kahtiajaot. Mykät pakot ja vapauden visiot. (toim.) Kyntäjä T. Jyväskylä. Tutkijaliiton julkaisusarja 37, 137 – 156.

Ilmonen, K. 1993. Tavaroiden taikamaailma. Sosiologinen avaus kulutukseen. Tampere, Vastapaino.

Ilmonen, K. 1998. Uudet ja vanhat yhteiskunnalliset liikkeet. Teoksessa Uudet ja vanhat liikkeet. (toim.) Ilmonen, K. & Siisiäinen, M. Tampere, Vastapaino, 15 – 42.

Ilmonen, K. & Siisiäinen, M. 1998. Johdanto. Teoksessa Uudet ja vanhat liikkeet. (toim.) Ilmonen, K. & Siisiäinen, M. Tampere, Vastapaino, 7 – 14.

Inglehart, R. 1990. Culture Shift in Advanced Industrial Society. Princenton, Princenton University Press.

Inkinen, K. 2000. Diffuusio ja fuusio. Osuuskauppainnovaation levinneisyys ja sen dynamiikka 1901 – 1998. Alueellisesti tulostuva näkökulma suomalaisen osuuskauppatoiminnan kehitykseen ja sisällön muutokseen. Helsingin kauppakorkeakoulu. Acta Universitatis oeconomicae Helsingiensis, A;181.

Israel, J. 1973. Kulutusyhteiskunta. Teoksessa Kuluttakoon ken voi! (toim.) Suomela, K. & Ilmonen, K. Helsinki, Tammi, 65 – 88.

Janesick, V. J. 2000. The Choreography of Qualitative Research Design. Minuets, Improvisations, and Crystallization. Teoksessa *Hanbook of Qualitative Research* (2nd ed.) Denzin, N.K. & Lincoln, Y. (toim.). London, Sage, 379 – 400.

Julkunen, R. 2001 *Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa*. Vastapaino, Tampere.

Juppi. 2003. Eläinoikeusliike muutosten kourissa. Teoksessa *Liike elämää. Vastakulttuurinen radikalismi vuosituhannen vaihteessa*. (toim.) Juppi, P., Peltokoski, J. & Pyykkönen, M. Jyväskylä, SoPhi, 141 – 180.

Juppi, P., Peltokoski, J. & Pyykkönen, M. 2003. Uutta liikehdintää, uusia näkökulmia. Teoksessa *Liike elämää. Vastakulttuurinen radikalismi vuosituhannen vaihteessa*. (toim.) Juppi, P., Peltokoski, J. & Pyykkönen, M. Jyväskylä, SoPhi. 226 – 283.

Järvikoski, T. 1991. Ympäristöliike suomalaisessa politiikassa. Teoksessa *Ympäristökysymys. Ympäristöuhkien haaste yhteiskunnalle*. (toim.) Massa, I. & Sairinen, R. Helsinki. Gaudeamus. 162 – 179.

Järvikoski, T. 1994. Luonnonsuojelu ja kansalaistoiminta. Teoksessa *Liikkeen voima. Kansalaistoiminta ympäristökysymysten muovaajana*. (toim.) Myllyntaus, T. Oulun yliopisto, Pohjois-Suomen tutkimuslaitos, Research Reports 122, 28 – 51.

Kalela, J. 1976. *Historian tutkimusprosessi. Metodinen opas oman ajan historiaa tutkiville*. 2. painos. Jyväskylä, Gaudeamus.

Kalela, J. 2000. *Historiantutkimus ja historia*. Helsinki, Gaudeamus.

Kallenautio, J. 1992. *Eka Suomessa. 128 osuusliikkeestä monialayhtymäksi*. Helsinki, Tammi.

Karisto, A., Takala, P. & Haapala, I. 1988. *Elintaso, elämäntapa, sosiaalipolitiikka. Suomalaisen yhteiskunnan muutoksesta*. Helsinki, Wsoy.

Karisto, A., Takala, P. & Haapala, I. 1998. Matkalla nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa. Juva, Wsoy.

Kettunen, P. 1986. Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930. Helsinki, Suomen Historiallinen Seura, Historiallisia tutkimuksia 138.

Klein, N. 2000. No logo. London, Flamingo.

Konttinen, E. 1998. Uusien liikkeiden tuleminen subjektiviteetin puolustamisen kulttuuri-ilmastossa. Teoksessa Uudet ja vanhat liikkeet. (toim.) Ilmonen, K. & Siisiäinen, M. Tampere, Vastapaino, 187 – 217.

Konttinen, E. 1999. Ympäristökansalaisuuden kyläsepät. Keitä ovat ja mistä tulevat ympäristöaktivistit? Jyväskylä, Jyväskylän yliopisto, Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos, SoPhi.

Konttinen, E. & Peltokoski, J. 2004. Ympäristöprotestin neljäs aalto. Eläinoikeusliike ja uuden polven ympäristöradikalismi 1990-luvulla. Jyväskylä. Jyväskylän yliopisto, SoPhi 85.

Kortti, J. 2000. Kun mainoskatkot eivät olleet itsestäänselvyys. Televisiomainonnan kritiikki Suomessa 1960-luvulla. Tiedotustutkimus 2000/2, 36 – 57.

Kortti, J. 2003. Modernisaatiomurroksen kaupalliset merkit. 60-luvun suomalainen televisiomainonta. Helsinki, Suomalaisen kirjallisuuden seura, Bibliotheca historica 80.

Kuusi, P. 1961. 60-luvun sosiaalipolitiikka, Porvoo, Wsoy.

Laakkonen, V. & Laurinkari, J. 1995. Uudistuva osuustoiminta. Helsingin yliopisto, Osuustoimintainstituutti, Julkaisuja 9.

Liikanen, I. 1995. Fennomania ja kansa. Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty. Helsinki, Suomen Historiallinen Seura, Historiallisia tutkimuksia 191.

Lindholm, A. 1998. Radikaali ympäristöaktivismi modernin murroksessa. Helsingin yliopisto, valtiotieteellinen tiedekunta, pro gradu –tutkielma.

Linturi, H. 1999. Median metamorfoosit. Futura. 1/1999, 49 – 61.

Saatavilla www-muodossa <URL:

<http://elektra.helsinki.fi/se/f/0785-5494/18/1/mwedianme.pdf> (Luettu 25.9.2004).

Litmanen, T. 2001. The Struggle Over Risk. The Spatial, Temporal, and Cultural Dimensions of Protest against Nuclear Technology. Jyväskylä, Studies in Education, Psychology and Social Research :177.

Littunen, K. & Lähde, V. 2001. Ihmisen ympäristösuhteen monimuotoisuus. Yksilö eettisenä subjektina. Teoksessa Ympäristöpolitiikka. Mikä ympäristö, kenen politiikka.. (toim.) Haila, Y. & Jokinen, P. Tampere, Vastapaino, 227 – 234.

Lodenius, L. 1996. Aseeton maailma. Suomi voi aloittaa! Teoksessa Ruohonjuurista elämänpuiksi. Suomalainen vaihtoehtoliikehdintä. (toim.) Heima-Tirkkonen, T., Kallio-Tamminen, T. & Selin, T. Vaasa, Vihreä Sivistysliitto ry:n Kosmos-sarja, 124 – 128.

Luukka, P. 1998. Ei ole oikeutta, on vain me! Radikaali eläinoikeusliike Suomessa. Helsingin yliopisto, Valtio-opin laitos, Pro gradu –tutkielma.

Manninen, J. 1977. Maailmankuvat maailman ja sen muutoksen heijastajina. Teoksessa Maailmankuvan muutos tutkimuskohteena (toim.) Kuusi, M., Alapuro, R. & Klinge, M. Helsinki, Otava, 13 – 48.

Martell, L. 1994. Ecology and society. An Introduction. Cambridge, Polity Press.

Mauranen, T. 1987. Osuustoiminta – kansanliikettä aatteen ja rahan vuoksi. Teoksessa *Kansa liikkeessä*. (toim.) Alapuro, R., Liikanen, I., Smeds, K. & Stenius, H. Helsinki, Kirjayhtymä, 176 – 193.

Merenmies, A. & Juurikka, T. 1996. Ei pelkästään porkkanoista - Oraansuojelijat esimerkkinä uudesta ruokatietoisuudesta. Teoksessa *Ruohonjuurista elämänpuiksi. Suomalainen vaihtoehtoliik ehdintä*. (toim.) Heima-Tirkkonen, T., Kallio-Tamminen, T. & Selin, T. (toim.) Vaasa, Vihreä Sivistysliitto ry:n Kosmos-sarja, 44 – 47.

Moisander, J. 1996. Attitudes and ecologically responsible consumption. Helsinki, Tilastokeskus, Tutkimuksia 218.

Moisander, J. 2001. Representation of green consumerism: a constructionist critique. Helsinki, Helsinki school of economics and business administration., *Acta universitatis oeconomicae Helsingiensis A-185*.

Myllyntaus, T. 1994. Ympäristöaktivismi yhteiskunnallisena toimintana. Teoksessa *Liikkeen voima. Kansalaistoiminta ympäristökysymysten muovaajana*. (toim.) Myllyntaus, T. Oulun yliopisto, Pohjois-Suomen tutkimuslaitos, Research Reports 122, 11 – 27.

Niiniluoto, I. 1984. Tiede, filosofia ja maailmankatsomus. Filosofisia esseitä tiedosta ja sen arvoista. Helsinki, Otava.

Näin teki osuuskauppaväki. 1997. Hako, M., Huhtanen, H. & Nieminen, M. (toim.) Helsinki, Tammi, Työväen muistitietotoimikunnan julkaisuja.

Olavinen, J. 1996. Utopiaa hakemassa. Katsaus suomalaisen vaihtoehtoliikkeen historiaan - helsinkiläinen näkökulma. Teoksessa *Ruohonjuurista elämänpuiksi. Suomalainen vaihtoehtoliik ehdintä*. (toim.) Heima-Tirkkonen, T., Kallio-Tamminen, T. & Selin, T. Vaasa, Vihreä Sivistysliitto ry:n Kosmos-sarja. 9 – 21.

Paloheimo, H. 2000. Vaaliohjelmat ja ehdokkaiden mielipiteet. Teoksessa *Suomen europarlamenttivaalit*. (toim.) Pesonen, P. Tampere, University Press.

Paunio, J. 1989. Suomi maailmantaloudessa. Teoksessa Suomen kansantalous – instituutiot, rakenne ja kehitys. (toim.) Loikkanen, H. & Pekkarinen, J. Helsinki, Wsoy, 104 – 125.

Peltokoski, J. 2003. Elämä politiikkana. Vegetarismi ja veganismi protestin tihentyminä. Teoksessa Liike elämää. Vastakulttuurinen radikalismi vuosituhannen vaihteessa. (toim.) Juppi, P., Peltokoski, J. & Pyykkönen, M. Jyväskylä, SoPhi, 91 – 114.

Peltonen, L. 2001. Kollektiivinen toiminta ympäristöpolitiikassa. Teoksessa Ympäristöpolitiikka. Mikä ympäristö, kenen politiikka. (toim.) Haila, Y. & Jokinen, P. Tampere, Vastapaino, 148 – 164.

Peltonen, L. & Åkerman, M. 2001. Kenen politiikka? Julkinen valta, markkinat ja kansalaisyhteiskunta toiminnan kenttinä. Teoksessa Ympäristöpolitiikka. Mikä ympäristö, kenen politiikka. (toim.) Haila, Y. & Jokinen, P. Tampere, Vastapaino, 117 – 121.

Peltonen, M. 1992. Talolliset ja torpparit. Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa. Helsinki, Suomen historiallinen seura, Historiallisia tutkimuksia: 164.

Pekkarinen, J. & Sutela, P. 1996. Kansantaloustiede. Helsinki, WSOY.

Pekonen, K. 2004. Poliittisten puolueiden ajankohtaiset haasteet. Teoksessa Suomen poliittinen järjestelmä – verkko-oppikirja. (toim.) Saukkonen, P. Helsingin yliopisto, Valtiotieteellinen tiedekunta, Yleisen valtio-opin laitos. Saatavilla www-muodossa <URL:

<http://www.valt.helsinki.fi/vol/spj/electures/Pekonen.htm> (Luettu 20.9.2004).

Puhakka, K. 1977. Maailmankuvien tutkimuksesta ja rakentamisesta. Teoksessa Maailmankuvan muutos tutkimuskohteena. (toim.) Kuusi, M., Alapuro, R. & Klinge, M. Helsinki, Otava, 49 – 70.

Rasimus, A. 2003. 1990-luvun Suomi: uuden liikkeen alkua? Teoksessa *Liike elämää. Vastakulttuurinen radikalismi vuosituhannen vaihteessa.* (toim.) Juppi, P., Peltokoski, J. & Pyykkönen, M. Jyväskylä, SoPhi. 19 – 44.

Raunio, T. 2004. EU:n vaikutus Suomen poliittiseen järjestelmään. Teoksessa *Suomen poliittinen järjestelmä – verkko-oppikirja.* (toim.) Saukkonen, P. Helsingin yliopisto, Valtiotieteellinen tiedekunta, Yleisen valtio-opin laitos. Saatavilla *www-muodossa* <URL:
<http://www.valt.helsinki.fi/vol/spj/electures/raunio.htm> (Luettu 20.4.2005).

Saaristo, K. 1994. Henkilökohtainen ekologia. Onko vihreä elämäntapa vastausyritys moderniin? Jyväskylän yliopiston sosiologian laitoksen julkaisuja 58.

Salvander, J & Lahdenperä, E. 2002. Ruohonjuuri Oy – Ekokauppa. Teoksessa *Tanssiva katusulku. Kestävän kehityksen tositarinoita Helsingin seudulta.* (toim.) Korhonen, E. & Tirrkanen, S. Jyväskylä, Gummerus, 224 – 233.

Saukkonen, P. 2004. Suomalaisen joukkoviestinnän kehitys. Teoksessa *Suomen poliittinen järjestelmä – verkko-oppikirja.* (toim.) Saukkonen, P. Helsingin yliopisto, Valtiotieteellinen tiedekunta, Yleisen valtio-opin laitos. Saatavilla *www-muodossa* <URL:
<http://www.valt.helsinki.fi/vol/spj/9media/johdanto.html> (Luettu 20.4.2005).

Sauri, P. 1996. Miten käy Kekkoselta rock and roll? Kansainvälinen underground ja suomalainen vaihtoehtokulttuuri. Teoksessa *Ruohonjuurista elämänpuiksi. Suomalainen vaihtoehtoliikehdintä.* (toim.) Heima-Tirkkonen, T., Kallio-Tamminen, T. & Selin, T. Vaasa, Vihreä Sivistysliitto ry:n Kosmos-sarja, 22 – 27.

Siisiäinen, M. 1990. Suomalainen protesti ja yhdistykset. Tutkimuksia yhdistyslaitoksen kehityksen ja protestijaksojen suhteesta suurlakosta 1990-luvulle. Jyväskylä, Tutkijaliitto.

Siisiäinen, M. 1998. Uusien ja vanhojen liikkeiden keinovalikoimat. Teoksessa *Uudet ja vanhat liikkeet.* (toim.) Ilmonen, K. & Siisiäinen, M. Tampere, Vastapaino, 219 – 243.

Siisiäinen, M. 2003. Vuosituhannen vaihteen yhteiskunnalliset liikkeet Suomessa. Teoksessa *Liike elämää. Vastakulttuurinen radikalismi vuosituhannen vaihteessa.* (toim.) Juppi, P., Peltokoski, J. & Pyykkönen, M. Jyväskylä, SoPhi. 45 – 66.

Smith, N.C. 1990. *Morality and the market. Consumer pressure for corporate accountability.* London and New York, Routledge.

Suonoja, K. 1966. *Kuluttajat rakentavat 1. KK:lainen osuuskauppaliike 1916 – 1939.* Helsinki, Helsingin yliopiston osuustoimintainstituutti.

Suonoja, K & Vepsä, K. 1967. *Kuluttajat rakentavat 2. KK:laisen osuuskauppaliikkeen kehitys 1940 – 1951.* Helsinki, Helsingin yliopiston osuustoimintaopin laitos.

Suonoja, K. 1970. *Kuluttajat rakentavat 3. E-osuuskauppaliikkeen kehitys 1952 – 1966.* Helsinki, Helsingin yliopiston osuustoimintaopin laitos.

Tammilehto, O. 1996. *Miksi viidettä ydinvoimalaa ei rakennettu? Ydinvoimanvastaisen liikkeen historiaa.* Teoksessa *Ruohonjuurista elämänpuiksi. Suomalainen vaihtoehtoliikehdintä.* (toim.) Heima-Tirkkonen, T., Kallio-Tamminen, T. & Selin, T. Vaasa, Vihreä Sivistysliitto ry:n Kosmos-sarja, 97 – 111.

Tarrow, S. 1999. *Power in movement. Social movements and contentious politics.* 2. painos. Cambridge, Cambridge university press, Cambridge studies in comparative politics.

Tarvainen, Veikko. 1993. *60-luvun kapina.* Helsinki, Like.

Tilly, C. 1978. *From mobilization to Revolution.* New York, Random House.

Tuominen, M. 1991. *”Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia”.* Sukupolvihegemonian kriisi 1960-luvun suomalaisessa kulttuurissa. Helsinki, Otava.

Turunen, I. 1987. Ammattiyhdistysutopia. Vuosisadan vaihteen liberalistista yhteiskuntapolitiikkaa. Teoksessa *Kansa liikkeessä*. (toim.) Alapuro, R., Liikanen, I., Smeds, K. & Stenius, H. Helsinki, Kirjayhtymä, 194 – 212.

Ulvila, M. 1999. Kansalaisten reaktioita globalisaatioon. Vastarintaa, vaihtoehtoja ja uudistuksia. Teoksessa *Mitä globalisaation jälkeen? – kansalaisliikkeiden ajatuksia talouden globalisaatiosta ja sen vaihtoehtoista*. (toim.) Laitinen, H. Helsinki, Kehitysyhteistyön palvelukeskuksen julkaisusarja 21, 35 – 44.

Uusitalo, L. 1986. Suomalaiset ja ympäristö. Tutkimus taloudellisen käyttäytymisen rationaalisuudesta. Helsinki, The Helsinki School of economics and business administration, *Acta Academiae oeconomicae Helsingiensis Series A:49*.

Uusitalo, L. 1991. Oma etu vai yhteinen hyvä? – Ympäristötietoisuuden ja toiminnan ristiriita. Teoksessa *Ympäristökysymys. Ympäristöuhkien haaste yhteiskunnalle*. (toim.) Massa, I. & Sairinen, R. Helsinki, Gaudeamus, 24 – 48.

Virtanen, M. 2003. Nuoren Suomen traditio sukupolvien ketjuna. Teoksessa *Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia*. (toim.) Aapola, S. & Kaarninen, M. Helsinki, Suomalaisen kirjallisuuden seura, 35 – 66.

Väliverronen, E. 1996. Ympäristöuhan anatomia. Tampere, Vastapaino.

Väyrynen, R. 2001. Globalisaatiokritiikki ja kansalaisliikkeet. Helsinki, Gaudeamus.

Wallgren, T. Kehitysmaaliikkeen ulottuvuudet. 1996. Teoksessa *Ruohonjuurista elämänpuiksi. Suomalainen vaihtoehtoliikehdintä*. (toim.) Heima-Tirkkonen, T., Kallio-Tamminen, T. & Selin, T. Vaasa, Vihreä Sivistysliitto ry:n Kosmos-sarja, 129 – 133.

Waris, H. 1932. Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle I. Helsinki, Historiallisia tutkimuksia XVI.

Waris, H. 1934. Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle II. Helsinki, Historiallisia tutkimuksia XVI.

Valistuskirjallisuus:

Airaksinen, J. 2003. Maailmankauppaa kaikille. Helsinki, Like.

Frank, A. G. 1969. Kapitalismi ja alikehitys latinalaisessa Amerikassa. (suom.)
Hynynen, P. Helsinki, Tammi

Ilmonen, K. & Ollikainen, E. 1979. (toim.) Keskipisteessä kuluttaja. Helsinki,
Kulutusosuuskuntien Keskusliitto r.y.

Ilmonen, K. & Suomela, K. 1973. (toim.) Kuluttakoon ken voi! Helsinki, Tammi.

Ilmonen, K. & Suomela, K. 1973. Poliittinen kuva kuluttajapolitiikassa. Teoksessa
Kuluttakoon ken voi! (toim.) Suomela, K. & Ilmonen, K. Helsinki, Tammi. 11 – 41.

Halonen, I. & Mykkänen, M. 1970. (toim.) Tapaus Schüller. Helsinki, Tammi.

Hynynen, P. 1970. Oireiden tarkastelua. Teoksessa Opiskelijavalta. (toim.) Hynynen, P.
Helsinki, Tammi. 207 – 214.

Jalava, J. 1960. Yhteiskuntarakenteen muuttuminen, jakelun vallankumous ja
osuuskauppaliike. Helsinki, Kulutusosuuskuntien Keskusliitto.

Joenniemi, P. & Kaaretsalo, P. 1970. Suomi ja aseidenriisunta. Helsinki, Tammi.

Kallinen, Y. 1953. Osuuskauppallisen valistustyön merkitys ja menetelmät, Helsinki.
Kulutusosuuskuntien Keskusliitto.

Keinänen, J. 1972. (toim.) Vielä voimme pelastua. Tiedemiesten manifesti aikamme
ihmisille. Helsinki, Tammi.

Kiuru, S. 1963. Kuluttajakasvatus 60-luvulla. Osuuskauppaliike valistusjärjestönä.
Helsinki, Kulutusosuuskuntien Keskusliitto.

Kiuru, S. 1969. Jäsenten osallistuminen E-liikkeessä. Kiltatoiminta vuorovaikutusväylänä. Helsinki, Kulutusosuuskuntien Keskusliitto.

Laine, P. 1969. (toim.) Siviilivastarinta. Helsinki, Tammi.

Lammi, P. 1973. Kuluttajapolitiikka. Helsinki, Taloustieto r.y.

Magdoff, H. 1970. (suom.) Haapakoski, P. Imperialismin aikakausi. Helsinki, Tammi.

Maunula, L. 1970. (toim.) Alas auton pakkovalta. Helsinki, Tammi.

Pietilä, J. 1979. (toim.) Uusi kansainvälinen talousjärjestys ja Suomi. Helsinki, Tammi.

Pulliainen, K. & Seiskari, P. 1972. Ympäristömme systeemit. Helsinki, Tammi.

Rimón, A. 1977. Kylmästä sodasta liennytykseen. Helsinki, Tammi.

Rinne, A. 1938. Osuuskauppaliikkeen talouspoliittinen ohjelma. Helsinki, Kulutusosuuskuntien keskusliitto.

Rinne, A. 1948. Monopolistiset yritysyhtymät kuluttajain vaarana. Helsinki, Kulutusosuuskuntien Keskusliitto.

Singer, P. 1991. Oikeutta eläimille. (suom.) Tengvall, H. Porvoo, Wsoy.

Tapola, E.T. 1973. Kuluttajapoliittiset yhteisöt. Teoksessa Kuluttakoon ken voi! (toim.) Ilmonen, K. & Suomela, K. Helsinki, Tammi, 117 – 129.

Toivonen, O. 1927. Myyjä ja myymälä. Helsinki, Kulutusosuuskuntien Keskusliitto, KK:n ohjekirjasia nro 14.

Toivonen, O. 1933. Kulutusosuustoiminnan peruseriaatteet. Helsinki, Kulutusosuuskuntien Keskusliitto.

Tuomioja, E. 1970. (toim.) Valkoisen vallan Afrikka. Helsinki, Tammi.

Vilkka, L. Eläinten oikeudet on kaiken eläinsuojelun perusta. Tieteessä tapahtuu, 3/2005. sivut 67 – 69.

Von Bonsdorff, J. 1969. Latinalainen Amerikka. Helsinki, Tammi.

Välimäki, P. 1984. Vaihtoehtoinen elämäntapa. Kokemuksia ja unelmia. Rauma. Kirjapaja.

Muu kirjallinen aineisto:

Alanen, A. J. 1964. Hannes Gebhard. Helsinki, Kirjayhtymä.

Honkasalo, L. 2001. Sinun lapsesi eivät ole sinun. Gummerus. Jyväskylä.

Linna, V. 1959. Täällä Pohjantähden alla. I osa. Helsinki, Werner Söderström Osakeyhtiö.

Polttila, B. 1966. Tapahtumista. Runoja. Helsinki, Tammi.

Tanner, V. 1947. Näin Helsingin kasvavan. Helsinki, Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Tanner, V. 1948. Nuorukainen etsii sijaansa yhteiskunnassa. Helsinki, Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Tenhunen, J. 1980. Elämäntapa omiin käsiin. Esseitä ihmisen luontosuhteen tasapainosta vuosilta 1973 –1980. Helsinki. Pehmeän rintaman tiedotuskeskus ja Pehmeän teknologian seura ry.

Utrio, U.(toim.). 1941. Väinö Tanner. 60 vuotta. Helsinki, Kulutusosuuskuntien Keskusliitto.

Lehtiaineisto:

Sasi, K. 2001. Helsingin Sanomat. Mielipide 16.5.2001.

Järventaus, K. 2005. Moni vaateketju välttelee turkiksia. Kaikki myymälät eivät halua kaupitella karvoja edes hupunreunassa tai neuleen koristeena. Perustelut ovat eettiset. Vihreä lanka 18.2.2005, 12.

Lähde, V. 1998. EVR-aktivistien haastattelu. Muutoksen Kevät 11/1998, 12 – 13.

Lähde, V. 2000. Pääkirjoitus. Muutoksen kevät 15/2000, 2.

Nykänen, A-S. 2003. Rauhanrintama laajenee. Rauhanliikkeen uusi aalto nousi globalisaation vastustajien verkostoista. Se tempaisi mukaansa myös keski-ikäiset ja keskiluokkaset, nekin jotka eivät aiemmin ole marsseille menneet. Helsingin Sanomat, Sunnuntai, 6.4.2003.

Raeste, J-P. 2003. Kiertotekstiviestit kannustavat boikottiin. Helsingin Sanomat, Talous, 22.3..2003.

Tuomivaara, S. 1997. Henkilökohtaisen vaikuttamisen aika. Muutoksen kevät 6/1997.

www-sivustot:

Animalian kotisivut:

<URL: <http://www.animalia.fi/> (Luettu 20.4.2005).

Kuokkavieraiden ohjelmajulistus 2002:

<URL: <http://squat.net/valtaus/kuokkis/kuokkavieraat2002.html> (Luettu 20.4.2005)

Pikaruokakriittinen toimintaryhmä Piraija:

<URL: <http://piraija.net/> (Luettu 20.4.2005).

Suomen Attacin kotisivut:

<URL: <http://www.attac.fi/> (Luettu 20.4.2005).

Vegaaniliiton kotisivut:

<URL: <http://www.vegaaniliitto.fi/> (Luettu 20.4.2005).

Tv:

Purmonen, J. 2004. Haastattelu Persona non grata -ohjelmassa. TV 2, 16.11.2004.

HOK-Elanto -kysely

Helsingin kaupunginmuseo. 2004. HOK-Elanto –kysely. Luokiteltu aineisto, Elanto a360.

Liite 1

US-Marketissa maaliskuussa iloiset Amerikka-päivät. Saatavissa www-muodossa

<URL:

<https://laatikko.org/~pepe/sota/voima%20antimainos%200204.pdf> (luettu 20.5.2005).

LIITE 1

US-Marketeissa iloiset Amerikka-päivät

Tuhansia edullisia täsmätarjouksia!

Keep on Shopping in a Free World!!!

<p>Real American! Helmi-yhtiön ketsuppi ja Mars-yhtiön Uncle Ben's -tuotteet</p> 	<p>PIRISTYSTÄ ELÄMÄÄN! Tupakkayhtiö Philip Morrisin O'boy-kaakao & Gevalia-kafeini</p> 	<p>Hot Chocolate! Mars-yhtiön Mars, Snickers, Milky Way ja Twix</p>
<p>United Fruit! Kaikki Dole, Del Montén ja Chiquitan hedelmät ja säilykkeet</p> 	<p>SUOLAPALAA SOHVAILTOIHIN! Estrellat by Philip Morris Pringles by Procter & Gamble</p> 	<p>Real Thing! Coca-Cola, Sprite & Fanta, Pepsi, 7Up & Mountain Dew,</p>
<p>Clean Stuff! Ariel & Fairy by Procter & Gamble</p> 	<p>VALOA & VOIMAA! Asejätti General Electricin lamput</p> 	<p>Equal Opportunities! Tampax, Always & Alldays by Procter & Gamble, o,b, by Johnson & Johnson,</p>
<p>No Shit! Myös Pampersit tulevat USA:sta!</p> 	<p>NATUSANIA NAPEROILLE! Suomen suosituinta salvaa valmistava Johnson & Johnson, 11. voittokkin firma koko USA:ssa.</p> 	<p>Hot Lips, Good Looks! Max Factor, Maybeline, Elen Betrix ja kaikki Revlonin tuotteet.</p>
<p>Shining fragrance! Head & Shoulders Vidal Sassoon VOS, Weija, Wash & Go...</p> 	<p>NÄRÄSTÄÄKÖ? Lääkeyhtiöt Pfizer ja GlaxoSmithKlein kuuluvat Bushin suurimpiin tukijoihin, Pfizer oli viime vuonna kaikista maailman yhtiöistä neljänneksi tuottoisin. Pfizerin tuotteita ovat Peppid, Kvilla, Bafucin, Treo ja Nicorette, GlaxoSmith-Kleinin tuotteita Panadol ja Coldrex.</p> 	<p>Sensation Whitening! Colgate-hammastahna ja kaikki muut Colgate-Palmoliven tuotteet</p>
<p>American Blend! L&M, Marlboro, Camel, Chesterfield...</p> 	<p>RÄJÄHDYSVAARA! AOLTimeWarmer on maailman suurin viihdealan firma ja myös Bushin suurimpia tukijoita. Warner Musicin artisteja ovat mm. Pikk-G, Zen Café, Maija Viikkumaa, Madonna, Tori Amos ja Red Hot Chili Peppers.</p> 	<p>True Fantasy! Aku Ankka, taskukirjat, Disney- videot ja kaikki muutkin Disney-tuotteet</p>

USA:n etu -kortissa on poweria!

**Säästä jopa
1:50 MIN.!**

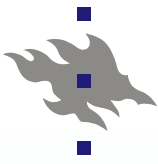
Ikäni sodassa on kuolet vuoden aikana yli 10 000
rakasta miestä, keskimäärin joka 50:s minuutti rakissa
yksi sivullinen, nainen, mies tai lapsi, saa surmansa.

US MARKET
Economy
VÄLÄÄN VÄLÄÄN KAUPOPAIKKA

AUKI
JOKA PÄIVÄ
24 H

Joko olet
meidän
puolellamme...?
MIINOS

Department of Economics and Management Working Papers:

Nro.

- Terri Kupiainen (2002): Perunassa on itua - Ruokaperunan kuluttajalaatu ja tuoteryhmäkuva.
- Santtu Karivalo (2002): Laatujärjestelmät organisaation toiminnan kehittämässä korkeakouluissa. Elintarvike-ekonomia.
- Leena Erälinna & Saara Hyvönen (2003): Strateginen suuntautuminen, markkinointi ja menestyminen. Tutkimus eri kehitysvaiheissa olevista pienistä ja keskisuurista lihanjalostusalan yrityksistä. Markkinointi.
- Jarmo Markula (2003): Elintarvikkeiden alkutoimiala. Elintarvike-ekonomia.
- Sanna Rusanen (2003): Elintarvikkeiden kulutuskehitys 1930-luvulta ja ennusteet vuoteen 2005. Maatalouspolitiikka.
- Sami Kilpeläinen, Terhi Latvala & Jukka Kola (2004): Zoonoosien aiheuttamat kustannukset elintarvikeketjussa. Maatalouspolitiikka.
- Jukka Pekonniemi, Timo Karhula ja Matti Yläntalo (2004): Maidontuotannon 141-tuen jatkotarpeen selvittäminen. Maatalouden liiketaloustiede.
- Antti Iho (2004): Pyhäjärven Yläneenjoen alueen peltoviljelyn fosforikuormituksen kustannustehokas vähentäminen. Ympäristöekonomia.
- Mari Koistinen (2005): Arjen helpotusta vai turhaa ylellisyyttä – työssäkäyvien äitien ajatuksia kotitaloustyön teettämisestä. Kuluttajaekonomia.
- Juha Stark (2005): Nuoret ja euro: hyvästi markka – tervetuloa euro. Kuluttajaekonomia.
- Anna-Maija Liikanen (2005): Kanta-asiakkuutta Helsingin kattojen yllä – Tutkimus ravintolan kanta-asiakkaiden muodostamasta yhteisöstä ja sen toiminnasta. Kuluttajaekonomia.
- Minna Koskela (2005): Hahmomarkkinoinnin vaikutus lapsen ostopäätökseen. Kuluttajaekonomia.
- Marko Lindroos ja Anu Raijas (toim.) (2005): Artikkeleita Taloustieteen laitoksen opinnäytetöistä vuodelta 2004
- Soile Kulmala (2005): Yksikkökohtaiset kalastuskiintiöt Selkämeren silakan kalastuksessa: bioekonominen analyysi. Ympäristöekonomia.
- Lauri Pietikäinen (2005): Cod fishery of the European Union and Russia at the Baltic Sea – a game-theoretic analysis. Ympäristöekonomia.